

ЗЭХЪУЭХЪУ ЛИУАН

АДЫГЭБЗЭ

ЗЭХЪУЭХЪУ
ЛИУАН

АДЫГЭБЗЭ

4

класс

*Егъэджэныгъэмрэ щ/эныгъэмк/э
КъБР-м и Министерствэм къицтащ*

Епщык/уппанэ къыдэк/ыгуэ

НАЛШЫК
«ЭЛЬБРУС»
2012

Рецензентхэр:

*Къандур Ж. М., Щамырзэ И. З.,
Сижажэ Л. К., Бэрэгъун М. З.*

Тхылъым къыщыхъа дамыгъэхэр:

– урокым щыщидзэр къегъэлыагъуэ;

дурэш

– псалъэм и тхыклэри и мыхъэнэри зэгъэщлэн хуейуэ къегъэ-
лыагъуэ;

– гуклэ зэгъэщлалхъэ правилэр къегъэлыагъуэ;

– правилэм и клэрыдзэныр къегъэлыагъуэ;

– темэр къызэщлэзыкъуэж упщлэхэр къегъэлыагъуэ.

СЕНТЯБРЫМ И 1-Р ЦІЭНЫГЪЭМ И МАХУЭЦ

Фыбакъуэ хэфкъузэу:
Нэхъыжьхэр къыводжэ,

Еджауэ, узыншэу,
Гуфлэжу фыпсэхэ!

ЩоджэнцыкӀу Алий

ИПЭ ИТ КЛАССХЭМ ЩАДЖАХЭМ КЪЫТЕГЪЭЗЭЖЫН

1. Псальзуха

▲ 1. Фыкъеджэ. Псальзуха къэс щихуыр къэвгъуэт, хуэфашэ нагъыщэр вгъэувыж.

Къуалэбзухэм я ежъэжыгъуэр къэсаш щымахуэр абы-хэм щыплэ хуабэхэм щагъаклуэ ди щыплэм йолъэтыкыж пцлщхъуэхэр, бжэндэхъухэр, кърухэр класэлъэрышэу уа-фэгум иту маклуэ сыту гъэщлэгъуэныщэ абыхэм уаклэлъы-плъыну бжыхьэр къызэрысар бзу лъэтэжхэм къыдагъашлэ гъатхэр кыхьэмэ, къуалэбзухэм ди щыплэм къагъэзэжынуш хуабалэм мылътэу ди щыплэм щымахуэр щызыгъаклуэхэ-ри щылэщ сыт хуэдэ бзухэм щымахуэр щрахрэ ди щыплэм сытклэ сэбэп дахуэхъуфыну мылътэжэу къанэ бзухэм

Я къэпсэлъыкыкыкы мы псальзухахэр сыт хуэдэ – зэралатэ, зэры-упщлэ, хэлэтыкла?

Къифтхыкы нагъыщэхэр щлэвгъэувар къыжыфлэ.

Зэралатэ псальзухам зы лүэхугъуэ гуэр къелатэ. Абы и клэм точкэ (.) ягъэу. Зэрыупщлэ псальзухам упщлэныгъэ мыхьэнэ хэлъщ. Абы и клэм упщлэ нагъыщэ (?) ягъэу. Хэлэтыкла псальзухам зыхэлэныгъэ, къыхуеджэныгъэ гуэр хэлъщ. Абы и клэм хэлэтыкла нагъыщэ (!) ягъэу.

2. Фыкъеджэ.

Зоопаркым

Зоопаркым псэущхэ куэд щопсэу. Псэущхээхэр гъущи-хъархэм исщ. А псэущхээхэм ящыщу аслъэныр хуабжыу бзаджэщ. Номинхэр псом нэхърэ нэхъ хьэлэмэтщ. Зоопаркым блэ абрагъуэ гуэр исщи тхьэкӀумэкӀыхь ирегъэлъэтэхыф.

УпщӀэхэм я жэуапхэр щапхъэм тету фтхы.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: Сыт зоопаркым щыпсэур?
Зоопаркым псэущхэ куэд щопсэу.

Псэушхьэхэр сыт зэрысыр?

Абы ис псэушхьэхэм ящыщү дэтхэнэр нэхъ бзаджэ?

Номинхэр сыт хуэдэ?

Сыт блэ абрагъуэм ищлэр?

Сыт хуэдэ псалъэуха фэ зэхэфлхьар – зэрыупщлэ хьэмэрэ зэ-
рауатэ?

Подлежащэр зы екъуаклэ, сказуемэр екъуаитклэ щлэфтхэ.

**Подлежащэмрэ сказуемэмрэ псалъэухам и пкъыгъуэ
нэхьыщхьэхэщ.**

**Подлежащэм къегъэлыагъуэ псалъэухар зытепсэ-
лыыхьыр.**

Подлежащэр жэуап хуохъу хэт? е сыт? упщлэхэм.

Сказуемэм къегъэлыагъуэ подлежащэм хужалэр.

Сказуемэр жэуап хуохъу сыт ищлэр? упщлэм.

**Псалъэухам хэт адреи псалъэхэм зэреджэр ет/уанэ
пкъыгъуэщ.**

3. Мы псалъэ къэклуэнухэр псалъэухауэ зэхэфлхьы фтхы.

1. Къэс, цыху, луашхьэмахуэ, гъэ, маклуэ, куэд, лыапэ.

2. Уэс, щыгъуи, гущылум, и, абы, сыт, тельщ.

3. Къыщос, и, луашхьэмахуэ, лэшэлыашэм, куэдрэ,
уэс.

4. Щыгум, и, абы, докл, цыхухэр.

5. Куэд, абы, къыщыщлож, лыагэм, и, псы.

Псалъэуха къэс хэт подлежащэр зы екъуаклэ, сказуемэр екъуа-
итклэ щлэфтхэ.

4. Псалъэухахэм фыкъеджэ.

Жэп къох. Дыгъэ къопс. Мэзым зихъуэжащ. Къуалэбзу пысыжкъым.

Подлежащэмрэ сказуемэмрэ зыгъэбелджылы псалъэхэр зэщывгъу.

1. (Сыт щыгъуэ?) жэп (сыт хуэдэ?) къох.
2. (Сытым щыгъуэ?) дыгъэ (сыт хуэдэр?) къопс.
3. Мэз (сыт хуэдэм?) (дауэ?) зихъуэжащ.
4. Къуалэбзу (сыт хуэдэхэр?) (сытым?) пысыжкъым.

Хэвгъэувэжыну псалъэхэр: *жэщкIэ, щыIэ, махуэкIэ, къарууншэр, щхъуантIэм, гъуэжью, нэжэгужэхэр, жыгыщхъэм.*

Къифтхыкли подлежащэр зы екъуакIэ, сказуемэр екъуаиткIэ, адреи псалъэхэр екъуа нэшэкъашэкIэ щIэфтхъэ.

Псалъэухам хэт псалъэхэр я мыхъэнэкIэ зэпхащ. Зы псалъэм кыыбгъэдэкIыу адреи псалъэм упщIэ хуэбгъэув мэхъу.

5. Фыкъеджэ. Мы псалъэхэр псалъэуха иривгъэкъу.

Жыгхэм пщIащэ ...

ЖэщкIэ жьы ...

ЩIалэм джанэ ...

Гъэужь щхъуантIэм ...

Хэвгээувэжыну псалъэхэр: щ/ы/э кьопщэ, гьуэжьхэр кьапоху, хужьыбзэ щыгъщ, жэп кьытохэ.

Псалъэуха къэс хэт подлежащэмрэ сказуемэмрэ щ/эфтхъэ. Екъяу нэшэкъашэк/э зэфпх подлежащэмрэ сказуемэмрэ; адреи псалъэхэри, щапхъэм къызэригъэлягъуэм хуэдэу, ефпх подлежащэм е сказуемэм.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ:

2. Макъхэмрэ хьэрфхэмрэ. Пычыгъуэмрэ ударенэмрэ

▲ 6. Фыкъеджэ. Псалъалъэхэр зэрызэхалъхъэ щ/ык/эр фигу ивубыдэ.

псалъэн

псалъэ

— Мы тхылъым и к/эм псалъалъэ щ/ык/у итщ. Сытк/э ухуей псалъалъэм?

— Псалъалъэм ухуейщ псалъэхэм я тхык/э тэмэмыр зэбгъэщ/эн папщ/э.

— Сыт псалъэхэр псалъалъэм алфавитк/э щ/ыщ/ызэк/элъы-хьар?

— Псалъэхэр нэхъ тыншу къэбгъуэтын папщ/э.

— Дауэ къыщыбгъуэта хъуну псалъалъэм **бэлыто** псалъэр?

- Хьэрф **б**-клэ къригъажьэ псалъэхэм еплъын хуейщ.
- Псалъальэм дауэ къыщыбгъуэта хъуну **бабыщ** псалъэр?
- Ари хьэрф **б**-клэ къригъажьэ псалъэхэм къыщыбгъуэ-тынущ.

А

аргъей
аргъуей
арджэн

Б

бабыщ
бажапцлэ
балий
банапцлэ
банэху
батинклэ
бэлыто

- Псалъальэм феплъыт: **бэлыто**, **бабыщ** псалъэхэм дэ-тхэнэра япэ итыр? **Бабыщ** псалъэри **бэлыто** псалъэри къы-зэрыщидзэр хьэрф зэщхьщ. Сыт **бабыщ** псалъэр **бэлыто** псалъэм япэ щитыр?

– Ар япэ щітыр **бабыщ** псалъэм и етіуанэ хьэрфыр **а-щ**, **бэлыто** псалъэм и етіуанэ хьэрфыр **э-щи** аращ. Хьэрф **а-р** алфавитымкіэ япэ итщи, **бабыщ** псалъэри япэ иту тхын хуейщ.

Псалъальэм кыыщыхьа псалъэхэр пычыгъуэкіэ зэпывуд, ударенэ тевгъэувэ.

Псалъэм ударенэр зытехуэ щыплэ пыухыклэ илэщ:

1) Псалъэпкыыр э-кіэ иухмэ, э-м ипэ ит макъзешэм тохуэ: *кѣамэ, нѣбэ, дзѣдзэ, мышхѣмплэ.*

2) Псалъэпкыыр э-м нэмыщІ сытклэ иухми, и ужь ит пычыгъуэм тохуэ: *пхъэгуль, жыгей, джэду, Іыхьлы, къэкІуа.*

7. Фыкъеджэ. Зэлабжьэгъу псалъэхэр тіурытіу зэвдзылэурэ кѣифтхыкІ, пычыгъуэкіэ зэпывуд. Гу лъыфтэ **а-м** ударенэ щытехуэм кыызэрытпсэлъымрэ ударенэр абы щытелэпхъукІым кыызэрытпсэлъымрэ макъкіэ зэрызэхуэмыдэм.

Къалэ, гъунапкъэ, къазмакъылъэ, щхъуантілэпс, къабзагъ, къалэшхуэ, гъунапкъэншэ, данэ, щхъуантілэ, къабзэ, банэ, банэху, данэху, къазмакъ.

къазмакъ

Хьэрф **а-р** щІэфтхъэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: **танэ** — **танэшхуэ**.

● **Фигу ивубыдэ:** ударенэр темыхуэж щхъэкІэ къэмынэу **а-р** кыызэтонэж.

8. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи пычыгъуэкӀэ зэпывуд, ударенэр тевгъэ-увэ. ПсалъэкӀэм щыт й-р щӀэфтхъэ.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: тутей.

Балий, псыкъуий, къуэщӀий, Іэней, шыбжий, жыгей, щхъы-рыбей, аргъей, бостей, пщэдей, тӀатӀий, уэздыгъей, къабзий, лъэуей, хъыбий, бжъамий, кӀапэлей.

Іэней

кӀапэлей

● **Фигу ивубыдэ:** псалъэпкъыр ударенэ зытехуэ е, и-кӀэ иухмэ, псалъэм и кӀэм й ятх. Абы иуэхукӀэ псалъалъэ цыкӀум феплъ.

? Псалъэм ударенэр зытехуэ щыплэ пыухыкӀа адыгӀбзэм щилӀэу плэ-рэ?

3. Псалъэм и зэхэлъыкӀэр

Псалъэ лъабжъэ:

джэджъей

КӀэух: ☐

джэджъей ☒ р

Префикс: ☐

макӀуэ

Суффикс: ☒

джэджъей

▲ 9. Фыкъеджэ.

Ди псыхъуэр

Ди псыхъуэм нэпкъ лъагэхэр илэщ. Ар гъэмахуэм псыншэ щыхъу куэдрэ къохъу. Дунейр псылэ зэрыхъуу, псылэрышэ цыкълу хуэдиз тлэкълу къежэхыу хуожьэ. Бжьыхъэм деж ар псышхуэ мэхъуж. Зы псыр адрейм щыхэлъэдэж тлуащлэм псылъэ щыплэхэр шыкуэдщ. Псы лүфэм дзэлхэр, еклэп-цлэхэр, щихухэр куэду къыщокл. А щыплэхэм адэ-мыдэклэ псынэ цыкълухэр къыщыщлж. А цыкълухэр зэхэлъэдэжурэ псыпцлэшхуэ мэхъу.

Псы зыхэт псалъэхэр къехыу кыфтыхыл. Лъабжьэр дамыгъэклэ къэвгъэлагъуэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: *псы*

псыхъуэ

10. Псалъэхэр кыфтыхыл. Псалъэ зэлабжьэгъухэр зы екъуаклэ, ахэр къызэрапщытэ псалъэхэр екъуаитклэ щлэфтхъэ.

Мэкъу, мэкъуэщ, мэкъуауэ, мэкъумылэ, мэкъушэ, мэкъуауэгъуэ; бгы, бгыху, бгылъэ, бгышхуэ, бгыхэр; жэ, жэн, хуэжэн, жэрыжэ, клэптыжэн, жэр, жэрыгъэ; бгыкъу, бгыкъур, бгыкълуплэ, бгыкълуншэ, бгыкълушхуэ, бгыкълужь.

Мэкъу, мэкъуауэгъуэ, мэкъуэщ псалъэхэр хэту псалъэуха зэхэфлъхы къыжыфлэ.

Дауэ кѣэфщѣ ахэр зэрызэлѣабжѣэгъур?

бгыкѣу

Псальэ зэлѣэпкѣэгъухэм зэщхѣу хэт 1ыхѣэм лѣабжѣэ-к1э йоджэ.

Псальэ зэлѣэпкѣэгъухэм псальэ зэлѣабжѣэгъук1э йоджэ.

11. Текстым фыкѣеджэ. Псальэ кѣыхэгъэбелджылык1ахэр кѣыхѣфхык1и лѣабжѣэр дамыгъэк1э кѣэвгъэлѣагъуэ.

Псэущхѣэ куэд **мэзхэм щопсэу**. Абыхэм ящыщху нэх ин дыдэр бжьош. Абы гъэмахуэм удз ехѣуэк1у, щымахуэм кѣуацэ-чыцэхэм я кѣудамэхэр, абыхэм я пхѣафэр егъу.

Тайга **мэз** дэгүхэм мыщэ гъуабжэхэр щопсэу. Абыхэм **яшх** мэраклуэхэр, лэгъэбэгүхэр, хьэплацлэхэмрэ хьэмбылу-хэмрэ къаубыд, бжъэ фо **яшхыну яфлэфлщ**. А хьэклэкхъуэ-клэхэр **псэуцхьэшхуэхэм**, псом хуэмыдэу унэ **псэуцхьэхэм**, щытеуэ къохъу.

Уралым и **мэзышхуэхэм** щопсэу клэпхъ, дзыдзэ. Дзы-дзэм псэуцхьэ цыклу щишх къохъу, абы **флэфл** дыдэу **ешх** джэдгъалэклэ зэджэ удзыр, кедр жылэ.

Ди мэххэм сыт хуэдэ псэуцхьэ щыпсэууэ, сыт хуэдэ къэкыгъэ къыщыкыу фщлэрэ? Абы теухуауэ рассказ клэщл цыклу зэхэфлхьы фтхы.

Клэух

лъакъуэ м

12. Псалъэхэм фыкъеджэ. Абыхэм псалъэуха къыхэфщыкл, точ-кэхэм я плэклэ хуэфащэ клэуэххэр пывгъэувзурэ.

1. Сабийхэ..., кхъуафэжьей..., псы..., зэпрыклэщ. 2. Псы, адрыщы..., мэз, ин, щылэт. 3. Сабийхэ..., а, мэзы..., мэраклуэ, куэд, къыщащыпаш. 4. Ахэ..., хуей..., итлысхьэри, загъэпсэхуаш. 5. Псышхуэ..., зыщагъэпсклэщ, пшахъуэ..., хэлъу, дыгъэ..., зрагъэуаш. Бдзэкъунтх..., бдзэжьей, ещэу, псы, лүфэ..., лүсахэщ.

бдзэжьей

Псалъэм и клэм зызыхъуэж лыхъуэ пыувэм клэухклэ йоджэ.

Псалъэухам хэт псалъэхэр клэухым зэрех.

13. Псалъэхэм фыкъеджи кӀэх зыпытымрэ зыпымытымрэ зэхэвгъэ. КӀэх зыпытыр зы кӀехыгъуу, зыпымытыр етӀуанэ кӀехыгъуу зэхэфтхыкӀ. КӀэххэр зӀӀӀимэ дамыгъэм ивгъуэ.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: *Ӏыхьлы* кӀэ.

ДжыдэмкӀэ – пэстромкӀэ, джэдыкӀэ – ӀыхьлыкӀэ, сабыр – сыхьэтыр, нэм – жэм, джэду – лӀӀӀэду, гуащӀэрыпсэу – акъылу, аэродром – пером, серчэр – къалэр, кӀӀӀейкӀэ – бостеикӀэ.

сабыр

Псалъэр зэриух **-р, -м, -кӀэ, -у// -уэ**-хэр псори кӀэхуы кӀӀӀытэ хъуну пӀэрэ? Дауэ къатщӀэрэ псалъэм кӀэх пытрэ пымытрэ?

ЗэхъуэкӀа зэрыхъу префиксхэр

мэлажьэ

▲ 14. Псалъэхэм фыкъеджэ. КъифтхыкӀ.

сытхащ	утхащ	итхащ	злащ
стхащ	птхащ	етх	длащ
дытхащ	фытхащ	ятхащ	блащ
ттхащ	фтхащ	сотхэ	влащ
		матхэ	

Псалъэ лӀабжьэмрэ абы и пӀкӀэ къыпыт Ӏыхьэмрэ къыхэвгъэщхъэхукӀ.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: сытхащ.

Сы-; с-; з-; ды-; д-; у-; п-; б-; фы-; ф-; в-; и-; е-, я-; о-; мэ-//ма- хэр зэхуэклэ зэрыху префиксц.

Префиксху о-, мэ-//ма-хэм зэман кьагьэлягьуэ, адрейхэм щхьэ кьагьэлягьуэ.

15. Фыкъеджэ. Къифтхыкл, **с-, п-, т-, ф-** префиксхэр кыхэвгьэ-щхьэхукл.

1. Тэрчкьалэ щылэ си кьуэшым деж письмо стхати, иджы-ри жэуапыр кьэсыжакьым. 2. Уэ плъа джыдэр илыгьыу Мухьэ-мэд мэз кьуаш. 3. Дэ пщэдджыжьым жьыуэ дыкъэтэджащ, зарядкэ тщыну. 4. Фэ фшха хьарбызыр сэ дыгьуасэ кьэс-хьараш. 5. «Уэ шыфл пхуэфашэщ, слых мы шыр», – жилад ди адэм, урыс благьэм зыхуигьазээрэ. 6. Сэ кхьужь цыкьу куэд кьэсщыпауэ сшхырт.

ПИСЬМО

Префикс кыхэвгьэщхьэхуклахэр псалъэхэм щапыувэклэ, зэзыпх хьэрфзешэ кьызэрыдэмыувэм гу лъыфтэ.

● **Фигу ивубыдэ: с-, п-, т-, ф-** префиксхэр зи япэ кьиувэр макъ дэклэашэ дэгу кьэзыгьэлягьуэ хьэрфхэраш.

16. Фыкъеджэ. Къифтхыкли **з-, б-, д-, в-** префиксхэр кыхэвгьэ-щхьэхукл.

1. Сэ шыр згъэджэгущ. 2. Шу гьусэхэр зблэжри мэзым хэлъэдаш. Мафлэр згъэункыфлыжащ. 3. «Сабийм и закьуэ

шихэпщ бгъэкӀуащ», – жиӀэри ди адэр шхыдащ. 4. Ды-
ззакъылэгъуу Ӏуэхур длэжъащ. 5. Нобэ фэ влэжъыфынум
хуэдиз щӀы Ӏыхъэ къыпыфч. 6. Дэ дыгъуасэ гектарипщӀ дващ,
уэ дапщэ бвар?

А префиксхэр псалъэхэм щапыувэкӀэ, зэзыпх хьэрфзешэ къызэ-
рыдэмыувэр зыщывмыгъэгъупщэ.

● *Фигу ивубыдэ: з-, б-, д-, в-* префиксхэр зи япэ къиувэр
макъ дэкӀуашэ жьгъыжъгъ къэзыгъэлъагъуэ хьэрфхэращ.

17. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ, и-, е-, я- префиксхэр къыхэвгъэ-
щхьэхукӀ.

1. Жыгхэм пхъэщхьэмыщхьэ кыкӀутэу япытт. 2. Нартыху
лӀэдий къэс сэмб щырыщ, плырыплӀ ядэтт, нэхъыбэ зыдэти
яхэтт. 3. Лъакъуэхум нартыху цыӀнэр зэхигъэщӀыщӀэу иш-
хырт. 4. ЩӀалэ нэхъ инхэм си шыр ягъэунэхуну мурад ящӀат.
5. Езы щӀалэ цыкӀури ерыщ екӀуауэ едэхащӀэрт, елъэлурт.
6. Ар зэрызэхихыу, Лъакъуэхум и фӀалъэ лъакъуитӀыр хуэ-
мурэ щӀым игъэувыжри хъуакӀуэу шыхэм яхыхъэжащ.

КъардэнгъущӀ 3.

КыкӀутэу псалъэм кыкӀыр фэ дауэ къывгурыӀуэрэ? И мыхьэнэм
зимыхъуэжу сыт хуэдэ псалъэкӀэ зэпхъуэкӀ хъуну ар?

18. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ, о-, мэ-//ма- префиксхэр къыхэвгъэ-
щхьэхукӀ.

Си анэмрэ си адэмрэ мэлажъэ. Сэ школым сыщоджэ.

Зыгъэпсэхугъуэ махуэхэм деж дэ кино доплъ. Махуэм сэ кином соклуэ. Пщыхьэщхьэклэ мамэрэ папэрэ маклуэ. Си шыпхъу цыклу Маринэ махуэклэ мэджэгу, машхэ, пщыхьэ-щхьэклэ жьыуэ мэгъуэлъыжри мэжей.

Префиксхэу о-, мэ-//ма-хэм сыт хуэдэ зэман къагъэлъагъуэр?

Псалъэ къызэрыхъу префиксхэр

къэк/уащ

▲ 19. Фыкъеджэ.

1. Машинэр лъэмыжым техьащ. 2. Хьэлъэзешэ машинэр комбайным бгъурыхьащ. 3. Былымхэр псы лүфэм лухьащ. 4. Псы пэгуныр къащти унэм щлэхьэ. 5. Мо тхылъыр мыдэ къэхь. 6. Зигъэпскыну щлалэ цыклуэр псым хыхьащ.

Псалъэ зэлъабжьэгъухэр къехыу кыфтыхык!

техьащ

ыхыхьащ

къэхь

бгъурыхьащ

щлэхьэ

лухьащ

Лъабжьэ хь-м и пэклэ къыщит псалъэ лыхьэр къыхэвгъэщхьэхук!

Те-; бгъуры-; хы-; щлэ-; къэ-; лү- псалъэ лыхьэхэр псалъэ къызэрыхъу префиксхэщ.

● **Фигу ивубыдэ:** зы псалъэм префикс зэмылэужьы-гъуэу тлү-щы пыту къоклуэ:

ккы-хуэ-щэхун, ны-дэ-с-хьащ.

20. Псалъэхэм фыкъеджэ. Къифтхыкли префиксхэмрэ лъабжьэхэмрэ дамыгъэхэмклэ зэхэвгъэкл.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: *среджэ*.

Среджэ, къритынущ, трасэ, хрелэжьыхь, зрегъэцыху, прегъадэ, фрипсэлъэн, щірагъэлъыкл, пхрылээтащ, тригъэтысхъэнущ, зэпрыгъэклын, фірекIутэ.

● *Фигу ивубыдэ*: префикс **р-м** и пэклэ **ы** ятхыркъым: *трелъхъэ, щратхэ, зрегъэзых*.

21. Псалъэхэм фыкъеджэ. КъехыгъуитIу зэхэфтхыкл: префикс зыпыт псалъэхэр зы къехыгъуэу, префикс зыпымытыр етIуанэ къехыгъуэу. Префиксхэр дамыгъэклэ къыхэвгъэщхъэхукI.

Iухъащ – Iущхъэ, хуэхь – хуэдэ, къэкIуэн – къэрмэн, телъхъэ – тепщэч, кIэнауэ – кIэрыупсеен, гуэл – гуэшхэн, накIуэ – накъырэ, жьэгугу – жьэдэшэн, хыхъэ – хыв, щхъэдэхащ – щхъэхуэ, нэкIуэн – ныжэбэ, щIумыхъэ – щIыунэ.

кIэнауэ

Псалъэм префикс пытрэ пымытрэ дауэ къэпщIэну, псалъэхэр къызырыщIидзэ хьэрфхэр зэщхъмэ?

Суффикс

кIуэгъуэ

▲ **22.** Фыкъеджэ. Къифтхыкл.

Псы – псылъэ, псылэ, псынэ, псыбэ, псыншэ, псышхуэ;

к|уэ — к|уэн, к|уэныгъэ, к|уэк|э, к|уэгъуэ, к|уэххэн, к|уэрей, к|уэтэн, к|уэжын, к|уэнуш, к|уэнш, к|уащ, к|уэгъащ; хужь — хужьыфэ, хужьыбзэ, хужьыбэ, хужьыгъэ, хужьыпс.

Псалъэ лъабжьэмрэ абы и ужь ит |ыхьэмрэ дамыгъэхэмк|э зэхэ-вгъэк|.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: псылъэ...

Псалъэ лъабжьэм и ужь ит |ыхьэр суффиксш. Суф-фикск|э псалъэш|э кьохъу, псалъэр зэхъуэк|э мэхъу:
л|ы — л|ыжь, л|ыгъэ, л|ыхъужь; сэбэп — сэбэпыншэ, сэ-бэпышхуэ; к|уэ — к|уащ; псалъэ — псалъэмэ.

23. Фыкъеджэ. Псалъэ къыхэгъэбелджылык|ахэм лъабжьэр къы-щывгъуэт, абыхэм япыт суффиксхэр зыхуэдэр (псалъэ къигъэхъурэ хъэмэ псалъэ зэрихъуэк|рэ) къыжыф|э.

1. Шыгъажэм **шышхуэр** къыщытежащ. 2. **Джэдхэр джэ-дэш** хуабэм ш|этш. 3. Инкубаторым **джэджьей** зэмыфэгъу ц|ык|ухэр къышраш. 4. Хэту п|эрэ **джыдэншэу** унэ зыщ|ы-фыр? 5. Мы гъэм ди **пхъэгульейм** пхъэгуль куэд къыпы-к|ащ. 6. Пщэдджыжк|э гимнастикэ пщ|ыным **сэбэпышхуэ** пылъш.

Псалъэ къыхэгъэбелджылык|ахэр къыхэфтхык|и суффикс пымыту абы и лъабжьэгъу псалъэ бгъэдэфтхэ.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: **шышхуэр — шы.**

● *Фигу ивубыдэ: -гъуэ, -джэ, -ей, -ж, -кIэ, -лъэ, -рей, -фIэ, -х, -щ(жэщ)* суффиксхэм псалъэщIэ къагъэхъу.

● *Фигу ивубыдэ: -а, -т, -рт, -хэ, -рэ, -къым, -тхуэ, -ншэ, -гъэ, -ну, -щ, (кIуащ)* суффиксхэм псалъэщIэ къагъэхъур-къым.

24. Фыкъеджэ. КъифтхыкIи псалъэ къызэрыхъу суффиксхэр зы екъуакIэ, псалъэр зэхъуэкIа зэрыхъу суффиксхэр екъуаиткIэ щIэф-тхъэ. Ударенэр тевгъэувэ. Суффиксхэр зэрыпыувам щхъэкIэ, ударенэр зытемыхуэж а-р вгъэбелджылы.

ГуащIафIэ, гуащIаджэ, гуащIэшхуэ, гуащIэншэ; пащIа-пцIэ, пащIэншэ, пащIэшхуэ, пащIэкъ; натIэху, натIэшхуэ; джа-бэплъ, джабащхъэ; гъуабжафэ, гъуабжащэ, гъуабжэлүэ.

▲ **25.** Псалъэр зэрызэхэт IыхъэкIэ зэпкърыфх.

Псалъэхэр	ЗэхъуэкIа зэрыхъу префикс	Псалъэ къызэ- рыхъу префикс	Лъабжьэ	Суффикс	КIэух
зэкъуэшхэр сынэкIуащ сыныщыкIуам щэныфIагъэкIэ жэмэщхэу зэпрыкIахэщ фухынутэмэ насыпышхуэ щIыхуфэ	— сы	зэ нэ	къуэш кIу	хэ а-щ	р —

● **Фигу ивубыдэ:** псалъэм щыщ ыхьэ щрахьэкклэ, суффикс **-ншэ, -шхуэ, -ххэ, -бзэ**-хэр зэкларачу ирахьэклыр-къым.

Зэрехьэклын хуейр мыпхуэдэущ: **узы-ншэ, пылэ-шхуэ, къэк/уэ-ххэ, занщ/а-бзэ.**

1. дамыгъэхэм къарыклыр къыжыфлэ. Ахэр тевгъэуэурэ псалъэхэр зэрызэхэт ыхьэкклэ зэкпырфх.
2. **Р**-м и пэкклэ **ы** щамытхыр сытым деж?
3. **Сы**-м и пэкклэ **с-, з-;** **ды**-м и пэкклэ **д-, т-;** **у**-м и пэкклэ **п-, б-;** **фы**-м и пэкклэ **ф-, в-** щатхыр сытым деж?
4. Префикс, суффикс дапщэ пытынклэ хъуну зы псалъэм?
5. **-Ншэ, -шхуэ, -ххэ, -бзэ** суффиксхэм сыт хуэдэ ехьэклыкклэ хабзэ ялэ?

4. Псалъэпкъ

▲ **26.** Фыкъеджи кыфтыкык. Псалъэ къэзымыгъэхъу префиксхэр, суффиксхэр, клэуххэр щлэфтхъэ.

Дыпсэлъащ, мэлажъэ, щопсэу, нарыхур, псэущхъэрауэ, псэлъапщлэм, мэклихэр, зэгурылуащ, согъуэлъыж, сы-к/уэнуц.

Зэхъуэкла зэрыхъу префикс (**сы**щолажъэ — **сы**-щолажъэ — **щолажъэ**), **зэхъуэкла зэрыхъу суффикс** (**даха-щэ** — **дахэ**), **падеж клэуххэр** (**лэблэхэр** — **лэблэ-хэр**) **хэбгъэклмэ, къанэ псалъэ ыхьэм зэреджэр псалъэпкъыц.**

27. Фыкъеджэ. Псалъэпкъыр къэвгъуэт, ударенэр тевгъэувэ, ударенэр зытехуэ а-мрэ ударенэр зытемыхуэ а-мрэ фызэхуеплъи зэрызэщхьымрэ зэрызэтемыхуэмрэ вгъэбелджылы.

ЩхъуантIагъэ, пIащIэлъуэ, дахашцэ, пшахъуалъэ, щабагъэ, кIапсэшхуэ, щIакхъуэншэ, гъащIэшхуэ, гъатхэшхуэ, пашIа-пцIэ, гуащIэдэкIыншэ, дамыгъэхэр, балыджэшхуэ, къалэнышхуэ, лъапцIэрыщэ, папцIэлъуэ, хахуагъэ, бащIлъыкхышхуэ.

28. Фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэм псалъэпкъыр къыщывгъуэт. Псалъэ лъабжьэмрэ псалъэпкъымрэ щызэтехуэ хэту пIэрэ?

Сыту фIы мэзым ущIэтыну! Сыт хуэдиз хъэкIэкхъуэкIэ щылэ мыбы? Мис **кIэпхъыр** блэлъэтащ. Дэнэ абы **зыщигъэ-пщкIуар**? Дэнэ щылэ абы и **унэ** цыкIур? Мис тхъэкIумэкIыхъыр блэцIэфтащ. Гъуэгугу махуэ!

БлэцIэфтащ – дауэ нэгъуэщIу зэрыжыпIэнур?

5. Псалъэухам и пкъыгъуэ зэльэпкъэгъухэр

▲ 29. Фыкъеджэ. Псалъэ къызэкIэлъыхъахэр макъкIэ къыхэвгъэбелджылыкI.

1. Балиейхэр мыIэрысейхэр пхъэгугульейхэр къэгъэгъащ. 2. Автобусым къуажэри мэзри псыри къызэринэкIащ. 3. ЕджакIуэхэр нобэ тхылъ къеджащ тхашц уэрэд жаIащ. 4. Гъэмахуэм сабийхэм загъэпскI дыгъэм зрагъажьэ мэджэгугу. 5. Тхылъ шапIэм тхылъ къэрэндащ ручкэ щIэлъыщ. 6. Къэбыстэр

жэгүндэр пхъыр хадэхэкл къякыгъэхэщ. 7. Ди классым партэ стлол шэнт щіэтщ.

Къифтхыкл, здыхуейм деж, запятой вгъэув.

И ужь дьдэ ит псалъэухар псалъэухам и пкъягъуэклі псалъэ лъэ-пкъягъуэклі зэпкърыфх.

Псалъэухам и пкъягъуэ зыбжанэу зы псалъэм къя-хуэклауам, зы упщлэм жэуап хуэхъухэм псалъэухам и пкъя-гъуэ зэльэпкъэгъуклэ йоджэ.

Балиейхэр, мылэрысейхэр, пхъэгульейхэр къягъэ-гъащ. Сэ къясщэхуащ къяэрэндащ, линейкэ, ручкэ. Ха-дэм ит жыгхэр дэ къяттлхъащ, духъуэнщлащ.

Псалъэухам пкъягъуэ зэльэпкъэгъухэр запятойклэ щызэпэщлащ. ≈ , ≈

30. Фыкъеджэ, псалъэ къязэклэлъыхъахэр макъклэ налуэ къяф-щлурэ.

1. Ди хадэм балыджэ, пхъы, жэгүндэ, нащэ итщ. **2.** Бдзэ-жъейр тенджызхэм, гуэлхэм, псыежэххэм щопсэу. **3.** Къяу-лэбзухэм я уэрэдхэр ину, гуаклуэу къяраш. **4.** Гъатхэм гъавэм елэжъхэм щлыр явэ, къяитхъ ящл, жылэ ясэ.

Къифтхыкл. Псалъэуха къяс пкъягъуэ нэхъыщхъэхэр щлэфтхъэ, пкъягъуэ етлуанэр къявгъэлъагъуэ.

пкъя. етл.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: *Жыг хадэм мылэрысэхэр, балийхэр, пхъэгульхэр щохъу.*

Псальэухам и дэтхэнэ пкыыгъуэхэр зэльэпкыэгъуу кыаклуэрэ?

Псальэухам и пкыыгъуэ нэхъыщхьэхэри и пкыыгъуэ етлуанэхэри зэльэпкыэгъуу кыэклуэнкIэ хьунуш.

31. Фыкъеджэ, пкыыгъуэ зэльэпкыэгъухэр налуэ кыэфшIурэ.

1. Ди мэзым жыгей, тхуей, мей, кхъужьей кыыщокI.
2. Губгъуэм мыгъэм кыэбыстэ, помидор, пхыы, жэгундэ, балыджэ щыхасаш. 3. Зоопаркым мыщи, кыаплъэни, аслъэни гъушI хъарым ису щалыгъш. 4. Сабийхэр яслъэм щоджэгу, щожей, щошхэ.

Псальэухам запятойхэр щыщытыр кыыжыфIэ. Пкыыгъуэ зэльэпкыэгъухэр зэгъэщыла псалъэр, упшIэхэр вгъэувурэ, кыэфхутэ. ЯпэщыкIэ кыифтхыкI пкыыгъуэ нэхъыщхьэхэр зэльэпкыэгъуу зыхэт псальэухахэр, итланэ пкыыгъуэ етлуанэхэр зэльэпкыэгъуу зыхэтхэр. Псальэуха кыэс пкыыгъуэ нэхъыщхьэхэр щIэфтхэ, пкыыгъуэ етлуанэхэр налуэ кыэфшI.

▲ 32. Фыкъеджэ. КыифтхыкIи псальэухам и пкыыгъуэ зэльэпкыэгъухэр щIэфтхэ.

1. Еджаклуэ цыкIухэр лэжыаклуэ дэклаш, белрэ пхъэлэпэрэ ялыгъыу. Абыхэм хъэсэ цыкIухэр кыатлаш икIи ягъэщэбэжаш. 2. Мэжид библиотекэм тхыль кыыIихри еджащ. 3. Ди тыкуэным щащэ бэльтон, кIэстуми, батинкIи, туфлэи. 4. КIыгуугухэмрэ бжэндэхъухэмрэ кыэлъэтэжаш. 5. Щымахуэм дыгъэр кыопс, ауэ укыигъэхуабэркыым. 6. Хьэр дурэшым дэлъэдаш, арщхьэкIэ тхьэкIумэкIыхьыр игъуэтыжакыым.

7. Бахъэр пшэ мэхъужри щы́м къохыж е уэшхыу, е уэсу, е уэуэ, е жэпу.

дурэш

Псальзухахэм я пкъыгъуэ зэльэпкъэгъухэр зэкӀэлъы-
хъауэ щытынкӀэ хъунуш *и, икӀи, е, ауэ, арщхъэкӀэ* союзхэм-
кӀэ, *-рэ* союз-суффиксымкӀэ.

Ауэ, арщхъэкӀэ союзхэм я пӀкӀэ сыт щыгъуи запятой
ягъэуэ.

Сэ фи деж сынэклъат, *ауэ* узгъуэтакъым.

≈ , *ауэ* ≈

ХъэщӀэхэр жьыуэ къежъат, *арщхъэкӀэ* къэсакъым.

≈ , *арщхъэкӀэ* ≈

Псальзухам и пкъыгъуэ зэльэпкъэгъухэр зэрызэкӀэ-
лъыхъа *и, икӀи, е* союзхэр зэ фӀэкла къэмыкӀуэмэ, абыхэм
я пӀкӀэ запятой ягъэувыркъым.

Си ныбжьэгъур си гъунэгъуу къакӀуэри къэтӀысащ.

≈ и ≈

Сэ солажьэ *икӀи* соджэ.

≈ *икӀи* ≈

Ручкэ *е* къэрэндащ къэсщтэну унэм сыщӀыхъэжащ.

≈ *е* ≈

-Рэ союз-суффикскӀэ пкъыгъуэ зэльэпкъэгъухэр тӀу-
рытӀурэ зэпха мэхъу, тӀу фӀэкла мыхъумэ, абыхэм я кум
запятой ягъэувыркъым.

Мухъэмэдрэ Мэжидрэ зэгъусэу школ пщӀантӀэм ды-
хъащ.

≈ *-рэ* ≈ *-рэ*

33. Фыкъеджэ. Пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъухэр и къэпсэлъыклэкӀэ налуэ къэфщӀ, ахэр зэрызэкӀэлъыхъа союзхэр къэвгъуэт, здыхуейм деж запятой вгъэув.

1. Мазэм нэху едз ауэ игъэхуабэркъым. 2. Пшэ къыщхьэщыхъащ арщхьэкӀэ уэшх къешхакъым. 3. Гъуэгуанэр клэщӀт арщхьэкӀэ хуабжьу гугъут. 4. Уэшх къешхаш арщхьэкӀэ щыр игъэнщӀлакъым. 5. Бжьыхьэм дыгъэр къопс ауэ къыгъэхуабэркъым.

34. ПсалъэухаитӀ къэс пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъу хэту зы псалъэуха зэхэфлхьэ, **икӀи, -и, е, -рэ - рэ** союзхэр къэвгъэсэбпурэ.

1. Дэ фӀыуэ дылэжьащ. Дэ нэгужыужьу дыджэгуащ. 2. ЩӀалэ цыклур архъуанэм хэпклэщ. ЩӀалэ цыклур псы лъащӀэм еӀусащ. 3. ЕджакӀуэм тыкуэным тхылъ къыщищэ-хуащ. ЕджакӀуэр тыкуэным щыхъащ тетрадь къищэхуну. 4. Хъыджэбз цыклум шэнт щӀихащ бжӀэлупэм деж игъэувыну. ЩӀалэ цыклум Ӏэнэ хъурейр бжӀэлупэм деж щигъэуващ. 5. Ди мэзым дыгъужь щӀэсщ. Ди мэзым бажэ щӀэсщ.

35. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ, союзхэр къэвгъуэти зыхуэдэр къыжыфӀэ. Запятой щыщытыр е щыщымытыр къыжыфӀэ.

1. Нысэцыклурэ ПытӀэрэ цыху лувым хэту мывэ лъэгу зэрыл пщӀантӀэм дыхъащ. (Н. А.). 2. Къазмай гъуэщакъым икӀи щыуакъым, здэкӀуэну и гугъэ дыдэм нэсащ. (КӀ. А.). 3. Къарэ бзылхугъэ къуэгъу цыклут, ауэ Ӏуэху щӀэнкӀэ зыщысхьыжыртэкъым. (К. Д.). 4. Шыри лыри плащӀэртэкъым. (Н. А.). 5. Си ныбжьэгъур библиотекэм клуэри тхылъ къысхуихъащ. 6. Цыджан цыклум къэфэн иухри къэувыӀэжащ.

(Н. А.). 7. Софят и пкъыр жанщ, хэлэтыклэщ, арщхьэклэ зэ-
зэмызэ щтэлэщтаблэу и плэм йожыхь. (Щ. I.). 8. Журнал е
газет седжэну библиотекэм сыкӀуащ. 9. Бышэ зыгуэрхэр и
щхьэ хужилэжу къекӀухь е щысщ. (Н. А.)

▲ 36. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи псалъэухам и пкъыгъуэ зэлъэп-
къэгъухэр щӀэфтхьэ. Запятой щӀэгъэувар къыжыфӀэ.

Псы здэщымылэм гъащӀи щыӀэкъым. Удзхэр, жыгхэр,
Ӏэщыр псыншэу псэуфынукъым. ЦӀыхури псыншэу псэу-
фынукъым. Псым цӀыхур щӀыхуейр ирипщэфӀэн къудейуэ
аракъым. Псым дэ зрыдотхьэщӀ, дрожьыщӀэ икӀи дролъасэ.
Псым тету цӀыхум кхъуафэжьейкӀэ, кхъухькӀэ хьэлъэ зэрешэ.
Дунейм псыр щыкуэдщ.

37. Мы псалъэуха къэкӀуэнухэм щыщу тӀу, щы зэхэфлъхьэурэ
пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъу зилэ псалъэуха къыхэфщыкӀ. Здыхуейхэм деж,
запятой вгъэу.

1. Хьэндырабгъуэхэр удз гъэгъахэм тотӀысхьэ. Бжьэхэр
удз гъэгъахэм тотӀысхьэ. 2. Жыг тхьэмпэ зэмыфэгъухэр
жьым зэрехьэ. Жыг тхьэмпэхэр жьым егъэджэрэз. Жыг
тхьэмпэхэр жьым къыпеуд. 3. ЩӀалэ цыкӀӀухэр псым кӀуащ
загъэпскӀыну. ЩӀалэ цыкӀӀухэр псым кӀуащ бдзэжьей къау-
быдыну. 4. ФӀыуэ флъагъу къуалэбзухэр. ФӀыуэ флъагъу
мэзхэр. ФӀыуэ флъагъу удз гъэгъахэр. 5. Ди къэралым мэз
ин щыкуэдщ. Ди къэралым губгъуэшхуэхэр щыкуэдщ. 6.
Хадэм мыӀэрысей къыщокӀ. Хадэм балией къыщокӀ. Хадэм
пхъэгулъей къыщокӀ.

Гъэгъахэм тотӀысхьэ псалъэ зэпыщӀар псалъэр зэрызэхэт Ӏыхьэклэ
зэпкърыфх.

38. Фыкъеджэ. Псалъэухахэм пкыгъуэ зэльэпкъэгъухэр кыыхэ-
вгъуатэ.

1. Щымахуэм дыгъэр къопс, ауэ уигъэхуабэркъым. 2. Еджаклуэм унэ лэжыгъэр псынщӀэу игъээзщӀащ, арщхьэкӀэ щыуагъэ хищӀыхьащ. 3. Си ныбжыгъум деж сэ нобэ сыкӀуат, арщхьэкӀэ згъуэтакъым. 4. Дэ махуэ псом кӀэртлоф къэт-
щыпащ, ауэ дешакъым. 5. Жэщым нэху щыху уэс къесащ, арщхьэкӀэ пщэдджыжьым тӀкӀужащ.

КъифтхыкӀи **ауэ, арщхьэкӀэ** союзхэр щӀэфтхъэ. Союзхэм я пӀкӀэ
щхьэ запятой щыту пӀэрэ?

Уигъэхуабэркъым псалъэр зэрызэхэт ӀыхьэкӀэ зӀпкъырых.

39. УпщӀэхэм тхыгъэкӀэ жэуап ефт.

1. Цыхум сыт хуэдэ псэущхьэхэр зэрихуэрэ?
2. Цыхум унэ псэущхьэхэм сыт хуэдэ хьер кыыпихрэ?
3. Сыт хуэдэ жыгхэр кыыщыкӀрэ ди мэзхэм?
4. Сыт хуэдэ псэущхьэ щыпсэурэ ди мэзхэм?
5. Сыт хуэдэ бдзэжьей хэс дипсхэм?
6. Сыт кӀэпхъым и шхыныгъуэр?

Зэрыгъуээзэн щапхъэ: *Цыхум зэрехуэ жэм, мэл,
бжэн, джэдкъаз.*

40. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи пкыгъуэ зэльэпкъэгъухэр запятойкӀэ
зэпывгъуэ щхьэхукӀ.

1. КӀэпхъыр бжей лъагэм и щхьэкӀэм дэжеящ пщӀий еӀун-
кӀри тесщ. 2. Бажэ Ӏэмалшыр гъуэм кыкӀащ сакъыу зиплъы-

хьу ежъащ. 3. Джэдур хьэр адакъэр шыдыр зэгъусэу ежъащ. 4. Хъыджэбз цыкIум и гуащэр удзыпцIэм хигъэтIысхьэри уэрамым дэжащ. 5. Хьэмэмыр щIын яухащ ауэ иджыри лажьэркъым. 6. Дэ зоопаркым дыкIуащ арщхьэкIэ мышцэ хужь щытлъэгъуакъым. 7. Машинэхэр щызэхэзежэ гъуэгум утехьэ ущыджэгу хьунукъым. 8. Хьэлүцыдзхэр щопсэу тафэхэми бгылъэхэми мэзышхуэхэми. 9. Кърумрэ бажэмрэ теухуа псысэм цыкIухэр дихьэхыу едэлүащ.

Псалъэухахэм хэт подлежащэмрэ сказуемэмрэ щIэфтхъэ.

ПщIийр сыт зищIысыр? Сыт ар кызыпыкIэр?

6. ЩыІэцІэ унейхэмрэ зэдайхэмрэ

▲ 41. Фыкъеджэ. КъыфтхыкІ. ХьэрфышхуэкІэ къегъэжъауэ тха щыІэцІэхэр щІэфтхъэ.

Ди республикэми Къэрэшей-Шэрджэсми псышхуэ куэд щожэх: Тэрч, Бахъсэн, Псыжъ, Урыху, Инжыдж, Шэджэм, Балъкъ, Шэрэдж.

Кавказ Ищхъэрэм хеубыдэ къалэ дахэ куэд. Абыхэм ящыщц Кисловодск, Пятигорск, Краснодар, Мейкъуапэ, Грознэ, Владикавказ, Махачкала, Налшык, нэгъуэщІхэри.

Къэбэрдей литературэм и лъабжъэр зыгъэтІылъа ПащІэ Бэчмырзэ Машэ и къуэр Нартан къуажэм къыщальхуащ.

ЩыІэцІэхэр кыыхэфтхыкІ мыпхуэдэ зэкІэлъыкІуэкІэ ялэу:

УнэцІэр, цІэр, адэцІэр: ...

КъалэцІэхэр: ...

КъуажэцІэхэр: ...

ПсыцІэхэр: ...

Цыыхухэм я унэцІэхэр, цІэхэр, адэцІэхэр, Іэщхэм зреджэ цІэхэр, къуажэцІэхэр, псыцІэхэр — ахэр псори цІэ унейхэщ. ЦІэ унейхэр щатхкІэ, хьэрфышхуэкІэ кърагъажъэ. Зэхуэдэ предмет зыбжанэм зреджэр цІэ зэдайщ, псальэм папщІэ: республикэ, кларц, къалэ, литературэ.

ЦІэ зэдайхэр щатхкІэ, хьэрф цыкІүкІэ кърагъажъэ.

42. Фэ фтеухуауэ фтхыж. Япэщыклэ фи цлэр, фи унэцлэр, фи егъэджаклуэм и цлэр, и унэцлэр, фи къяуэш, фи шыпхъухэм я цлэр, итланэ фыщыпсэу щыплэр фтхы. Мыпхуэдэу къящлэвдзэ:

Сэ си цлэр Ди егъэджаклуэм зэреджэр Си анэр Си къяуэшыр Си шыпхъур Сэ сыщопсэу

Фи адресыр фтхы.

Республикэр (областыр) ... , районыр ... , къяужэр ... , уэрамым и цлэр... , унэм техуэ бжыгъэр... . Уи унэцлэр ... , цлэр ... , адэцлэр

43. Къифтхыкл, псалъэ къяс зэхуэдэ хъэрфзешитI дэвгъэувэжурэ:

Т...р...зэ зэх...щI...н, ан...дэлъхубз..., п...щI...дзэ, щI...ныгъ..., п...убл..., з...р...з, з...рыз..., у...р...д, дэтх...н..., кI...хьлI...хь, п...ч...гъуэ, зэм...лIэужь...гъуэ, лъ...хъ...нэ.

Тэмэму фтхарэ фымытхарэ псалъальэмклэ къяэфпщытэж.

44. Точкэхэм я плэклэ цлэ унейхэр фтхы.

Къэбэрдей-Балъкъэрым и къалащхъэр Сэ сыщопсэу ... къяужэм. Ди къяужэр ... псыхъуэм Iусщ. Ди егъэджаклуэм ... и цлэщ. Си ныбжьэгъум зэреджэр

Цлэ зэдайуэ хэтыр къяхэфтхыкл.

45. Фыкъеджэ. Къифтхыкли цлэ унейхэр щлэфтхъэ.

Адыгэ усакуэшхуэ Щоджэнцыккы Алий лэсхъэд и къуэр 1900 гъэм Бахъсэн районым щыщ Старэ Крепость (Кушмэ-зыкъуей) къуажэм къыщальхуащ. Бахъсэн дэта школым щеджащ. Цагъуэ Нурий абы и егъэджаккыуэ щытащ. Абы и ужьккэ ар Буйнакск къалэм щеджащ. 1936 гъэм ар Налшык къалэ къэлэпхъуэри Тхаккыуэхэм я союзым щылажъуэ щиджащ. Щоджэнцыккым тхыгъэ хъэлэмэт куэд итхаш. Абыхэм

ящыщщ «Къамботрэ Лацэрэ» усэу тха романыр, «Мадинэ», «Щымахуэ жэщ», «Партизан Жамбот», «Ныбжыщцэ хахуэ» поэмэхэр, «Хьэжыгъэ пут закъуэ», «Кхъужьей щлагъым» рассказхэр.

район

ПОЭМЭ

▲ 46. Цэ унейхэр фтхы.

Космонавтхэм я цэ, я унэцлэхуэ плы. Тхаклуэ цэрыуэхэм я унэцлэу щы. Фи классым щыщү тлүм я унэцлэ. Къуажэцлэу плы. Псыцлэу щы. Лэщыцлэу щы.

КОСМОНАВТ

47. Хьэрф дэгъэхуахэр дэфтхэжурэ къифтхыкI.

Нэгүз...ужь, гъу...гуанэ, щхъ...рыб, шыгъу...гу, те...тр, у...сэпс зэп...уэн, щI...кхъуэгъажьэ, зэкъу...жэгъу, бз...ху, ш...угъэ, шэр...уэ, пэр...уэн, зыщIэгъэмбр...уэн.

шыгъуэгү

7. ЩыIэцлэм и закъуэ бжыгъэмрэ куэд бжыгъэмрэ

▲ 48. Къехыгъуитлү ит псалъэхэр зэфлътурэ фыкъеджэ. КъифтхыкI.

мылэрысэ	мылэрысэхэр
къэрэндащ	къэрэндащхэр
шы	шихэр
гуэл	гуэлхэр
сатыр	сатырхэр
тхылъ	тхылъхэр
сыхьэт	сыхьэтхэр

Етlуанэ къехыгъуэм ит псалъэхэм хэт -хэ-р щlэфтхэ.

● *Фигу ивубыдэ:* куэд бжыгъэм ит щылэцлэр суффикс -хэ-клэ къагъэлыагъуэ.

49. Фыкъеджэ.

Бжэндэхъу

Бжэндэхъухэм я абгъуэр чэзуурэ яхъумэ. Зыр абгъуэм исщ, адреим къелъэтыхь. Бжэндэхъум и абгъуэр щызэригъэ-пэщыжклэ сьт ищlысри къегъэсэбэп. Бжэндэхъум и абгъуэм ирелъхъэ жыглыц, бжъэхуц, джэдыц, къауц, хъыданыжь, хъэуазэ.

Абы и абгъуэр икъуклэ куууэ ещl, джэду, къуаргъ лъэ-мылэсын хуэдэу. Лъэлэсыпэу щытми ихъэфынукъым, абгъуэм и lур зэвщи.

Закъуэ бжыгъэм ит щылэцлэхэр зы къехыгъуэу, куэд бжыгъэм ит щылэцлэхэр етlуанэ къехыгъуэу къыхэфтхыкл.

Хэ-м дапщэщи куэд бжыгъэ къигъэлыагъуэу плэрэ?

Суффикс -хэ-р дауэ къэтщlа хъуну?

Дахэ псалъэм пыт хэ-р суффикс хъэмэрэ псалъэ лъабжьэм щыщ?

50. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ. ЩылэцӀэ закъуэ бжыгъэр зы екъуакӀэ, куэд бжыгъэр екъуаитӀкӀэ цӀэфтхъэ.

Ди къэралым зэхъуэкӀыныгъэ инхэр щокӀуэкӀ. Цыыхухэм я дунейеплъыкӀэм, я псэукӀэм фӀы и лъэныкъуэкӀэ зехъуэж. Абыхэм къалэжъым хохъуэ, фэтэрхэр, хъэпшып нэхъыфӀхэр ялэ мэхъу, унэхэр дэгъуэу зыщӀхэри лэджэщ. Ди цыыхухэм я псэукӀэр нэхъри нэхъыфӀыж хъууэ екӀуэкӀынущ.

Фи районым щылэ къуажэхэм, псыежэххэм зэреджэ цӀэхэр фигу къэвгъэкӀыжурэ фтхы.

фэтэр

Ди къэралым зэхъуэкӀыныгъэ инхэр щокӀуэкӀ псалъэухам къыхэфтхыкӀ псалъэ зэпхэхэр тӀурытӀурэ.

51. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ, хъэрф дэутӀыпщыкӀахэр дэвгъэувэжурэ.

Страус

Страусыр къу..лэбзухэм ящыщу нэхъ ин дыдэщ. Абы и лъ...гагъыр метрищым щӀегъу, и хъэль...гъыр килограмм пщӀе...м ноблагъэ. Страусыр лъ...тэфыркъым, сыт щхъэкӀэ жыплэмэ, абы и д...мэхэр кӀэщӀщ.

Мылъэтэф щхъэкӀэ, ар ху...бжъу зожэ. Зы сыхъэтым абы кил...метрищэм нэс еж.

Страусыр Африкэм и къум щӀ...плэхэм щопсэу. Абы шхыныгъу...у илэр пхъ...щхъэмышхъэхэрщ, жылэхэрщ, цыивхэрщ, шындырхъу...хэрщ. Страусым и дж...дыкӀэм зы килограммым щӀигъу и хъэль...гъщ.

метр

килограмм

Щылэцлэхэр кэвгъуэти закъуэ бжыгъэр зы екъуаклэ, куэд бжыгъэр екъуаитклэ щлэфтхэ.

52. Фыкъеджэ.

Си ныбжьэгъу лъаплэ Мухъэдин!

Сэ нэстхаш дэ къуалэбзухэм я махуэм зэрызыхуэдгъэхъэзырыр.

Зыкъом щлауэ и ужь дитщ къуалэбзухэм я махуэм еклуу дызэрылуцлэnum.

Щхъэж зэрыхузэфлэкклэ пхъэбгъухэр, фанерхэр, гъущлунэхэр кызыэхуэтхъэсаш.

Ахэр дыщыпхъащлэ классым щыдгъэтылъащ. Махуэ къэс, урок нэужьым дыкъанэурэ, абыхэм долэжь. Дэ ди мурадщ классым щлэс еджаклэуэ псоми абгъуэ зырызыххэ тщыну.

Сытым хуэдэу нэгузыужь хъуну къуалэбзухэм я махуэм а абгъуэ къомыр жыгыщхэм щыпытлуклэ!

Сэ нэстхаш дэ къуалэбзухэм я махуэм зэрызыхуэдгъэхъэзыр. Уэри къысхуэтх фэри абы зэрызыхуэвгъэхъэзыр.

Сэлам гуапэ ныпхузогъэхь, уи жэуапми сыпоплэ.

Хъэсэн

Зыгуэрым письмо фэр-фэру хуэфтх е мы темэхэм ящыщ гуэрым теухуауэ сочиненэ фтхы: «**Си анэр**», «**Ди классыр**», «**Сэ махуэр зэрызгъаклэур**».

8. Щылэцлэхэр падежклэ зэхъуэкла зэрыхъур (клоненэ)

Щылэцлэхэм я клэуххэм захъуэж псалъэухам къадыхэт псалъэхэм япыщла зэрыхъум, игъэзащлэ мыхъэнэм елъытауэ. Апхуэдэу хъум, игъэзащлэ мыхъэнэм елъытауэ падежклэ зэхъуэклынклэ е клоненэклэ йоджэ. Хэт? (хэтыр?), хэт? (хэтым?) хэтклэ? (хэтымклэ?) хэту? (хэтырауэ?) упщлэхэр цыхум хуагъэув.

Адрейхэм хуагъэув упщлэхэу сыт? (сытыр?) сыт? (сытым?) сытклэ? (сытымклэ?) сыту? (сытырауэ?)

Адыгэбзэм падежу плы илэщ.

▲ 53. Фыкъеджэ. **Комбайн** псалъэ къыхэгъэбелджылыклэм упщӀэхэр хуэвгъэувурэ, зэрыг падежыр къэфхутэ.

Комбайн

Ди губгъуэм комбайн езырызекӀуэхэр щолажъэ. **Комбайныр** гъэщӀэгъуэну зэхэлъ машинэщ. Абы Ӏуех икӀи екӀыщтэжри машинэм ирекӀутэж. **Комбайным** и гупэмкӀэ иӀэ дамэ

иным щхъэмыжхэр шэмэджым жъэхегъащӀэ. Шэмэджым пеупщӀри, пыупщӀа хъуа гуэдз щхъэмыжхэр бэрэбанэм еӀуэ. Щхъэмыжхэм щӀэлъ хъэдзэхэр къыщӀигъэлъэӀа нэужь, бункерым ирекӀутэж. Абы из зэрыхъуу, хьэлъэзешэ машинэхэр

къыбгъэдохъэри, абыхэм ярызу ирекӀутэ. Губгъуэм гуэдзу илътыр **комбайнкӀэ** лӀахаш. Губгъуэм **комбайну** тху итщ.

Падеж зэмылӀэужыгъуэхэм ит **комбайн** щыӀэцӀэ псалъэр къыхэфтхыкӀ. КӀэуххэр къыхэвгъэщхьэхукӀ.

Лэжыгъэр зэрывгъээщӀам и тэмэмагъыр къэфпщытэж.

Машинэщ (сы тыр?) комбайныр – именительнэ падеж.

И гупэмкӀэ (сы тым?) комбайным – эргативнэ падеж.

лӀахаш (сыт кӀэ?) комбайнкӀэ – послеложнэ падеж.

Тху илэщ (сы т у?) комбайну – обстоятельственнэ падеж.

54. Фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкӀа псалъэхэм упщӀэхэр хуэвгъэув.

Школ кӀэлындорым блын **газет** щыфӀэдзащ. Дэ а блын **газетыр** дегугъуу къыдыдогъэкӀ. Блыным зэрыфӀэддзэххэу, **газетым** деж еджакӀуэхэр щызэхуос. Ди школым щекӀуэкӀ лӀэхугъуэхэм дэ **газетымкӀэ** щыгъуазэ зыхудощӀ. Блын **газету** къыдэкӀхэм я выставкэ ди школым щыӀэти, ди классым япэ увыплӀэр кӀихьаш.

Газет щыӀэцӀэр зэрыт падежыр къэфхутэ. КӀэуххэр къыхэвгъэщхьэхукӀ.

9. ЩыӀэцӀэхэм я склоненэ щыкӀитыр: белджылы, мыбелджылы

55. Усэ цыклум фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкӀа псалъэхэр кӀифтхыкӀи дэтхэнэми и кӀэм пыфтхэ зэрыт падежымрэ хуэув упщӀэмрэ.

Хыр си **шакъальэу**,
Къалэм хуэфащэ силатэм,
Ди **теклуэныгъэм** и усэр
Дыщэпсклэ **уафэм** истхэнт.

Кыщокъуэ А.

Усэ пычыгъуэм хэт щыцлэхэр зэрыт бжыгъэхэр къэфхутэ.
Усэр зытепсэлъыхьыр фи псалъэклэ къэфлуэтэж.

56. Къехыгъуэхэм къыщыхьа псалъэхэм фыкъеджи зэрызэщхьэ-щыкыр къэфхутэ.

тхылъыр	тхылъ
тхылъым	тхылъ
тхылъымклэ	тхылъклэ
тхылъырауэ	тхылъу

Къехыгъуитым ит **тхылъ** псалъэр сытклэ зэщхьэщыкырэ?

57. Турытлурэ зэдзыла псалъэухахэр зытепсэлъыхьыр зэрызэщхьэ, зэрызэмышхьэ къэфхутэ. Падеж зэрытхэр къафщи клэуххэр щэф-тхьэ.

Зэрыгъуэзэн щапхьэ: *Шыр бом къыщлашащ.*

1. Шыр бом къыщлашащ. Шы бом къыщлашащ. 2. Шым шэсащ. Шы шэсащ. 3. Щлалэр шымклэ къэклуащ. Щлалэр шыклэ къэклуащ. 4. Бом къыщлашар а шырауэ къыщлэклынщ. Бом къыщлашар шыуэ къыщлэклынщ.

Псальзуха зэдзыла къэс япэ итым хэт *шы* псальэр белджылыуэ, зыжетлэр шыгыуазэу шытщ. Етланэ псальэу-ухам хэт *шы* псальэр мыбелджылыуэ, зыжетлэр лүэхум шымыгыуазэу шытщ. Мис апхуэдэ щыклэклэ щылэцлэхэр белджылы, мыбелджылы мыхьэнэ ялэу къоклэу.

Белджылы мыхьэнэ илэу къагъэсэбэп щылэцлэм *-р, -м* падеж клэуэххэр поувэ. *Хьэр мэбанэ. Псым сыхохьэ.*

Мыбелджылы мыхьэнэ илэу щылэцлэр къыщагъэсэбэным деж *-р, -м* клэуэххэр пымыту къахь. *Жэм лъакъуэ шклэ иуклъркъым. (Псальэжь.)*

Бжыгъэр	Падежхэр	Белджылы склоненэ	Мыбелджылы склоненэ
Закъуэ	И. Э. П. О.	вакъэ- р лъэпэд-ы- р вакъэ- м лъэпэд-ы- м вакъэм- клэ лъэпэд-ы- м-клэ вакъэ- ра-уэ лъэпэд-ы- ра-уэ	вакъэ- лъэпэд- вакъэ- лъэпэд- вакъэ- клэ лъэпэд- клэ вакъэ- у лъэпэд- у

▲ 58. Фыкъеджэ. Къифтхыкли псалъэ кыыхэгъэбелджылыклахэр зэрыт падежымрэ склоненэмрэ къэфхутэ.

Еджаклэуэхэр емызэшыжу школ хадэм елэжъащ. **Школ хадэр** иктыклэ бэв хъуащ. **Фо** хужьым ещхьу, балыджэшхуэхэм ущызэклэщлэплъырт. Быдэу зызышыхьа **къэбыстащхьэхэр** щыщлэу еджаклэуэхэм ялыгът. Еджаклэуэхэм **къэбыстащхьэхэр сэклэ** паупщлэрт.

59. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи белджылы склоненэмрэ мыбелджылы склоненэмрэ зэхэвгъэӀ, падеж кӀэуххэр къэфхути щӀэфтхъэ.

КъэфапщӀэ

Адыгэ хъэгъуэлӀыгъуэм и хабзэщ нысащӀэр и гуащэмрэ и тхъемадэмрэ трагъэхъэу. Унэишэ щащӀым деж, щӀалэм и благъэ, Ӏыхылы цӀыхубзхэр псори къэфэн хуейщ. Абыхэм къэмыфэф е къэфэн зымыдэ къахэкӀмэ, къызэрымыфэм папщӀэ къэфапщӀэ ирагъэту шытащ. КъэфапщӀэу джэд уклӀа е хъэпшып гуэр ятырт.

Ди зэманым къэфами къэмыфами къэфапщӀэ ят.

60. Псалъэ къэкӀуэнухэм падеж кӀэухыу фщӀэхэр пывгъэувзурэ белджылы, мыбелджылы склоненэкӀэ зэхэфтхыкӀ.

Джэш, пхъы, мыӀэрысэ, кхъужь, пхъэгулъ, шэфтал.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: *шэнт — шэntyр, шэntyм, шэntyмкӀэ, шэntyрауэ — белджылыщ; шэнткӀэ, шэнту — мыбелджылыщ.*

10. ЩыӀэцӀэм и закъуэ бжыгъэмрэ куэд бжыгъэмрэ я склоненэр

▲ **61.** Фыкъеджэ.

Щымахуэ уаер иклауэ, гъатхэ щӀэращӀэр къоблагъэ. Иджыри тӀэкӀу дэкӀыжмэ, удзхэр къыхэжынущ. Гъатхэм

уэшх хуабэ кѣешхыу зэрыщидзэу, удзым фыуэ зеужь. Ди лэщым удзклэ загъэнщыж. Гъэмахуэ жэцхэми ди лэщым удзу куэд идогъэшх.

уае

Упщлэхэм я жэуапу **удз** псалъэр къыхэфтхыкл.

Къыхэжынущ (с ы т ы р?)

Зеужь (с ы т ы м?)

Загъэнщыж (с ы т к л э?)

Куэд идогъэшх (с ы т у?)

Клэуххэр къыхэвгъэщхьэхукл.

62. Шклащлэ, жэм псалъэхэр мы таблицэхэм падежхэмклэ зэрыщызэхъуэклам хуэдэу, **шэфтал, клэнауэ, шэнт** псалъэхэр закъуэ бжыгъэуи куэд бжыгъэуи зэфхъуэкл.

Бжыгъэхэр	Падежхэр	Белджылы склоненэ	Мыбелджылы склоненэ
Закъуэ	И. Э. П. О.	шклащлэ- р жэм-ы- р шклащлэ- м жэм-ы- м шклащлэ- м-клэ жэм-ы- м-клэ шклащлэ- ра-уэ жэм-ы- ра-уэ	шклащлэ- жэм- шклащлэ- жэм шклащлэ- клэ жэм- клэ шклащлэ- у жэм- у

Бжыгъэхэр	Падежхэр	Белджылы склоненэ	Мыбелджылы склоненэ
Куэд	И.	шк ащ э-хэ- р	-
		жэм-хэ- р	-
	Э.	шк ащ э-хэ- м	-
		жэм-хэ- м	-
	П.	шк ащ э-хэ- м-клэ	-
		жэм-хэ- м-клэ	-
	О.	шк ащ э-хэ- ра-уэ	шк ащ э-хэ- у
		жэм-хэ- ра-уэ	жэм-хэ- у

63. Фыкъеджэ. Къыхэгъэбелджылык|а псалъэхэр зэрыт бжыгъэмрэ падежымрэ къыжыф|э. А псалъэхэм упщ|э яхуэвгъэу.

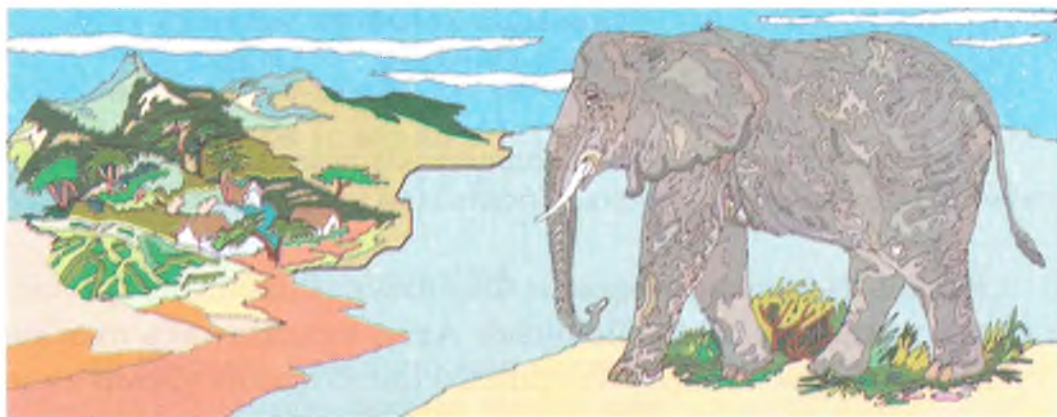
Кавказ **къуршхэр** тенджыз Фыц|эм къыщыщ|эдзауэ Каспийскэ **тенджызым** нэс йок|уэк|. Ахэр куэдк|э нэхъ лъагэщ Урал **къуршхэм** нэхърэ. Къуршхэм щызэттрихъэ **уэсыр** къыгуэщэту бгыхэм къыщехуэх щы|эщ. Апхуэдэ **уэсукхъуэр** ик|ук|э шынагъуэщ. Къуршым и щхъэмк|э къыщожьэри дунейр ик|утэу **уэсукхъуэр** илъабжьэмк|э къох. Апхуэдэ шынагъуэ къыщыхъуахэм деж, къурш **гъуэгухэмк|э** щызек|уэла хурк|ым. Бгы лъагэхэм телъ уэсыр зэтожыхъри мылылъэ къохъу. **Мылылъэу** бгыщхъэм къыщыхъуам я лъабжьэр щ|этк|ук|ыурэ **къуршыпсу** къожэх.

Скаткин М. Н.

Къыхэгъэбелджылык|а псалъэхэр къехыгъуит|у къыхэфтхык|: зак|уэ бжыгъэр зы къехыгъуэу, куэд бжыгъэр ет|уанэу. Псалъэхэм я к|эм пывгъэуэ зэрыт падежхэр: к|эуххэмрэ куэд бжыгъэр къэзыгъэ-лъагъуэхэмрэ дамыгъэхэмк|э къэвгъэнахуэ.

● **Фигу ивубыдэ:** суффикс **-хэ** зыпыт щылэцлэм падеж клэухыу пыувэнуш **-р, -м, -мклэ, -рауэ,** щыбелджылым деж; **-клэ-, -ү//үэ** щымыбелджылым деж.

64. Фыкъеджэ. Къыщифтхыкклэ, точкэхэм я плэклэ щытын хуей падеж клэуххэр пывгъэувэж. Ахэр зэрыт падежхэмрэ абыхэм яхуэув упщлэхэмрэ къэфхутэ.

Пыл гуп мэзы... хыхъауэ клуэцлрокл. Ахэр псафэ клуэуэ араш. Пыл гуп... я пашэ... япэ иту маклуэ. Пашэр куэдрэ къоувылэ, шынагъуэ щылэрэ щымылэрэ зригъэщлэну зэщло-дэлукл. Абы щыгъуэ пыл гупри къоувылэ. Мис, пашэ... зиудыгъуаш, абы шынагъуэ... гу лъитащ. Щаклуэхэ... жыгхэ... къыкхуэклаш. Ахэр клийуэ пылхэ... къахуэклуэрт. Пылхэ... ахэр зэралъагъуу щлэпхуаш. Мэз щлагъы... лэуэлъауэшхуэ къыщыхуаш.

Куэд бжыгъэ къэзыгъэлъагъуэ суффиксхэмрэ падеж клэуххэмрэ дамыгъэхэмклэ къэвгъэнахуэ.

Маклуэ псалъэр зэрызэхэт лыхъэклэ зэпкърыфх.

11. Падеж кӀэуххэм я тхыкӀэр

▲ 65. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ.

Ди къуажэм тыкуэн дащӀыхъащ. Тыкуэныр къуажэ уэрамышхуэм къытетщ. Тыкуэным зэпымыууэ къашэ еджакуэхэр зыхуеину псори. Сэ нобэ тыкуэнымкӀэ сыщӀащ.

Тыкуэн псалъэм падеж кӀэух -р, -мкӀэ-хэр щыпыувэм деж къыдэувэ ы-р щӀэфтхъэ.

ЩыӀэцӀэр хьэрф дӀкӀуашӀкӀэ иухмэ, падеж кӀэух -р, -м, -мкӀэ, -рауэ-хэм я пӀкӀэ зэзыпх ы- кьоув, щапхъэ: пэш — пэшыр, пэшым, пэшымкӀэ, пэшырауэ. ЩыӀэцӀэм и кӀэр хьэрфзешӀкӀэ иухмэ, падеж кӀэух -р, -м, -мкӀэ, -рауэ-хэр ы дэмыту занщӀэу поувэ, щапхъэ: жылэр, кином, джабӀмкӀэ, бзум, шыбжийр, партэрауэ. ЩыӀэцӀэр сыт хуэдэ хьэрфкӀэ иухми, падеж кӀэух -кӀэ-р зэзыпхыншэу поувэ, щапхъэ: саугъэткӀэ, кӀэнауэкӀэ, брукӀэ.

66. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ.

Аслъэн шырыр хуитыныгъэм зэуэ есакъым. Абы хуитыныгъэр къыгурыӀуа нэужь, и хьэлым зихъуэжу щӀидзащ. Ар здынэмыс щыӀпӀэ щыӀэтэкъым. **Шкафыщхъэм** дэлъейрт, сурэтышхуэхэм дӀпщейрт. Зэгуэрым **форточкэмкӀэ** дӀпщри ди гъунэгъум я щхъэгъубжэ кӀарнизым дӀпщӀеящ.

Ар сэ кашӀкӀэ, джӀэдыкӀэкӀэ, лыкӀэ згъашхэрт. Псом нэхърэ лыр нэхъ фӀэфӀт. Аслъэн шырым фӀыуэ ищӀэрт лы щрат хабзэ зэманыр.

Чапelinэ В.

КъыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэр къыхэфтхыкIи кIэуххэр къыхэ-
вгъэщхьэхукI.

Згъашхэрт псалъэр зэрызэхэт IыхьэкIэ зэпывуд.

67. Фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэр къехыгъуитIу
къыхэфтхыкI: псалъэпкъымрэ **-р**, **-м**-хэмрэ я кум **ы** къыщыдэуэвр зы
къехыгъуэу, къыщыдэмыуэвр етIуанэ къехыгъуэу.

КIэпхъхэр

Уэздыгъей **мэзышхуэм пцэдджыжъым** къыщыщIэдзауэ
кIыфI хьуху щолэуэлъауэ **кIэпхъ** емызэшыххэр. Зэм ахэр
зы къудамэм илъым адрейм лъэурэ псей жыг лъагэхэм я
щхьэкIэм нос, зэми жыг лъэдийм кIэрыту щIым къожэхри
Iэгъэбэгу зэхуахьэс. Ахэр жыгым драхьейри ягъэгъуну къуда-
мэхэм фIадзэ. Жыг ку гъуанэ быдаплэхэм дэ цыкIухэр ща-
гъэтIылъ.

БжыхьэкIэхэм деж **кIэпхъым** и щыгъын гъуэплъыр щIы-
махуэ джэдыгу хуабэкIэ зэрехъуэкI. Жыглыц щабэр зэрылъ
жыг ку гъуанэ хуабаплэхэм кIэпхъхэм я **шырхэр** щапI. Ахэр
абыхэм исщ **щIымахуэ** шылэр зыкIи зыхамыщIэу.

ЩIымахуэ шылэ псалъэ зэпыщIам сыту плэрэ къикIыр?

▲ 68. Фыкъеджэ. Точкэхэм я плэкIэ хуэфащэ падеж кIэуххэр пы-
вгъэуэвжурэ, къифтхыкI. КIэуххэр дамыгъэмкIэ къэвгъэнахуэ, макъ-
зэпхыу дэува **ы**-р щIэфтхьэ.

ПцIащхъуэ абгъуэ

Гъатхэ... кIыхьащ. Ди гуэщ... щIэт я абгъуэ... пцIащхъуитI
къэлъэтэжащ. Ауэ сыткIэ сэбэп, я абгъуэ... бзуужь... исщI!

Пцлащхъуитl... я абгъуэ... lулъэтауэ дамэ... бзуужьым йоуэ. Бзуужь... и пэмклэ пцлащхъуитl... къоуlу. Щымахъум, пцлащхъуэ зыкъом зэхуос. Бзуужь... кърахуну ахэр хуолъ, дамэ... йоуэхэр. Арщхъэклэ бзуужь... ауэ къудеи и мурад-къым абгъуэ... къиклыну. Щымахъуххэм, пцлащхъуэхэ... абгъуэм и къиклыплэ... яtlэ... lуагъэсае. Хамэ унэ... псэуплэ зыщlа бзуужьыр абгъуэм къонэри йолыхъ.

Пцлащхъуэ псалъэм и тхыклэ хабзэм теухуауэ сьт фщlэрэ?

● **Фигу ивубыдэ:** псалъэр щымыбелджылым деж, клэух -р, -м-хэр пыувэркъым.

69. Фэр-фэру къэвгупсыси щылэцlиплl фтхы белджылыуи мыбелджылыуи. Белджылым пыувэ клэуххэр къыхэвгъэщхъэхул.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: бохъшэ.

мыбелджылы	белджылы
бохъшэ	бохъшэр
бохъшэ	бохъшэм
бохъшэклэ	бохъшэмклэ
бохъшэу	бохъшэрауэ

70. Мы псалъэхэм фыкъеджэ. Гу лъыфтэ абыхэм я псалъэпкъыр зэриухым. Падеж клэухыу -р, -м, -мклэ, -рауэ-хэр япыфтхэ. Зэрыпыувэ щlыклэри къыжыфлэ.

Птулъклэ, къэнжал, бэлыто, шабий, хугу, доска, хьэнджэрэсу, мае, бо.

▲ **71.** Псалъэхэм фыкъеджэ. КъифтхыкIи кIэух -у// -уэ-хэр абы-хэм зэрапыувэ щIыкIэм фыкIэлъыплъ. КIэуххэр къыхэвгъэщхьэхукI.

Пыпхъуэу, нарыхуу, белджылыуэ, статьяуэ, амууэ, пхъэгулъу, къундэпсоуэ, шэуэ, джэдууэ, гууэ, бгъэхэлъуу.

Псалъэхэр зэриух -у, -уэ псори падеж кIэухыу плэрэ? **Джэду, пэу** псалъэхэр зэриух у-р кIэухыу плэрэ, ар дауэ къэтщIа хъуну?

Падеж кIэух -у ятх, щыIэцIэм и кIэр хьэрф дэкIуашэкIэ иухмэ, е э-кIэ иухрэ псалъэр зы пычыгъуэ нэхьрэ нэхьыбэ хъумэ, щапхъэ: къэрэндащу, гъуэгуу, партэу. Андрейхэм щыгъуэ кIэух -уэ ятх, щапхъэ: Iыхьлыуэ, дууэ, пкъоуэ.

● **Фигу ивубыдэ:** псалъэпкъыр мы хьэрф дэкIуашибгъум (к, кI, къ, х, хь, г, гь, кхь, I) языхэзкIэ иухмэ, -у-м и пэкIэ **ы**-р макъзэпэщIэхыу къыдэуванущ: пхъэх — пхъэх**ы**у, жыг — жыг**ы**у, учетчик — учетчик**ы**у.

72. Мы псалъэхэм фыкъеджи -у зыпыувэмрэ -уэ зыпыувэмрэ зэхэ-вгъэкI: -у зыпыувэр зы къехыгъуэу, -уэ зыпыувэр етIуанэ къехыгъуэу зэхэфтхыкI, -у-м и пэкIэ къыдэувэ **ы**-р щIэфтхъэ.

Кхъужьей, Бахъсэн, танэ, ду, дуней, бохъшэ, щIыхь, уэс, шэнт, руда, хъы, бгырыпх, къамышы, бэкхь, письмо, вы, бзэгу, къару, бжьыхьэ, пщэдджыжь.

бохъшэ

Сыту плэрэ -у-м и пэкIэ **ы** щIэттхыр?

▲ **73.** Текстым фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэм падеж кIэуэххэр зэрыпыувэ щыкIэр къыжыфIэ.

Гъатхэр къыхат. Дэнэ щыплэки уэсыр щыткIужырт. **Уэ-рамхэм псыхъэлыгъуэхэр** ирижэрт. Гъатхэ дыгъэм и нурхэр щхъэгъубжэхэм къыдидзырт. Сэ Мишэ деж сыкIуащ. Ар стIолым бгъэдэст, зы тхылъ гуэр еджэу. Абы сыкъызэрилгагъуу си цIэмкIэ къызэдждэри къэтэджащ. Абы иыгъ тхылъым сэ сеплэащ. Абы и **жинтым** адакъэрэ джэдрэ **сурэту** тетт.

Мишэ зэджа **напэкиуэцIыр** хэмыгъуэщэн папщIэ, дэлъхъэ хуищIри тхылъыр зэгуиплэжащ.

– Мыбы итщ, – жиIащ абы, – **джэдхэр, бабыщхэр, къазхэр, гуэгушхэр** зэрыбгъэхъуну щыкIэр.

Носов Н.

сурэт

Иужьрей псалъэухам пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъу хэту плэрэ? Хэтмэ, къэвгъуэти къыжыфIэ.

74. Фэр-фэру псалъэ пщIырыпщI къэвгупсыси фтхы: -у пыту псалъитху, -уэ пыту псалъитху. Абы къыхэвгъахуэ -у-м япэклэ **ы** щыту.

75. Фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэр къыхэфтхыки зэрыт падежыр, хуэув упщIэр, бжыгъэр и кIэм пыфтхэ.

МэкъупыупщI машинэ

Мэ дахэ къызыыхих мэкъуплэ иныр хужьу, гъуэжьу гъэгъа **удзхэмкIэ** щIэгъэнат. ДэкIащ мэкъупыупщI **машинэхэр**.

Ахэр сатыру мэкъуплэм хыхъаш, зэщ|эзджызджахэщ ма-
шинэхэр.

Хьэндырабгъуэхэр зытеса удз гъэгъахэм кыителъэтри
хьэуам хыхъэжахэщ.

Машинэхэр зэдэууэ зыр зым и ужь иту маклуэ, мэкъу
цынэр паупщ|у, шэмэдж **дамэхэм** аргъынэхэр дахэу **щ|ым**
щагъэт|ылыр.

Сыт хуэдэ зэман мы тхыгъэр зытепсэлъыхьыр? Гуэдз |ухыжыгъуэм
е мэкъуауэгъуэм теухуауэ рассказ к|эщ| цык|у фтхы.

76. Фыкъеджэ. Точкэхэм я п|эк|э хуэфашэ падеж к|эуххэр пывгъэ-
увэурэ кыифтхык|. Падеж к|эуххэм я пэк|э макъзэпхыу кыидэува **ы**-р
щ|эфтхэ.

Псыр космосым...

Космос... ущылэу псы уефэн жыхуэплэр тынш дыдэкъым.
Псыр зэрытым кыибгъэжыну ухуежьэныр пщ|эншэщ, сыту
жыплэмэ абы хьэлъагъ илэкъым. Псы... хьэфэ бжъамий хэб-
гъэлъадэки уефэфынукъым. Хьэлъагъ здэщымылэ щ|ыплэ...
псымрэ хьэуамрэ псынщ|эу щызэхозэрыхьри шэрыб цык|у
зэфэзэщ мэхъу. Апхуэдэу зэрыхъуам къыхэк|ыу псы... уи
жьэ... жьэдыхьэм нэхърэ нэхъыбэ хьэуа... жьэдыхьэнущ.
Космонавт... тыншу псы ефа хъун папщ|э, хьэуа... здэмык|уэ
баллон цык|у... псы... итын хуейщ.

КОСМОС

Тыншу псалъэм мыхьэнэк|э кыпэщ|эуэ псалъэ къыхуэвгъуэт.

1. Сыт хуэдэ псалъэ щыцэцэкэ зэджэр?
2. Бжыгъэ дапцэ илэ щыцэцэкэм? Дауэ къэгъэлъэгъуа хъурэ куэд бжыгъэр?
3. Сыт склоненэ жыхуалэр? Щыцэцэклэр склонять зэращылым и щапхъэ къэфхь.
4. Падежхэмрэ абыхэм я упщцэхэмрэ къыжыфлэ.
5. Падеж клэуххэм я тхыклэр фигу къэвгъэкыж. Абыхэм я тхыклэм щапхъэ къыхуэфхь.
6. Сытым деж падеж клэух -у-м и пэкэ ы щатхыр?

Послелог

Послелогыр зи щхъэ хущымытыж псалъэ лъэпкъыгъуэщ. Апхуэдэ псалъэ лъэпкъыгъуэм упщцэ хуэувыркъым. Зи щхъэ хущытыж псалъэ лъэпкъыгъуэхэм я клэрыдзэну къоклуэ, абыхэм клэлыклуэу щытщ.

Щапхъэ: Хъэм щхъэкэ цлалэм шхын къищэхуащ.

▲ **77.** Фыкъеджэ. Къифтхыкл, послелогхэр къэвгъуэти я мыхъэнэр къыжыфлэ.

1. Жэщым игъэжъа гъуэмылэр пщэдджыжьым къэлътмакъ зэпедзэклым ирилъхъэри къульшыкъум деж, хэклэуэ-тауэ, си сабиигъуэм анэ гуццэгъур бгъэдэлъу, гъуэмылэр мэкъум схыну сежъащ. 2. Дауэ хъуми, мэкъуауэ пщылэм сынэсу, махуитл лъандэрэ мэкъуауэ си адэмрэ си къуэш нэхъыжьымрэ гъуэмылэр ялэрызгъэхъэным сыхуэплэщлэрт. 3. Тхъэмыщцлэхэм я сыхъэт бжыгъэхэр бейхэм ягъэпуд щхъэ-клэ, дэтхэнэ зы дакъыкъэми ахэр и пщылэхэщ. 4. Хъэжым и

залымыгъэм шэмэджым ІэщІэкІа дзэхуудз зырызхэри дэ-
Іэпыкъуащ, и хъэжыгъэ путри бейм и гуэным къызэрикІам
папщІэкІэ путищэ уасэ хъуащ.

ЩоджэнцІыкІу А.

78. Фыкъеджэ. КъифтхыкІ, хуэфашэ послелогхэр хэвгъэувэ-
журэ.

1. Нэхъ сыкъыдэкІуэтэя ... къэзгъуэтащ а дыгъэр зэщхь
дыдэр: ди шыгъуэгу хадэм итт зы сэхураныщхьэ гъэгъаи ар
и нэр къижу дыгъэм худэплъейрт. 2. Берд къыщеджэкІэ,
Зизэ и Іупэр мащІэу фІызэтож – я нэхъ Іейуэ щышынам ... зы
хъуагъэщагъэ игу къэкІамэ, а и ІупитІыр тіэкІу зэтемыжынкІэ
Іэмал ілэтэкъым. 3. Жылэр губгъуэм итщ пщІэнтІлэпсыр я жъэ-
пкъыпэм къыпыжу, уэ, ІлакъуэлІэшыжь... , фошыгъу шей
уофэри ущысщ. 4. Сызэгуп Урыхужь сыкІуэ зэрымыхъум
... . 5. Мис апхуэдэхэм ... ХъэкІашэ сьткІи уелъэІу хъунут,
хъэуэ зэрыжиІэн къару хэмылъыжу хъэлэлыгъэм зэпкъри-
хырт. 6. Джэрий зэрыщІалэ Іъахъшэм ... Албэч абы «гъуамэ
цІыкІукІэ» дэгушыІэ и хабзэт.

Нало З.

79. Нэхъыбэрэ бзэм къыщагъэсэбэп Іъандэрэ, нэс (нэсыху, нэ-
сыхукІэ), къэс (къэсыху, къэсыхукІэ), деж (дежкІэ), нэужь, (нэужькІэ),
пщІондэ, щхьэкІэ, къыхэкІкІэ, хуэдиз, нэблагъэ, нэмышІ послелогхэр
хэвгъэувэурэ псалъэуха зэхэфлъхьэ.

12. Плыфэцлэхэр бжыгъэклэ зэхъуэклын

▲ 80. Къэклуэну плыфэцлэхэр скобкэхэм дэт щылэцлэхэм ядэщыгъуу фтхы. Щыфтхклэ, скобкэхэм кыдэфх.

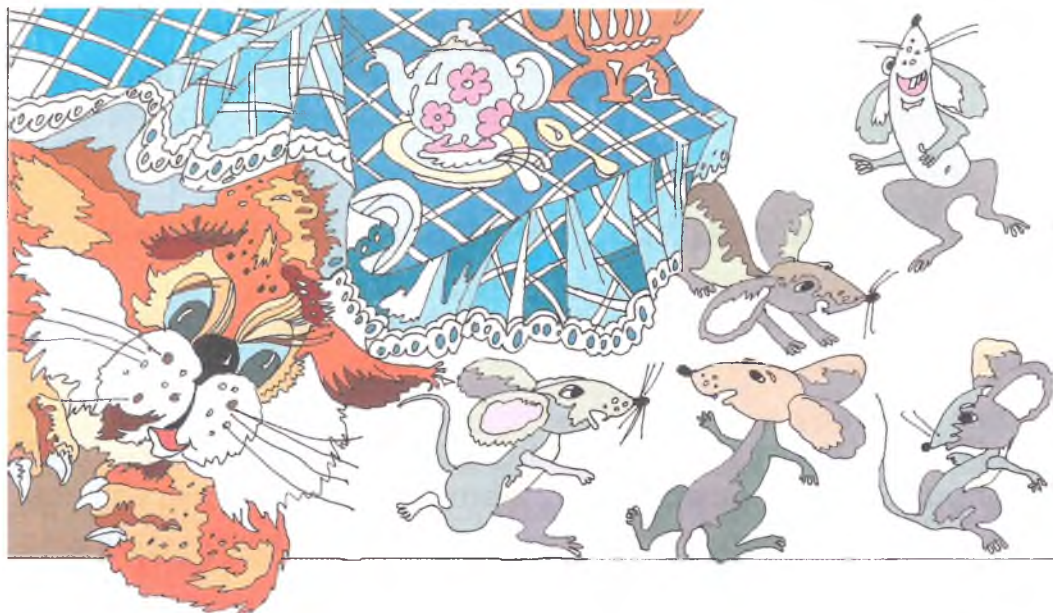
Фыцлэ (жызум, жызумхэр), ин (стол, столхэр), лъагэ (жыг, щихухэр), пшэр (жэм, мэлхэр), пщтыр (дыгъэ, псы, дэпхэр), гъуэжь (пщлэщэ, пщлэщэхэр), дыгъуасэрей (письмо, письмохэр), нэху (пэш, пэшхэр).

жызум

Плыфэцлэхэр зэхъуэклэ мэхъу закъуэ бжыгъэрэ куэд бжыгъэу: *кыхь, кыхьхэр; къабзэ, къабзэхэр; дыдж, дыджхэр; нобэрей, нобэрейхэр. Плыфэцлэр зрагъэуэр абы игъэбелджылы щылэцлэр зэрыт бжыгъэращ: машинэ дахэр, машинэ дахэхэр; аргъынэ кыхь; аргъынэ кыхьхэр.*

81. Щылэцлэ кыхьэгъэбелджылыклахэм къепха плыфэцлэхэр къэвгъуэт, ахэр зэрыт бжыгъэр къэфхутэ.

Джэдур и мылхубынхэм зэрыдэджэгум уеплныну гъэщлэгъуэнц. Я **клэ** цыклухэр занщлабзэу ирасауэ дзыгъуэшхуэ шырхэр, пружинэм дрихуейм ещхъу, **джэду** къуэлэным

дэлъейрт. **Мыдрейм** ахэр кѳиубыдурэ, шарикым хуэдэу, и пащхъэм щыдридзейрт е ишхын флэкла умыщлэну, епхъуэурэ и дзэ жанхэмклэ кѳиубыдырт. Цыхухэр гузавэрт, езы джэдум дзыгъуэ **шыр** цыклум иц кѳэубэлэцар зэщибзэежырт. Гъэмахуэр икыху ахэр зэдэпсэуаш. Клеткэбжэр лухауэ зэгуэрым кѳагъанэри дзыгъуэшхуэ шыр цыклухэр щлэпхъуэ-жахэщ.

Чаплинэ В.

Зэдэпсэуаш псалъэр сыт хуэдэ псалъэ лъэпкыгъуэ? Ар зэрызэхэт ыхъэклэ зэпывуд.

82. Мы плъыфэцлэ псалъэхэм мыхъэнэклэ кѳыпэщлэуэ плъыфэцлэ кѳыхуэвгъуэтурэ и гъусэу фтхы.

Къабзэ — флей; узыншэ, нэху, хуабжъ, сымаджэ, псын-

щлэ, пщтыр, кыхь, щхьэхынэ, бгъуфлэ, мамыр, къэрабгъэ, зэкълэпыклэуэ, лъагэ, псыгъуэ, дахэ.

мамыр

А плъыфэцлэхэр хэту жьэрылуатэу псалъэуха зэхэфлэхьэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: *Цыху узыншэм и гур зы дакъыкъэм 60—70-рэ кьоуэ. Цыху сымаджэм и гур нэхьы-бэрэ кьоуэ.*

83. Фыкъеджэ. Закъуэ бжыгъэ къэзыгъэллагъуэ плъыфэцлэхэр зы къехыгъуэу, куэд бжыгъэ къэзыгъэллагъуэхэр етланэ къехыгъуэу кыхьэфтхык, абыхэм ягъэбелджылы псалъэхэр къадэщыгъуу.

Къуажэм уиклыу мэз гъунэгъум узэрыклэуэ гъуэгур ваплэ хуитышхуэмклэ клэуэцлроклри сэнтх лъагэм щхьэпрокл. Абы утету ущыклэуэклэ, гъатхэ дыгъэ жьэражьэр кхохьэлъэкл. Гъуэгу бгъузэ кыхьым къытет удз щхьуантлэхэм я тхьэмпэ цыклэхэр хуэлат. А губгъуэ иным гъуни нэзи имылэу къыпфлэщ. Ауэ а губгъуэ щхьуантлэм и кум, гъуэгубгъум деж, къыщокл пхьэхуей къуацэшхуэ. Абы и къудамэ бацэхэм пщлэщэ щхьуантлэ цыклэхэр тетщ.

А гъуэгум щызеклэуэхэм, жыгыжъ къуацэм ищл жьауаплэ щылытэылэм щлэтысхьэхэри, загъэпсэху.

Ихьурегькклэ дыгъэ гуащлэм дунейр елыгъуэ, ауэ пхьэхуей баринэм и щлагъыр щылытэылэщ. Уи щхьэщыгумклэ пщлэщэ щхьуантлэхэр щолуащэ, жьауаплэ щылытэылэм урагъэ-благъэ хуэдэ.

СЭНТХ

Гъуни нэзи имыIэу псалъэ зэпыщIам къикIыр сыт? НэгъуэщIу дауэ къыжыплэ хъуну ар?

▲ 84. Усэм фыкъеджэ. ПлъыфэцIэхэр къэвгъуэти, ябжыгъэр къэфхутэ. КъифтхыкI, плъыфэцIэхэмрэ абыхэм ягъэбелджылы псалъэхэмрэ зэгъусэу щIэфтхъэ: закъуэ бжыгъэм итыр зы екъуакIэ, куэд бжыгъэм итыр екъуаитIкIэ.

Бахъсэн

Псы лъынтхуэ цыкIухэр зэхуехъэсри
Къурш пцIанэм жыжьэу ар къыщожъэ.
КъарукIэ бгыжьхэр зэгугъэзри
Гъуэгуанэ кIыхъым ар ныпожъэ.

Соку хужьыр жьым зэрихъэу, екIуу,
Бахъсэн IурыщIэр йокIуэсэх.
Блыпкъ лъэщкIэ нэпкъым еныкъуэкъуу,
Мес малъхъэдисыр зыдрехъэх.

Сохъуапсэ сэ Бахъсэн и кIуэкIэм,
Мывэ джеижъхэм ар ныщелъэм.
Пщэдджыжь къэсыхукIэ сыжэу къуакIэм,
Псы къыщизгъахъуэкIэ си псылъэм.

Къэжэр Хь.

Усэр зытепсэлъыхъыр фи псалъэкIэ къэфIуэтэж. Сыту плэрэ псы лъынтхуэ жиIэмэ къикIыр, нэгъуэщI псалъэкIэ дауэ къэлуета хъуну абы и мыхъэнэр?

85. а) КъэкӀуэну псалъэ зэпыщӀахэр хэту псалъэуха зэхэфлӀхьэ.

Пшагъуэ лув. Жьыбгъэ щыӀэ. Уэс хужь. Жыг джафэ. Уэс куу. Пщэдджыжь бзыгъэ. Жэц жьапщэ.

б) ЩыӀэцӀэхэр «**Бжьыхьэ**», «**Гъатхэ**» псалъащхьэхэм щӀэту фтхы, мыхьэнэкӀэ къезэгъ плъыфэцӀэхэр къадэщыгъуу.

ЩыӀэцӀэхэр: уафэ, жьы, уэшх, пщӀащэ, удз.

ПлъыфэцӀэхэр: лӀахъшэ, къащхъуэ, бзыгъэ, лӀагэ, щыӀэ, дыдж, хуабэ, жьгъей, пӀащэ, гъуа, гъуэжь, лув, щхъуантӀэ, щабэ.

86. Точкэхэм я пӀэкӀэ илӀабжьэмкӀэ кыыщыхьа псалъэхэм щыщӀу къезэгъ плъыфэцӀэхэр хэвгъэувэжурэ кыифтхыкӀ.

Щыхь шыр

Махуэр хуабэт. Дыгъэ ... гущӀэгъуншэу дунейр илыгъуэрт. Хьэм и бзэгӀу ... кыидзауэ чыцӀэхэр, пабжьэхэр кыипэмыхьырт. ЩакӀуэр апхуэдизкӀэ ешати, и лӀакъуитӀым ялыгъыжыртэкъым. Ауэ мис щакӀуэ лӀыжьым зэхихащ и нӀлуасэ зэхэщыщӀэ макъыр. Абы и пашхьэм кыихутащ щыхь анэ Ар икъукӀэ щыхь Абы пэмыжыжьэу адэкӀэ чыцэ ... хэтт шыр ЩакӀуэ лӀыжьым фоч... зеришийуэ, щыхь... къуэгъэнаплэм зыкъуидзерт. Апхуэдэурэ щакӀуэр щыхь... пӀэщӀэ хьурт.

Хэвгъэувэжын хуей псалъэхэр: *джэмыдэшхуэр, цыкӀлум, гуащӀэм, кыыхьыр, гъурым, дахэт, цыкӀлур, кыыхьыр, лушым.*

Гушцлэгъуншэ псалъэр нэгъуэщ! псалъэм ехьэллауэ къэбгъэсэбэп хъуну? Ар кыызэрагъэсэбэным и щапхъэу фэ фшцлэр къэфхь.

13. Плъыфэцлэхэм падежкIэ зэрызахъуэжыр

▲ 87. Фыкъеджэ.

Джыдэ жаныр гуэщым шцлэлъщ. **Джыдэ жаным** урилушцлэну тыншщ. **Джыдэ жанымкIэ** пхъэбгъур ялушцлэщ. Пхъащлэр зэрылушцлэр **джыдэ жанырауэ** кыышцлэкIынщ.

Джыдэ жан гуэщым шцлэлъщ. **Джыдэ жан** урилушцлэну тыншщ. **Джыдэ жанкIэ** пхъэбгъур ялушцлэщ. Пхъащлэр зэрылушцлэр **джыдэ жану** кыышцлэкIынщ.

Шцылэцлэхэмрэ ахэр зыгъэбелджылы плъыфэцлэхэмрэ псалъэухам щыхъувэкIэ, падежкIэ зэхъуэкIа зэрыхъум фыкIэлъыплъ. Япэ псалъэухаиплым псалъэ кыыхэгъэбелджылыкIахэр падежкIэ зэхъуэкIа зэрыщыхъумрэ етIуанэ псалъэухаиплым зэрыщыхъуамрэ фызэхуеплъ.

Плъыфэцлэхэр падежхэмкIэ зэхъуэкIа мэхъу. Плъыфэцлэхэр езыхэм ягъэбелджылы шцылэцлэхэр зэрыт падежым итуш кыызэрыкIуэр.

Жыгыр гъэгъаш — **жыг баринэр** гъэгъаш.

Жыгым хушхъуэ тракIаш — **жыг баринэм** хушхъуэ тракIаш.

ЖыгымкIэ дунэтIаш — **жыг баринэмкIэ** дунэтIаш.

Бухъуэншцлар мо жыгырауэ кыышцлэкIынщ — **бухъуэншцлар мо жыг баринэрауэ** кыышцлэкIынщ.

88. Фыкъеджэ. Текстыр кыфтыкыи псалъэ кыыхэгъэбелджылы-
клахэр щіэфтхъэ. ПадежхэмкӀэ зэхъуэкӀа зэрыхъум фыкӀэлъыплъ.

Бажэ

Шыпсэ Іэджэ зокӀуэ бажэм теухуауэ. А **кӀэ кӀыхьым** фей-
дэ зыпылъу кытхуищӀэр езым егъэкӀуэдыж.

Бажэ Іэмалшым дэ кыдэмыдыгъуэм ишхыр и дзажэ
дыхьэркъым. И **лъакъуэ псынщӀэхэмкӀэ** ар щабэу тоувэ. Ар
къуажэм кыщыдыхьэм деж, лъагъунлъагъу къакӀуэркъым,
атӀэ мурад щэху кытхуиӀэщ. **Бажэ хылэшыр** апхуэдизкӀэ
тхьэкӀумафӀэщи, метр 400-кӀэ пэжыжъэ **дзыгъуэ цыкӀум**
и **макъ псыгъуэр** зэхех. ЩӀэныгъэлӀхэм кызэрахутамкӀэ,

бажэжь цыклур нэхъыбэу зэщаклуэр **дзыгъуэ цыклу**рауэ кыщ|эклащ.

Псалъэ кыыхэгъэбелджылыклаит! къэс зы падеж клэухщ япытыр. Падеж клэухыр зыпытыр дэтхэнэ псалъэра? А падеж клэухыр зейр дэтхэнэ псалъэра?

Сыт кыиклыр **ишхыр и дзажэ дыхьэркыым** жиэмэ? Нэгъуэщ! псалъэклэ дауэ къэлүэта хъуну абы и мыхъэнэр?

89. Кыифтхыкл. Плъыфэцлэхэр зэхъуэкла зэрыхъу падеж клэуххэр кыыхэвгъэщхъэхук!, клэухым и пэклэ кыдэуэ зэзыпх **ы**-р щлэфтхъэ.

Пхъэхуей мэз

Хуей иным пхъэхуей баринэхэр кыщок!. Абыхэм я пщла-щэ щхъуантлэхэр, псэ зылутым хуэдэу, жьыбгъэ щабэм до-лушашэ.

Гъатхэм пхъэхуей мэзыр есей бзу зэмылэужьыгъуэхэм я макъ жьгъырум. Пхъэхуей плъэдий хужьым хыумылгъуклыу

бзу кѣуэлэн цыкы тесц. Абы жыг пхѣафэ хужьыр еугѣуэнри хѣплацлэ зэранхэр кѣидех. Пщыхѣщхѣклэ пхѣэхуей мэзым уэрэд дахэ кѣыщраш бжэндэхѣу бгѣэгу фыцлэхэм.

Щхѣуантлэхэр псалѣэр зэрызэхэт ыхѣклэ зэпкѣрыфх.

**Щылэцлэр плѣыфэцлэм игѣэбелджылыуэ кѣыщыкыуэм
деж, куэд бжыгѣэр кѣэзыгѣэлагѣуэ суффикс -хэ-мрэ
падеж кыуэхымрэ зыпыувэр и ужь ит псалѣэрщ.**

Щапхѣэ: *нобэрей газетхэр, кѣабзий кыхым.*

90. Плѣыфэцлэхэмрэ абыхэм ягѣэбелджылы псалѣэхэмрэ зэгѣусэу кѣыхэфтхыкы. Ахэр зэрыт падежымрэ бжыгѣэмрэ кѣэвгѣэлагѣуэ.

Тхыгѣэр кѣызэрыфлѣэтэжын план зэхэфлѣхы фтхы.

Кѣуршым

Кѣэбэрдей-Балѣкѣэрыр кѣухѣэлэ лѣэныкѣуэмкы кѣы-
щаухѣуреихѣ кѣурш абрагѣуэхэм. А кѣуршхэм зэи темы-
кыу тельщ уэс хужьыр. Кѣурш лѣапэм мэкѣуплэ щхѣуан-
тлэм зыщеубгѣу, адэ-мыдэкы мывѣжхэр кѣыхѣщу. А
кѣурш лѣагэхэм зэпымыууэ уэс тель щхѣклэ, гѣацлэ щы-
мылѣу щыткѣым. Абыхэм щопсэу кѣурш бжэн лѣэщхэр.
Ажэхэм бжѣакѣуэ кѣуаншэ инхэр ятетщ. Абыхэм я бжѣакѣуэ
лѣэщхэмкы бийм зыщахѣумэ, щыхуплэ лѣагэхэм йолѣэри
бжѣакѣуэхэмкы щыым зытрагѣахуэрэ имыукыу кѣол.

Гѣэмахуэм кѣурш бжэнхэр хѣуплэ щхѣуантлэм кѣохри
щохѣуакыуэ. Щымахуэм абыхэм уэсым мылыф щабэхэр
кѣыщлагѣэщурэ яшх. Мылыфыр ямыгѣуэтыж хѣумэ, нэхѣри
кѣокыуэтэхри, мэзым кѣыщлохѣэ. Мэзым абыхэм жыглыц
морафэр щашх, жыг пхѣафэ цынэр щытрагѣуыкы.

12. Зэгъусэу къэклъа щылэцлэмрэ плъыфэцлэмрэ я тхыклэр

▲ **91.** Фыкъеджэ. Къифтхыкл, зи гъусэ щылэцлэм пыту тха плъыфэцлэр щлэфтхэ.

1. Щлалэ цыклум тыкуэн иным тхылъыщлэ къыщищэхуаш. 2. Гъэмахуэ жэщ клэщыр иухри, бжыхъэ жэщ клыхъыр къыхаш. 3. Си адэм дыгъуасэ бэзэрышхуэм пылэщхъуэ къыщищэхуаш. 4. Си ныбжьэгъум сурэт дахэ ещл. 5. Лпыжь жьаклагъуэм, унэ лъахъшэм къыщлэклри, хъыджэбз цыклум лэ къыхуищлэщ. 6. Шыфл утесмэ, гъуэгуанэ клыхъыр тыншу зэпыпчыфынуш. 7. Уэрамымклэ щылэ ди бжыхъыжьыр ди адэм лухри сэрей лъагэ кърищлэклэщ. 8. Нобэрей шыгъажэшхуэм шыгъуэр къыщытежаш.

Щылэцлэм и ужь ит плъыфэцлэр пычыгъуэ закъуэрэ и клэм хэрфзешэ эе ыщытмэ, ар япэ ит щылэцлэм пыту ятх. Зэпыту щатхым деж, ы-р плъыфэцлэм поклуэдыкл, э-р пыклуэдыкырккым: стлэлыжь (стлэ + жьы), стлэлыщлэ (стлэ + щлэ).

92. Плъыфэцлэр щылэцлэм пыту щатхым и щапхъуэ щырыщ, пыхауэ щатхым и щапхъуэ щырыщ псалъэхуам хэту къэвгупсысы фтхы.

93. Плъыфэцлэхэм щылэцлэ къахуэвгупсысүрэ зэхэфтхыкл, щылэцлэм пыту ятххэр зы къехыгъуэу, пыхауэ ятххэр етлуанэ къехыгъуэу.

Быдэ, гъуэ, ин, лъагэ, жьы, брул, джэмыдэ, сырыху,

щыіэ, іэфі, нэщхъей, гъуэжь, щхъуантіэ, бэлацэ, фыіцлэ, лъахъшэ, кыыхъ, бгъузэ, флэлу, щлэ, хужь.

брул

94. КъифтхыкІ, точкэхэм яплэкІэ къезэгъ плъыфэцІэ хэвгъэувэурэ. ПлъыфэцІэхэм къапыувэ падеж кІэуххэр щІэфтхъэ.

1. Къанжэ кІэ ... бжэгъу щхъэкІэ ... тетІысхъащ. 2. Ди уэрам ... машинэ ... блэжащ. 3. ЕджакІуэм портфель ... и тхылъхэр дилъхъэжащ. 4. Гуэдз щхъэмыж ... золуцащэ, жьы ... къепщэм зыдащІу. 5. Бажэ кІэ ... гъуэм илъэдэжащ. 6. Кларцей ... къуаргъ абрагъуэшхуэр тетщ. 7. Цыжьбанэм и лъакъуэ ... пщІащэ ... зэхигъэщІыщІэу мэз щІагъымкІэ кІуэцІ-рыкІырт. 8. Гуэл ... кхъуафэжьей ... хуэмурэ техъащ. 9. Пэш ... и кум ит стІол ... ліплІ бгъэдэст.

цыжьбанэ

пэш

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: *Къанжэ кІэ кыыхъыр бжэгъу щхъэкІэ лъагэм тетІысхъащ.*

Жэм псалъэм **сырыху, щхъуэ** плъыфэцІэхэр цагъусэм деж, я тхы-кІэр къыжыфлэ.

▲ 95. Скобкэхэм дэт псалъэхэр зи гъусэ псалъэм пыту ятхрэ пы-хауэ ятхрэ зэхэвгъэкІ. Пыту тха плъыфэцІэхэр зыпытым пыщІа зэры-хъур къыжыфлэ. Псалъэ зэпыщІа къэс я псалъэуха зырыз зэхэфлъхы фтхы.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: *Ди дадэ пщІантіэм гуэщыщІэ дищІыхъащ.*

Гуэщ(щ|э), ст|ол(ж|ы), к|ээрэндащ(ф|ы), пы|э(г|уабжэ), шы(г|уэ), жэм(щ|х|уэ), |уащх|э(л|уагэ).

|уащх|э

96. Фык|е|д|жэ. К|ыф|т|х|ы|к|и п|л|ы|ф|э|ц|э|х|э|м|рэ а|б|ы|х|э|м я|г|э|б|ел|д|ж|ы|л|ы п|с|ал|э|х|э|м|рэ щ|э|ф|т|х|э, зэ|ры|т п|а|д|е|ж|ы|р и щ|х|э|м т|е|в|г|э|у|в|э.

П|щ|э|д|д|ж|ы|ж|ы|к|э а|к|у|ж|ы щ|ы|л|эр к|у|р|ш л|у|а|г|э|х|э|м|к|э к|у|р|и|х|уу щ|и|д|з|а|щ. Ж|ы|г щ|х|э б|а|р|и|н|э|х|э|м я|п|ы|т|а п|щ|а|щ|э щ|х|у|а|н|т|э|х|эр г|у|э|ж|ы м|э|х|у|р|и, с|э ж|а|н|к|э п|а|у|п|щ|а|м х|у|э|д|эу, к|ы|п|о|х|у. Ж|ы|г щ|а|г|х|х|эр т|х|э|м|п|э г|у|э|ж|ы|х|э|м я|у|ф|э|б|г|у|а|щ.

Х|э|н|д|ы|р|а|б|г|у|э д|а|м|э х|у|ж|ы|х|эр, ц|ы|в щ|х|э|х|ы|н|э|х|эр а|д|э|м|ы|д|э|к|э щ|л|о|п|щ|х|э. Т|э|к|у д|э|к|м|э, п|с|ы и|н|а ц|ы|к|л|у|х|э|м м|ы|л п|а|щ|э т|р|и|щ|л|эу щ|и|д|з|э|н|у|щ. Г|э|м|а|х|у|э к|ы|х|ы|р б|з|э|р|а|б|з|эу з|ы|г|э|к|у|а к|у|а|л|э|б|з|у ц|ы|к|л|у|х|э|м х|у|а|б|э щ|ы|п|л|эм з|э|ры|л|э|т|э|ж|ы|н|у|м з|ы|х|у|а|г|э|х|э|з|ы|р. Щ|ы|л|эм щ|ы|м|ы|ш|ы|н|э б|з|у|у|щ|х|у|э ц|ы|к|л|у|х|э|м г|у|п|г|у|п|ур|э к|у|а|л|э|т|ы|х|, я|ш|х|ы|н к|у|а|л|ы|х|у|эу. М|э|з|ы|м ж|ы| щ|ы|л|э к|ы|щ|е|п|щ|э|р|е|й х|у|а|щ. Ж|ы|г|х|э|м щ|ы|м|а|х|у|э к|ы|х|ы|м з|э|р|ы|ж|е|и|н|у|м з|ы|х|у|а|г|э|х|э|з|ы|р|а|щ.

Ж|ы|г|х|эр ж|е|й|у|э п|л|эр|э? С|ы|т а|б|ы к|ы|к|ы|р? **Ж|е|й** п|с|ал|э|эр н|э|г|у|э|щ| с|ы|т|ы|м е|п|х|э|л|э х|у|н|у?

С|ы|т **а|к|у|ж|ы** ж|ы|х|у|а|л|эр?

97. И|л|у|а|б|ж|ы|э|м|к|э к|ы|щ|ы|х|ы|а п|с|ал|э|э|х|а|м п|о|д|л|е|ж|а|щ|э|м|р|э с|к|а|з|у|е|м|э|м|р|э к|ы|щ|ы|в|г|у|э|т|и щ|э|ф|т|х|э, п|с|ал|э|э з|э|п|х|а|х|эр у|п|щ|л|э|х|э|м|к|э к|э|ф|х|у|т|и, т|у|р|ы|т|у з|э|ры|з|э|г|у|с|эм х|у|э|д|э|ур|э, к|ы|х|э|ф|т|х|ы|к|, и|т|л|а|н|э п|с|ал|э|э л|э|э|п|к|ы|г|у|э|к|э з|э|п|к|ы|р|ы|ф|х.

К|о|с|м|и|ч|е|с|к|э к|х|у|х|ы л|э|э|щ|х|эр к|о|с|м|о|с ж|ы|ж|ы|э|м л|э|э|т|а|щ.

▲ 98. Тхыгъэм фыкъеджи, псалъащхьэ хуэфщ! Текстыр ыхьыщу зэпывуд, ыхьэ къэси псалъащхьэ илэу.

Махуэр бзыгъэт, ауэ икъуклэ щылэт. Мэзан зэрыжилэмклэ, абы хуэдэ махуэм лыжэклэ къэбжыхьыну фыт. Махуэгъэпс дызэрынэсу, Мэзан и лыжитыр итлатэри зэриупсеящ. Абы и лыжитыр дыгъуэпшыхь игъэхъэзырат, дадэ кърита шэхур я лъэгум щихуэмэ, мафлэм быдэу иригъэужурэ. Иужькли шухьэ клапэклэ быдэу телъэщыыхьыжат. Иджы а шухьэ клапэр и жыпым кърихри лыжитлым аргуэру зэ фыуэ ириклуэжащ. Лыжитлым я лъэгур, лэр темызэгъэжу, жэр хъуат.

ЩоджэнцлыкӀу I.

Махуэр бзыгъэт жыхуилэм сыту плэрэ къиклыр?

Щымахуэм фэ лыжэклэ къэвжыхьэр? Лыжэклэ е лъэрыжэклэ къы- зэрывжыхьым теухуауэ рассказ клэщ! цлыкӀу зэхэфлӀхьы фтхы.

1. Сыт плъыфэцлэхэм къагъэлъагъуэр? Сыт хуэдэ упщлэхэм жэуап хуэхъурэ плъыфэцлэхэр?

2. Дауэ зэхъуэкла хъурэ плъыфэцлэхэр? Падеж клэухыу сыт хуэдэ къапыувэхэр? Плъыфэцлэхэм я куэд бжыгъэр къэзыгъэлъагъуэу сыт къаклуэр?

3. Плъыфэцлэхэр щылэцлэм щыклэлъыкӀуэм деж, падеж клэухыр дэтхэнэра зыпыувэр? Плъыфэцлэр щылэцлэм япэ щитым деж, падеж клэухыр зыпыувэр дэтхэнэра?

4. Сыт хуэдэ плъыфэцлэ щылэцлэм пыту ятхыр, сыт хуэдэ пыхауэ ятхыр?

15. Ціэпапціэмклэ гурыуэгъуэ

▲ 99. Фыкъеджэ. Псалъэ къыхэгъэбелджылыклахэм гу лъыфтэ.

Аслъэнбий жэмышу фермэм тесщ. **Ар** пщэдджыжьым жьыуэ къотэджри лэщым яхохъэ.

Етланэ псалъэухам хэт **ар** япэ псалъэухам хэт **Аслъэнбийм** и плэклэ къэкӀуащ.

Дэ машинэклэ жэмхэр къыдош.

Мы псалъэухам хэт **дэ** псалъэм лэжыгъэр елэжь икли къелуэтэж.

Сэ кыызэгъэбыдыла жэмхэм шэ нэхъыбэ къащӀокӀ. **Сэ си** жэмхэм сахуосакъ.

Ещанэ псалъэухам хэт **си** псалъэм жэмхэр зэгъэбыдылар, зи пщэ илӀыр къегъэлъагъуэ.

*Ар, дэ, сысей псалъэхэр предметхэм я плэкӀэ къэкӀуащ. Апхуэдэ псалъэхэм зэреджэр **ціэпапціэщ**.*

И ужь дыдэ ит псалъэухар псалъэ лъэпкъыгъуэкли псалъэухам и пкъыгъуэкли зэпкърыфх.

100. Тхыгъэм фыкъеджэ. КъыфтыхыкI. Предметхэм я плэкIэ къэкIуа псалъэхэр щIэфтхъэ.

– Сэ усэ гукIэ зызогъащIэ. Уэ иджыри зэбгъащIэркъэ?

– Хьэуэ, сэ адыгэбзэмкIэ си унэ лэжыгъэр согъэзащIэ.

– Сыт фэ фщIэр? – жилэри Жансурэт и ныбжьэгъухэм еупщIащ.

– Дэ арифметикэмкIэ ди унэ лэжыгъэр догъэзащIэ, – жалащ абыхэм.

– Сыт Лидэ ищIэр?

– Абы сурэт ещI.

– Сэ фи дежкIэ сынэкIуэнщи, кином дыгъакIуэ, – жилащ Марэ.

– А кинор слъэгъуакIэщ, – жысIащ сэ.

ЦIэпапщIэхэр предметхэм я плэ иувэу къокIуэ, ауэ абыхэм предметхэм я цIэ ираIуэркъым.

Сэ, уэ, сысей, фэ, дэ, дыдей, абы, фыфей-хэр цIэ-папщIэхэщ.

ЦIэпапщIэхэр псалъэ лъэпкъыгъуэхэм щыщщ.

АдыгэбзэмкIэ псалъэр зэпкърыфх зэрызэхэт IыхьэкIэ, псалъэ лъэпкъыгъуэкIэ, зэхъуэкIа зэрыхъукIэ.

101. Фыкъеджэ. КъыщифтыхыкIкIэ, точкэхэм я плэкIэ мыхьэнэкIэ хуэхъу цIэпапщIэхэр дэвгъэувэж.

Гъэмахуэм ... турбазэм сыщыIащ. Сэ ... ныбжьэгъу куэд щызиIэ хъуащ. Турбазэм ... ди нэгу зыщииужащ. Си

ныбжьэгъухэм ... джэгуклэ зэмылэужьыгъуэ щызагъэщлщ.
Сэ зэи ... джэгуклэхэр зыщызгъэгъупщэжынкъым. ... зыгъэ-
псэхун духауэ дыщызэбгрыклым, ди адресхэр зэлытхаш.
... ныбжьэгъум хуэстха письмор зыдэслъхъэн письмоульэ
къэсщэхуну пощтым сыщлхъаш.

Хэвгъэувэжыпхъэ цлэпапщлэхэр: сэ, абы, дэ,
абы, а, дэ, си.

ПОЩТ

Цлэпапщлэхэр щылэцлэм сытклэ къашхъэщыклрэ?

16. Щхъэ цлэпапщлэхэр

Сэ, уэ, ар, абы, фэ, ахэр, абыхэм щхъэ цлэпапщлэхэщ.

▲ 102. Фыкъеджэ. Щхъэ цлэпапщлэхэр къэвгъуэт.

Уэ кхъухълъатэ уитысхъа? Дэ абыклэ Фаризэхэ деж ды-
клуаш. Ахэр Москва къалэшхуэм щопсэу. Сэ зэи абы ситыс-
хъатэкъыми сышынэрт. Абы зилэту зэрыхуежъэу, сэ мамэ
зескъузылщ. Унэм дынэсу тлэклу зыдгъэпсэхуа нэужь,
Фаризэ къыдэупщлщ: «Фэ метрор флъэгъуа?» – жилэри.
«Хъэуэ, дэ иджыри ар тлъэгъуакъым», – жытлщ.

«Нтлэ, ар сэ фэзгъэлъагъунщ», – жилэри Фаризэ дри-
шэжъаш.

Къифтхыкли щхъэ цлэпапщлэхэр щлэфтхъэ.

Мы текстым зэрыупщлэ псалъэуха хэтмэ, кэзвгъуэти фыкъеджэ. Псалъэухам и клэм щыт нагъыщэм гу лъыфтэ.

Щылэцлэхэр жэуап зыхуэхъу упщлэхэм щхъэ цлэпап-щлэхэри жэуап хуохъу.

Х э т? Къардэн Заур еджаклуэщ.

Х э т? Сэ сыеджаклуэщ.

Ар Псыгуэнсу къуажэм щопсэу.

103. Къифтхык! Цлэпапщлэ кыхэхгъэбелджылыклахэм щыщу щхъэ цлэпапщлэхэр щлэфтхъэ.

1. **Ди** гъуэгубгъум жыгеишхуэ итщ. **Абы** и щлагъым ды-щлэтлсхъэнци зыщыдгъэпсэхунщ. 2. **Дэ** школым щлэныгъэ

куу зыщыдогъэгъуэт. 3. **Ди** япэмклэ губгъуэ щхъуантлэшхуэ къыщылъэгъуаш. 4. **Сэ** **уи** деж лъагъунлъагъу сыкъэкӀуаш. 5. Москва сыкыкӀыжа нэужь, **си** ныбжьэгъухэм метром и гугъу яхуэсщӀаш. 6. **Сэ** дыгъуасэ **фэ** куэдрэ сыфпэплъаш. 7. **Зи** лъакъуэ къута пцӀашхъуэ цыкӀум пхъэщӀэпхэ нанэ хуищӀаш. 8. **Фэ** **фи** ныбжьэгъухэм письмо яхуэфтхрэ?

И ужь дьдэ ит псалъэухар псалъэ лъапкъыгъуэкӀэ зэпкърыфх.

104. Псалъэуха зэхэфлӀхыи фтхы, мы цӀэпапщӀэхэр хэту: **сэ, дэ, уэ, фэ, ар, абы, ахэр, абыхэм.**

▲ **105.** Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи щхъэ цӀэпапщӀэхэр щӀэфтхъэ.

Сэ лъэрыжэкӀэ къызожыхь. Уэ иджыри къыпхуэжыхьыркъэ? Дэ псори лъэрыжэежэх джабэм дыкӀуаш. Фэ джабэм и ижырабгъу лъэныкъуэмклэ фыкъежэх. Албэч лъэрыжэм нэхърэ лыжэр нэхъ къещтэ. Ар лыжэм тету псынщӀэу зокӀуэф. ЕджакӀуэхэр зэпеуаш лъэрыжэежэхынклэ. Махуэр щӀыӀэми, абыхэм щӀыӀэр зыхащӀэркъым.

Ижырабгъу, щӀыӀэ, джабэ псалъэхэм я мыхъэнэкӀэ къапэщӀэуэ псалъэ къахуэфхь.

Щхъэ цӀэпапщӀэхэр щыуэ зэщхъэщокӀ:

Сэ, дэ япэ щхъэщ.

Уэ, фэ етӀуанэ щхъэщ.

Ар, абы, ахэр, абыхэм ещанэ щхъэщ.

106. Фыкъеджэ. Точкэхэм я плэкӀэ зыхуеину щхъэ цӀэпапщӀэхэр вгъэуурэ къифтхыкӀ. А цӀэпапщӀэхэр сыт хуэдэ щхъэми къэфхутэ.

... сытхашц	... дытхашц
... утхашц	... фытхашц
... тхашц	... итхашц
... сотх	... дотх
... уотх	... фотх
етх	... ятх

107. Фыкъеджэ. Псалъэ къыхэгъэбелджылыклахэр цлэпапщлэклэ зэфхъуэклыурэ кыифтхыкл. Хьэрф дэутыпщыклахэр дэвгъэувэж.

1. Заур хьэлъэзешэ маш...нэм дэсу м...лажъэ. **Заур** маш...нэм илъэс куэд хъуауэ ...ролажъэ. 2. Едж...кlyэ цlyкlyхэр классым щоджэ. Еджэн яуха нэужь, **едж...кlyэ** цlyкlyхэр зэбгрыкыжащ. 3. М...хьэб джэд ф...рмэм джэды-хъуэу щол...жъэ. **М...хьэб джэдхэм** фlyуэ яклэлоплъ, джэд-хэм хь...рышхуэ къ...покл. 4. Едж...кlyэхэм ш...ол хадэм пхъэщхь...мышхьэ куэд кыыщыпачащ. **Едж...кlyэхэм** жыг хадэр егугъуу з...рахъэ. 5. Е...ланэ классым щлэс едж...кlyэхэм къ...быстэ кърахьэлэжащ. **Едж...кlyэхэм къ...быстэр** гъущ...плэм щагъэ...ылъащ.

И ужь дьдэ ит псалъэухар псалъэ лъэпкъыгъуэклэ зэпкърыфх.

17. Еигъэ цлэпапщлэхэр

▲ 108. Фыкъеджэ. Псалъэ къыхэгъэбелджылыклахэр къыхэф-тхыкл.

1. Сэ си тхылъым еджэн сухашц. **Сысейр** уэ уэстынщ. 2. Дэ ди школыр фlyуэ долъагъу. **Дыдейр** псом нэхърэ нэхъ

дахэщ. 3. Уи ручкэ плъыжьыр къэпхьа? **Ууейр** адреи руч-
кэхэм нэхърэ нэхъыфлу матхэ. 4. **Фи** къуажэр район псом
щыпашэщ. **Фыфейр** адреи къуажэхэм йофлэкл. 5. Ццалэ
цыклум пылэр щхъэритлэгъащ. Езым **ейр** къищтэри ежьэ-
жащ. 6. Я тхылхэр тхылъылъэм далххэри еджаклуэхэр
классым къыщлэкыжащ. Ар абыхэм **ййщ**. 7. **Зи** ручкэ клуэда
еджаклуэм къигъуэтыжащ. Ручкэр **зейм** къищтэжащ.

Си, уи, ди, фи, и, я, зи цлэпапщлэхэр псалъэхэм я мы-
гъусэу зэи къаклуэркъым. **Сысей, ууей, дыдей, фыфей,**
ей, йй, зей цлэпапщлэхэр псалъэхэм я плэклэ къоклуэ.
Ахэр псори еигъэ къызэрыкл цлэпапщлэщ.

109. а) Еигъэ цлэпапщлэу **си, ди, уи, фи, и, я, зи**-хэр хэту псалъэуха
зэхэфлхьи фтхы; б) Еигъэ цлэпапщлэ **сысей, дыдей, ууей, фыфей, ей,**
йй, зей-хэр хэту псалъэуха зэхэфлхьи фтхы.

110. Фыкъеджэ. Къифтхыкл, цлэпапщлэхэр къэвгъуэт. Предметыр
зейр, зыбгъэдэлъыр къэзыгъэлъагъуэ цлэпапщлэхэр щлэфтхъэ. Абыхэм
ягъэбелджылы псалъэхэр къыжыфлэ.

Етлуанэ классымрэ ди классымрэ эстафетэм хэтащ. Си
гъусэм нып цыклур къыщыслэщилххам, си яужьымклэ зы
закъуэт къэнэжар. Адрейхэр япэ итт. Ауэ сэ зисчри хуабжыу
сыщлэпхъуащ. Арсен и лэр къишияуэ си дежклэ къаплъэрт.
Ныпыр зэрылэщлэспхъэу, ар щлэпхъуащ. Зи бгъэр къызыгъэ-
клауэ жэ Арсен клапсэ укъуэдиям япэ нэсащ. «Теклуэныгъэр
къэтхъащ! Ущымыт, уи лэхэр дэпхьейурэ бауэ!», – жилэрт ди
егъэджаклуэм, Арсен къэувылэжа нэужь.

111. Фыкъеджэ. Еигъэ цӀэпапщӀэхэмрэ абыхэм ягъэбелджылы псалъэхэмрэ зэгъусэу къыхэфтхыкӀ.

1. Си къуэшым дэрэ дызэгъусэу школым докӀуэ. 2. Тхылъ фыщеджэкӀэ, фи щхьэр Ӏейуэ евымыхьэх, фи нэр зэлыхьэнщ. 3. Уигу иримыхь шхыныр шхыгъуейщ. 2. Уи гур зы дакъи-къэм дапщэрэ къеуэми пщӀэрэ уэ? 5. «Бзум ил и лэпсщ» жаӀэ гуащӀэ мащӀэ цыхум щхьэкӀэ. 6. Ди къэралым сабийуэ щы-псэур псори йоджэ. 7. Ди бжэным чыцӀ цыкӀу щӀэсщ. ЧыцӀ цыкӀум и бжьэр иджыри къыхэкӀакъым.

Еигъэ цӀэпапщӀэхэмрэ абыхэм я гъусэ псалъэхэмрэ зэпыту щы-тхамрэ зэпыхауэ щытхамрэ физэхуеплъ.

Си, ди, уи, фи, и, я, зи цӀэпапщӀэхэм я гъусэ псалъэхэр пычыгъуэ закъуэрэ я кӀэр хьэрфзешэ **ы-кӀэ** иухмэ, апхуэдэ псалъэхэмрэ еигъэ цӀэпапщӀэхэмрэ зэпыту ятх, адреихэм щыгъуэ зэпыхауэ ятх: **шы** — сиш, **гу** — сигу, **лы** — ял; **Ӏэ** — фи **Ӏэ**, **нэ** — си нэ, **ручкэ** — зи ручкэ, **жэм** — и жэм.

▲ **112.** Еигъэ цӀэпапщӀэхэу **си, ди, уи, фи, и, я, зи**-хэмрэ **гу, лы, шы, нэ, Ӏэ** блэ псалъэхэмрэ зэгъусэу псалъэухам хэвгъэувэурэ фтхы.

113. КъифтхыкӀ, хьэрф дэутыпщыклахэр дэвгъэувэжурэ.

Бзу цыкӀу

Бзу цыкӀум м...ракӀуэ кыигъуэтат. Ишхыну зигъ...хьэзы-ра къу...ейуэ и гъун...гъу дыдэу зыгуэр щыӀ...уэльэуащ. Бзу цыкӀум и мэракӀуэр кыипхъуатэри лъ...тэжащ. Бзу цыкӀум

мэраклуэр жь...дэлъу зыкъ...мрэ лъ...тауэ клуаш. Ар мээ
гъунэм деж щетлысэхащ. Ауэ аргуэру зыгуэрым кыгъэщ-
тащ. Мэраклуэр кыжъэдэхури, езыр лъ...тэжащ. Арати,
мэраклуэ жылэр хэса хъуаш.

Щылэцлэхэр цлэфтхъэ. Абыхэм макъ плытла къэзыгъэлыагъуэу хэт
хьэрфхэр къэвгъуэтурэ кыхэфтхыкл.

114. Усэ пычыгъуэм фыкъеджэ. Цлэпапцлэхэр къэвгъуэти зыхуэ-
дэр кыжыфлэ. Еигъэ цлэпапцлэхэмрэ абыхэм я гъусэ псалъэхэмрэ
кыхэфтхыкли я тхыклэр кыжыфлэ.

Бзэр дэзыгъащлэр тхъэм иузэщл,
Дунейм и флыгъуэм щремышлэ,
Псалъэм теклуэну лэщэ щылэу
Нобэр кыздэсым сэ сымышлэ.

Зи псалъэ дыджыр насыпыншэщ,
Кыжъэдэклахэр и щхъэ уасэщ.
И мыхъэнэри псалъэм сощлэ,
Бзэм хуэшэрыуэр сэ си щласэщ.

Вагъуэр мо уафэм иклуэдыклрэ? –
Хуэдабзэщ вагъуэм дэ ди псалъэр,
Жызылэ дydэр щымылэжми,
Иклынкъым зэи бзэм и плалъэ.

Кыщокъуэ А.

Бзэм хуэшэрыуэр сэ си щласэщ псалъэухар фи псалъэклэ кыжы-
флэж.

Бзэм теухуауэ фщлэ псалъэжь зытлуш фи тетрадхэм ифтхэ.

18. Зыгъэлыагъуэ цлэпапщлэхэр

▲ **115.** Фыкъеджэ. Псалъэ къыхэгъэбелджылыклахэм гу лъыф-тэ.

1. Сэ **а** тхылъым седжащ. Сэ **абы** седжащ. 2. **Мо** ручкэр къызэтыт, сритхэну. **Мор** къызэтыт, сритхэну. 3. **Мы** линейкэр сысейщ. **Мыр** сысейщ.

А, мо, мы цлэпапщлэхэр псалъэхэм я мыгъусэу зэи къаκлуэркъым. **Ар, абы, мор, мобы, мыр, мыбы** цлэпапщлэхэр псалъэхэм я плэклэ къоκлуэ. Ахэр псори зыгъэлыагъуэ цлэпапщлэхэщ.

116. Фыкъеджэ. Къифтхыκи цлэпапщлэхэр къэвгъуэт, псалъэм и гъусэу къэκлуа зыгъэлыагъуэ цлэпапщлэхэр зы екъуаκлэ, псалъэхэм я плэклэ къэκлуа зыгъэлыагъуэ цлэпапщлэхэр екъуаитκлэ щлэфтхэ.

1. Мы гъуэгур мэзымκлэ κлуэцлрокл. Мыбыκлэ уклуэмэ, къуажэм удыхъэнущ. Мыр дэ ди гъуэгущ. 2. Си адэм ручкэ дахэ къысхуищэхуащ. А ручкэм сэ сротхэ. Абы сэ нобэ диктант иристхащ. Си ныбжьэгъур къызэлъэлуащ, абы иризгъэтхэну. Сэ ар си ныбжьэгъум естащ. 3. Мо хъэмфланэм сэ нобэ κлы флэслъхъащ. Мор уи хъэмфланэщ, мыдрейр сысейщ. Мобыκлэ упщлэмэ, нэхъыфлщ, ар нэхъ жанщ, мыбы нэхърэ.

● **Фигу ивубыдэ: а, мо, мы** зыгъэлыагъуэ цлэпапщлэхэр сыт щыгъуи зи гъусэ псалъэм япэ иту иκи пыхауэ ятх: **а** тлур, **мо** къэрэндащыр, **мы** шыр.

117. Сэ, үэ, дэ, фэ, си, и, я, зи, а, мо, мы цлэпапщлэхэр хэту псалъэ-уха зэхэфлэхьи фтхы.

118. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, цлэпапщлэхэр къэвгъуэти щлэфтхэ: щхьэ цлэпапщлэхэр зы екъуакIэ, еигъэ цлэпапщлэхэр екъуаитIкIэ, зыгъэ-лъагъуэ цлэпапщлэхэр екъуаищкIэ.

Зеикъуэми Къызбрун къуажэми сыщылэщ сэ зыбжанэрэ. А къуажэхэм щыпсэу щлалэ цыкIухэр яфлэфлу топсэлъыхь я щыплэм и дахагъым. «Мы ди бгыжьхэм хуэдэу дахэ щылэу къыщлэкIынкъым, – жалэ абыхэм. – Феплът мо ди мэз ин-хэм! Зэхэфхауэ плэрэ Бахъсэн и щыщ макъыр? Хьэрэ-Кхъуэрэ бгыжьым и щыгу фытетакъэ? Абы и щыгум удэкIамэ, сыт хуэдэу уи нэгү зиужьрэ! КъуэкIыплэмкIэ уплъэнци, жыжъэ дьдэ уноплъыс, Бахъсэн и Iуфэ Iут къуажэ куэдым удоплъэ. КъухьэплэмкIэ уплъэмэ, уэсыр зэи зытемыкI къуршыщхьэ хужьхэр уи нэгум къыщледзэ, жыг IэпллакIуэ мэзхэр уо-лъагъу».

ЩоджэнцIыкIу I.

Мы текстым щылэцлэ цлэ уней хэту плэрэ? Ахэр къэвгъуэти къы-жыфлэ.

▲ **119.** КъифтхыкI, цлэпапщлэхэр къэвгъуэти зыхуэдэр къыжыфлэ. Фэри тхыгъэм хэт упщлэм фегупсыси и жэуапыр фтхыж.

Мамэ

Бэзэрым тет цыху Iувым хъыджэбз цыкIур хэгъуэщы-хьащ.

Абы къежыхь, мэкIий, и анэм мэлъыхъуэ.

Цыхухэр абы йоупц: «Сыт хуэдэ уи анэр?» Хьыджэбз цыклум гъуэгу абыхэм жэуап къаретыж: «Сэ си анэр анэу щылэм я нэхьыфлырщ».

Толстой Л.

Уи нэр гъаплыи уи лъэр увынщ псалъэжъым цлэпапцлэхэр къыхэв-гъуати фытепсэлъыхь: зыхуэдэ цлэпапцлэр, зи гъусэ псалъэм и тхыклэ хабзэр къыжыфлэ.

120. Фыкъеджэ. Цлэпапцлэхэр къыхэфтхыкл: япэщыклэ щхьэ цлэпапцлэхэр, егъуанэу – еигъэ цлэпапцлэхэр, ещанэу – зыгъэлыагъуэ цлэпапцлэхэр.

Светофор

Мамэ дэрэ машинэм дису Налшык къалэ и уэрамымклэ дрижэрт. Ди машинэр къэувылащ. Адрей машинэхэри къэувылащ.

Сэ сыкъаскӀэри сыщӀэупщӀащ: «Сыт дыкыщӀэувы-
лар?»

Шоферым жэуап къитащ: «Мес, плъагъурэ светофо-
рыр?»

Сэ сыщӀоупщӀэ: «Дэнэ щыӀэ, дэнэ щыӀэ?»

Шоферым и Ӏэпэр ишийри сигъэлъэгъуащ.

Пкъом кӀэрыт светофорыр къэслъэгъуащ: ар плъыжью
блэрт.

Сэ сыщӀэупщӀащ: «Куэдрэ дыщытыну?»

Шоферым жэуап къетыж: «Хьэуэ. Мохэр гъуэгум зэ-
прыкӀмэ, дежъэжынущ».

Дэ псори деплъырт плъыжью блэ светофорым. ИтӀанэ
зэуэ гъуэжью къаблэу щӀидзащ. ИтӀанэ удзыфэу къэблащ.

Шоферым жиӀащ: «Мис иджы дыкӀуэ хьунуц: уэздыгъэ
удзыфэр маблэ».

Арати, дежъэжащ.

ЕтӀуанэ псалъэухар и пкъыгъуэкӀи псалъэ лъэпкъыгъуэкӀи зэ-
пкърыфх.

КӀуэм и гъуэгу хоцӀ псалъэжъым цӀэпапщӀэ кыыщывгъуэти абы
теухуауэ фщӀэр кыыжыфӀэ.

121. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи цӀэпапщӀэхэр къэвгъуэтурэ фыте-
псэлъыхь.

Сэри соплъ дэшхуей тхьэмпэм. Гъуабжэщ, флейщ, зэхэ-
фыщӀащ. ИтӀани, узэрыуплъэу, ар кызыпыкӀлар кыыбо-
щӀэ! Уи нэгу кыыщӀохъэ дэшхуей жыг лъагэр, абы кыыпыкӀэ
дэр...

Ар жыг тхьэмпэ къудейщ. Дэ, дыцӀыхурэ пэт, ди жьэгу
пащхъэ пӀэщӀэ дыхъуа нэужь, ди фащэхэмкӀэ, ди щытыкӀэкӀэ

дыкъэзылъагъум дыкъызыыхэкӀа лъэпкъыр къищӀэн хуэдэу
псори дыкъызыэтенэу плэрэ?

Хьэх С.

лъэпкъ

Еигъэ цӀэпапщӀэхэу **уи, ди**-хэр псалъэ зи гъусэхэм пыхауэ щӀэтхар
къыжыфӀэ.

122. Псалъэжъхэм фыкъеджи къикӀыр фи псалъэкӀэ къыжыфӀэж.
КъифтыкӀ, цӀэпапщӀэхэр къэвгъуэти зыхуэдэ плӀэужьыгъуэмрэ и тхыкӀэ
хабзэмрэ къыжыфӀэ.

Зи нэгү къабзэм игури къабзэщ. Бажэм и фэр и бийщ.
Зи цӀэ иралӀуэ бжэщхьэлӀу тесщ. Уи псалъэ гъэлэси уи нэмыс
гъэбыдэ. Уи щхьэ хуэпщӀыжыр уи нэмысщ. Зи бзэ хуимы-
тыжыр и бзэм токлӀуэдэж.

▲ 123. Фыкъеджэ. ЦӀэпапщӀэхэр къэвгъуэти зыхуэдэ плӀэужьыгъуэр
къыжыфӀэ. Еигъэ цӀэпапщӀэмрэ абы и гъусэ псалъэмрэ я тхыкӀэм фы-
тепсэлъыхь.

Бдзэжъеящэм къыщыхъуар

Бдзэжъеящэхэр бдзэжъей ещӀэу псышхуэм и лӀуфэм лӀсхэт.
Абыхэм хьэ я гъусэти, ар адрей лӀуфэмкӀэ щыӀэт. Бдзэжъеящэ-
хэр плъэри ялъэгъуащ хьэр псым къыхэкӀауэ къызэпрысы-
кӀыжу. Хьэр псыкум къэсауэ бгъунлъэ хуэдэу хъури псым
щилъафӀэу щидзащ. Ар зыгуэрэм иыгъыу абы зыкӀыӀэщӀи-
удыну къелӀэу къащыхъуащ. Ауэ абы ар хузэфӀэмыкӀыу псым

щилъэфаш. Къэхъуар я жагъуэ хъуауэ бдзэжьеящэхэр абы тепсэльыху щытт. Арати, ахэр я Іуэху и ужь ихъэжаш. Хъыр хадзэри щукэ бдзэжьей абрагъуэ къихъуауэ ар къыхахыжаш. Еплъмэ, щукэм и жьэм хъэм и клэр къыжьэдэплиикырт. Бдзэжьеящэхэм щукэм и ныбэр зэгуапхъри хъэр кърахыжаш. Хъэм зыкъищлэжщ зиутхыпщри, бдзэжьей щылъым ебэну, жьэхэлъэу увыжаш.

1. Сыт цлэпапщлэклэ зэджэр?
2. Сыт хуэдэ цлэпапщлэ ллэужьыгъуэхэр фэ фщлэрэ?
3. Еигъэ цлэпапщлэхэр сыт хуэдэ ллэужьыгъуитлэ зэщхъэщыклэрэ?
4. **Си, ди, уи, фи, и, я, зи** цлэпапщлэхэмрэ абыхэм я гъусэ псалъэхэмрэ я тхыклэр къыжыфлэ.
5. Зыгъэлъагъуэ цлэпапщлэхэр къевбжэкл.

19. Глаголым теухуа гурылуэгъуэ

▲ **124.** Фыкъеджэ. Псалъэ къыхэгъэбелджылыкӀахэм упщӀэ яхуэвгъэуэ. Сыт абыхэм къарыкӀыр?

Джэдур щхъэнтэм телъу **мэжей**. Ар **къэушащ**. Кхъужь пасэр **тӀыгъуащ**. Бжыхьэщ, жьы щӀыӀэ **къопщэ**, уэс **къос**.

Сыт джэдум ищӀэр? Сыт абы ищӀар? Сыт кхъужьым къыщыщӀар? Сыт жьы щӀыӀэм ищӀэр, сыт уэсым ищӀэр?

Предметым илэжьыр е къыщыщӀыр къэзылуатэ псалъэм глаголкӀэ йоджэ. Глаголым хуоуэ сыт предметым ищӀэр? сыт предметым къыщыщӀыр? жыхуиӀэ упщӀэхэм языхэз.

125. МыхъэнэкӀэ къезэгъ глаголхэр хэвгъэуэ.

1. Гъатхэр Мыгувэу къуалэбзухэр ЕджакӀуэхэм бжэндэхъухэм абгъуэ 2. Жыг гъэгъахэм бжъэхэр Бжъэхэм абыхэм утхэ Бжъэхэр емызэшыжу Абыхэм хабзэшхуэ

Сыту плэрэ **утхэ** псалъэм къыкӀыр?

126. Глаголхэр къэвгъуэт. КъифтхыкӀи къыхэгъэбелджылыкӀа

псалъэхэм подлежащэ яхуэхъур къэвгъуэти щлэфтхъэ: подлежащэр зы екъуаклэ, сказуемэр екъуаитклэ.

1. Псы кыиуар нэпкъым **жъэхоуэ**, псыр **къегъэльеижри** жыжъу **еутх**. Мывэхэр **ирехъэх**, ахэр **зэжъэхоуэри** лэуэлъауэ ящ. 2. Сэ **соклуэ, соклуэ, сезэшащ**. 3. Жьым жыгхэр **ирегъэщ**, пщлащэхэр **зэрехъэ**. 4. Блыным **клэрыт** сыхъэтым хуэму-рэ **кыриулыкырт** зэманыр. 5. Жэщым уэсышхуэ **къесащ**.

127. Кыффтхыкл, хъэрф дэгъэхуахэр дэвгъэувэжурэ. Глаголхэр къэвгъуэти упщлэ яхуэувхэр кыжыфлэ.

Д...кыкхъэ зыбгъупщл нэхъ дэмыкл...у псори зэщлэхъеящ. Сэлэтхэм я ш...нелхэр яшыхъ, къ...лъ...макъ пллэ-идзэхэр з...щлакхуэ. Шыгузехуэхэм я шыгухэр з...щлащлэ, ауэ лэрпхуэуэрыгъэ лей щылэкхым. Апхуэдэ луху я щыпэлъагъутэкхыми, з...уэлхэр щэхуурэ зэпсалъэ...т.

Къардэн Б.

20. Унафэ щыныгъэ глагол

▲ **128.** Фыкъеджэ. Кыффтхыкл, кыхэгъэбелджылыкла псалъэхэр щлэфтхъэурэ.

Укъэушауэ пщэдджыжьым куэдрэ плэм **ухэмылъ**. Укхы-зэрыушу **къэтэдж**. Щхъэгъубжэр е форточкэр **лухи**, жьы къабзэ **кыщлэгъахуэ**. Абы и ужьклэ пщэдджыжь гимнастикэр радиоклэ кыщатым **зыхуэгъази** уэри **щы**. Ар буха нэужь, напэлэлъэщл псыфклэ уи щыфэм **тельэщыхъ** е псы

щ|ы|эк|э **зытхьэщ|**. Уи щыгъыным **к|элъыплъи зыхуапэ**. Пщэд-
джыжьым лейуэ умылтыхъуэжын щхьэк|э, уи хьэпшыпхэр
псори пщыхьэщхьэм **гъэхьэзыр**.

радио

**Ухэмыл, кьэтэдж, лухи, кыщ|егъахуэ, зыхуэгъази, щ|ы, телъэ-
щ|ыхь, зытхьэщ|, к|элъыплъи, зыхуапэ, гъэхьэзыр псалъэхэр унафэ
щ|ыныгъэ глаголщ.**

**Елъэлун, унафэ хуэщ|ын, ечэнджэщын мыхьэнэ зыхэлъ
глаголым *унафэ щ|ыныгъэ глаголк|э* йоджэ. Ща п х э:
къеджэ, к|уэ, къэлэтыт, ет|ысэх, тек|уэт, умызэран.**

129. Къифтхык|, унафэ щ|ыныгъэ глаголхэр щ|эфтхэ.

Псалъэжхэр

Гупсыси псалъэ, зыплыхьы т|ыс. Уэлбанэ блэк|ам щ|ак|уэ
к|элъумыщтэж. Япэ джалэм ущ|эмынак|э. Маф|э нэхур
гъунэгъущ жыплэу уемыжьэ, хьэ банэ макъыр жыжьэщ
жыплэу къыумыгъанэ. Уэ къыумылэжьа щытхуэ уи щхьэм
ф|умылхьэ. Унэм ущымылыхъужь, губгъуэм ущымыкхэ-
рабгъэ. Iей пщ|ауэ ф|ы ущымыгугъ. Блэ п|ыщ|ар гуф|ак|эк|э
умыгъэхуэбэж.

Ет|уанэ псалъэжыым сыту плэрэ кык|ыр? Ар фи псалъэк|э къэф-
луэтэж.

130. Iуэхум и щы|эныгъэ къэзыгъэлъагъуэ унафэ щ|ыныгъэ гла-

голхэр мыхъуныгъэ мыхъэнэ зилэ фщыгъурэ къифтхыкI. Щымылэныгъэ къызэрыкI **мы-м** и пэ къиувэ **у-р** щIэфтхъэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: **ет — иумыт.**

Ет, телъхъэ, идэ, итхэ, икIэ, къэхъ, зыплъыхъ, зытхъэщI, егъэжьэж, еубгъуэх, зыхуапэ, егъэбзей, идз, икIутэ, илъхъэ.

● **Фигу ивубыдэ:** унафэ щIыныгъэ глаголым щымылэныгъэ къызэрыкI префикс **мы-** щыхыхъэкIэ, абы и пэ къиувэр **о-**къым, атIэ **у-**щ: жылэ — **жумылэ**, тесэ — **тумысэ**, къэдз — **къыумыдз**, ещэ — **иумыщэ**.

131. Унафэ щIыныгъэ глаголу пщIы къэвгупсыси Iуэхум и щылэныгъи и щымылэныгъи къикIыу фтхы. Щхъэ префикс **у-р** щIэфтхъэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: **тесэ — тумысэ.**

▲ **132.** Фыкъеджэ. КъифтхыкI, унафэ щIыныгъэ глаголыр Iуэхум и щылэныгъэ къызэрыкIрэ щымылэныгъэ къызэрыкIрэ зэхэвгъэкI. Щымылэныгъэ къызэрыкI глаголым пыувэ **у-** щхъэ префиксыр щIэфтхъэ.

1. Мо тхылъыр къащти стIолоым телъхъэ. А тетрадыр портфелым думылъхъэжу сэ сыгъэлъагъут. 2. Тхылъ уще-джэкIэ, умыплэщIэ, Iэдэбу къеджэ. 3. Уи Iэр уи жыпым иумылъхъэ, ар екIукъым. 4. Нэхъыжь щыту, уэ зэи умытIыс, нэхъыжьым пщIэ хуэщI. 5. Урокым ущыщIэсым деж, егъэджакIуэм жылэм фIыуэ едаIуэ, абы жылэм щыщ зыри думыгъэху. 6. Школым ущыкIуэм деж, узыхуей псори къыз-

дэштэ, лей лъэпкъ къыумыштэ. 7. Унэм укъэкӀуэжа нэужь, еджапӀэм узэрыкӀуэ щыгъыныр зыщых, къабзэу зехъэ.

Думыльхъэжу псалъэр зэрызэхэт ӀыхъэкӀэ зэпкърыфх.

133. Глаголхэр мыхъуныгъэ мыхъэнэ кыикӀыу зэвдзэкӀыурэ кыифтхыкӀ. Префикс **у-**р дамыгъэкӀэ къэвгъэзлӀагъуэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: **тельхъэ — тумыльхъэ.**

Тельхъэ, тесэ, ет, тепӀэ, зыгъэпскӀ, идэ, итхэ, къаштэ, нэхъ, хуэхъ, пэгъэув, фӀэщ, щӀэшэ.

И ужь ит псалъищым я псалъэуха зырыз зэхэфлӀхъи фтхы.

134. Псалъэ кыыхэгъэбелджылыкӀахэр кыыхэфтхыкӀи зэрызэхэт ӀыхъэкӀэ зэпывуд, дамыгъэхэмкӀэ къэвгъэзлӀагъуэурэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: **умытӀыс.**

Нэхъыжь щыту **умытӀыс.** Узыщымыгъуазэм **утемыпсэ-лӀыхъ.** УмышӀэ **умыӀуатэ.** Шхыныр фӀыуэ умыгъэныщкӀуауэ **иумыгъэх.** Уи мыӀуэху **зумыхуэ.** Умышхыпхъэ **умышх.** Узыхуэмей тхылъ партэм **тумыльхъэ.** Щыгъын пхуэмыхъу **щумытӀагъэ.** Уи хъэпшыпхэр адэ-мыдэкӀэ **тумыльхъэ.**

Къэмышъуныгъэ къэзыгъэзлӀагъуэ префикс **мы-**м и пэкӀэ щыт **у-**р сыту плэрэ зищӀысыр?

135. «Экскурс дызэрыкӀуар» псалъашхъэ хуэфӀци тхыгъэ зэхэфлӀхъэ. Абы кыыщывгъэзлӀагъуэ экскурс фыщыкӀуам флӀэгъуахэр. Тхыгъэр щызэхэфлӀхъэкӀэ, къэвгъэсэбэп унафэ щыныгъэ глаголхэу лӀуэхум и щыӀэныгъэ е и щымыӀэныгъэ къэзыгъэзлӀагъуэхэр.

21. Инфинитив

▲ 136. Фыкъеджэ. КъыфтхыкI, къыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэр щIэфтхъэрэ.

1. **Еджэн** яухри еджакIуэхэр я унэ кIуэжащ. 2. Нобэ **щысын** куэдым дригъээзашащ. 3. **Тхэныр** лэжыгъэ хьэлъэу щымыт щхьэкIэ урегъэш. 4. **Псэлъэн** зыфIэфI щыIэш. 5. Жьы къабзэкIэ **бэуэн** хуейщ. 6. Зы суткэм цIыхур сыхьэтий **жеин** хуейщ.

Еджэн, щысын, тхэн, псэлъэн, бэуэн жеин псалъэхэр глагол инфинитивщ.

еджэ — еджэ —
щыс — щыс — ы —
тхэ — тхэ —
псалъэ — псалъэ —
бауэ — бэуэ —
жей — же — и —
гуо — гуо — у —

Н

Инфинитивыр псалъэпкъым къытохъукI, суффикс -н пыувэурэ. Инфинитивыр глагол формэщ. Абы сыт щIэн? упщIэ хуоув.

137. КъыфтхыкI. Инфинитивхэм суффикс -н-р дауэ пыщIа хъурэ псалъэм? А хъэрфыр къэвгъуэти щIэфтхъэ.

1. УмышIэм ущIэупщIэну емыкIукъым. 2. Унафэ пщIын и

пэклэ егупсыс. 3. Жэмым буун щидзащ, куэбжэм и гъунэгъу кыизэрыхуу. 4. Джэду шырыр мыпщлэун щхьэклэ, шэ иратащ. 5. Кхъухьым щлэх-щлэхыүрэ гуоун щидзащ.

138. Фыкъеджэ. Къифтхыкл, инфинитивыр къэвгъуэти щлэфтхъэ.

1. Уэ сурэт пщыфын си гугъэщ. 2. Гъэмахуэм тенджыз лүфэм сыклуэнклэ хуунуц. 3. Пщэдджыжьым жьыуэ укъэтэдджын пфлэфл? 4. Гимнастикэ пщлын, псыклэ уи щыфэм утельэщыхын хуейщ. 5. Собранэм псори дыкъэклэун хуейщ. 6. Студентым экзаменхэр флы дыдэу итын и мурадщ. 7. Задачэр мытыншми, еджаклуэ псоми ящыфын хуейщ. 8. Пщэдджыжьым сыхэмыжеен папщлэ, нэхъ пасэу сыгъуэлъыжащ.

▲ 139. Мы глаголхэм инфинитив кыитевгъэкл. А инфинитивхэр псалъальэм зэритхэн хуейм хуэдэу ефтых, ударенэ тевгъэувэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: *мэлажьэ — лэжьэн, уагъэ-шхакъэ — гъэшхэн.*

гъэшхэн

лэжьэн

Пэплъакъым, кыиклэрыхуащ, шхэрт, мэлыд, хузэфлэклынуц, щогугъ, хедыкл, мэпсалъэ, сыхуэклуэнуц, жалащ, жумылэ, щытлээгъуащ, итхащ.

Глаголхэр псалъальэм щратхэм деж, зэхъуэкла зэрыхуу префиги зэхъуэкла зэрыхуу суффиксиги пымыту инфинитив формэм итщ.

140. Фэр-фэру псалъалъэ зэхэфлъхъэ. Псалъалъэм ифтхэ псалъэхэр алфавитклэ зэкълэпывгъаклуэ, ударенэ тевгъэувэ.

141. Фыкъеджэ. Текстыр псалъалъэу зэхэфтхыкл.

Уэсыр къезыхъэкл жьапщэр зэуэ кыщхъэщыхъащ, уа-фэр щиуфащ лъахъшэу къегъуэлъэхауэ къаклуэ пшэ гъуабжэм. Пщыхъэщхъэм жьым уэнжакъхэр игъзвuuащ, жыг зэхуакухэм щыкъугъащ, уэс гъуэжькуий джэрэзым клэпы-жэу, щлзфиеж шынагъуэмклэ хъэрийкурий ищлщ.

22. Глаголым и зэманхэр

▲ **142.** Фыкъеджэ. Псалъэ кыхэгъэбелджылыклахэм къагъэ-лъагъуэ лэжыгъэр зыхуэдэ зэманыр (блэкла, ит, къэклуэну) зэхэв-гъэкл.

Клэпхъымрэ Дыгъужьымрэ

Клэпхъым жыгыщхъэм кыщипкыхъурэ къехуэхри Ды-гъужьым и гущылым **кыхуащ**. Дыгъужьым ар **ишхыну** мурад ищлщ.

Клэпхъыр абы **йолъэу**:

– Сумышхыу сутыпщыж.

Дыгъужьым **жилащ**:

– Хъунщ, **узутыпщыжынщ**, ауэ япэщыклэ кыызжелэ, фэ, клэпхъхэр, апхуэдэу фыпклатэлъатэу, сэ сызэшу си дунейр щлэсхыр. Зэпымыууэ жыгыщхъэм **фыщоджэгу, кыщы-вопкыхъ**.

Клэпхъым **желэ**:

– Япэщыклэ сутыпщыжи, жыгыщхьэм сыкъысу бжес-
лэнщ, мыбдеж щыжыслэнла **сошынэ**.

Дыгъужым Кіэпхьыр **иутыпщыжащ**, ар жыгым дэ-
жеижащи абы тесу къопсэлъэх:

– Уэ ущлэзэшыр уи гур уи бийщи аращ. Дэ нэжэгужэу
дыщлыщытыр дыхьэлэлщ, ди гум лей **ильккыми** аращ.

Глагол кыыхэгъэбелджылыклахэр зэхэфтхыкл: ит зэман къэзы-
гъэлыагъуэр япэ къехыгъуэу, блэкла зэман къэзыгъэлыагъуэр – етлуа-
нэу, къэклуэну зэман къэзыгъэлыагъуэр – ещанэу.

Мы текстым унафэ щыныгъэ е елъэуныгъэ мыхьэнэ кыызэрыкл
глагол хэту плэрэ? Абы кыикыр лэжыгъэм и къэхъуныгъэ хьэмэрэ и
къэмыхъуныгъэ?

Глаголхэм зэманкIэ захъуэж. Глаголым зэману щы иIэщ: ит, блэкIа, къэкIуэнү.

**Ит зэманыр жэуап хуохъу сыт ищIэр? упщIэм (мэ-
лажьэ); блэкIа зэманыр — сыт ищIа? упщIэм (лэжьащ);
къэкIуэнүр — сыт ищIэнүр? упщIэм (лэжьэнущ).**

143. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, глаголхэр зэманкIэ зэхэвгъэкI.

Мишэ псы Iуфэм деж къанжэ шыр къыщигъуэтащ. Абы Варькэ фIащаш. Къулейсыз цыкIут ар, зэпымыууэ шхын щхъэкIэ лъауэрт. Абы фIыуэ илъагъурт хъэпIацIэхэр, лыр.

Ин хъуа нэужь, ар Мишэ иутIыпщыжащ, ауэ цыкIу зэсахэр ибгынэн идакъым. Ар джэдхэм я гъусэу джэдэщым щIэсащ. Ауэрэ къанжэр Тузик хъэ цыкIум ныбжьэгъу хуэхъуащ. А тIур куэдрэ зэгъусащ. Варькэ и пэмкIэ Тузик и джэдыгур «хуижьыну» хуожьэ. «Узигъусэм удоплъей» жыхуалэращи, къанжэр, хъэм ещхъу, банэ хъуащ. ИмыцIыху зыгуэр унэм къыщIыхъэмэ, хъэм япэ къыхуэу къанжэр мэбанэ.

«Адыгэ псалъэ» газет

Абы Варькэ фIащаш псалъэухар псалъэухам и пкъыгъуэкIи псалъэ лъэпкъыгъуэкIи зэпкърыфх.

144. Фыкъеджэ. Глаголхэм я лъабжьэм щыIэцIэ, плъыфэцIэ къытевгъэкIи фтхы. Абыхэм я лъабжьэр щIэфтхъэ.

Шхащ, игъэнэхунуш, мэущхъуэнтI.

145. Фыкъеджэ. Глаголхэр къыхэфтхыкIыурэ, таблицэм къызэрыщыгъэлъэгъуам хуэдэу, зэпкърыфх.

Жыгыулу

Къуалэбзухэм щыщу жыгыулым сэбэпыныгъэшхуэ зыпыль лэжыгъэ ирегъэклуэкI. Цыхур щысымаджэм деж, дохутыр къоклуэри къодалуэ. Сыт къеузми къещIэ, егъэхуж. Абы ещхьыркъабзэу, жыгыулур и пэ кыхь быдэмклэ жыг лъэдийм йоулу. Жыг пхъафэр зыугъуэн хъэплацIэ цыклухэр къелъыхуэ.

Жыгыулур жыгым хуабжыу Iэклуэлъаклуэу дэжеифынущ. Ар жыгым дэжеящи зеплъыхь, къудамэ гъуа кыигъуэтын. Мес, апхуэдэ къудамэ абы иджы кыигъуэтащ, и клэр зыщигъакъуэри и пэ кыхьымклэ улуэу щидзащ. Абы и улуэ макъыр адреи бзухэм зэрызэхыху, ахэр кыизэхуос, псоми хъэплацIэхэр яхурикъунуш.

Глаголыр	Жэуап зыхуэхуэ упщIэ	Зэрыт зэманыр
<i>ирегъэклуэкI</i>	сыт ищIэр?	ит

▲ 146. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, кыхьэгъэбелджылыкIа глаголхэр зэрыт зэманыр къэфхутэ, упщIэ хуэвгъэувурэ.

Пщэдджыжь

Пщэдджыжь пшэплъыр дыщафэу
Уафэм и джабэм **щолыд**,
Уэсэпс тклуэпс плащэхэр удз щылухэм
Щыгъэм и плъыфэу **щаубыд**.
Iэщ хъушэ дэклхэр губгъуэшхуэм

Хъун щабэ итхэм хотхыкI,
 ЗэкIэлъхъэужьхэу къаз гупхэр
 Губгъуэм хъуэкIуэнхэу зэрехъ.
 А зэман дахэм уэгу къабзэм
 Къуалэбзу цыкIухэр щоусэ,
 Жыгыщхъэрысхэу а цыкIухэм
 Садэусэнуи сохъуапсэ.

ЩоджэнцIыкIу А.

Усэр зытепсэлъыхьыр фи псалъэкIэ къэфIуэтэж.

147. Лажьэ, тхы, джэгу, шхэ, лэ, зекIуэ глаголхэр ит, блэкIа, къэкIуэну зэманхэм иту къэфхъ. Ахэр фи тетрадым ифтхэ, мы таблицэм къы-зэригъэлъагъуэм тету.

Глагол лъабжьэр	Ит зэман	БлэкIа зэман	КъэкIуэну зэман
лажьэ	солажьэ	сылэжьащ	сылэжьэнщ сылэжьэнущ

148. Фыкъеджэ. КъыщифтхыкIкIэ, текстым и япэ Iыхьэм хэт глаголхэр ит зэманым ивгъэувэ, етIуанэ Iыхьэм хэт глаголхэр – къэкIуэну зэманым, ещанэ Iыхьэм хэт глаголхэр – блэкIа зэманым.

1. Дыгъэм хэкIуэтауэ зыкIылэтащ. Абы и бзийхэм иджыри щIыр ягъэхуэбакъым. Уаер иджыри иутIыпщакъым. Уэ-сыр щIым текIакъым. Жыг къудамэхэр уджэфаш.

2. Дыгъэ бзийхэм щIыр къагъэхуэбащ. Гъатхэ псыхьэлы-гъуэхэр гъуэгубгъухэм Iэуэлъауэу ирижащ. Удз щхъуан-

тлэхэр щы напэм кыытрикүтащ. Къуалэбзүхэр хуабэ щыплэм къэлъэтэжащ.

3. Дыгъэр гуащлэу къопс. Еджаклэуэхэм каникулым лагерьым зыщагъэпсэху, я нэгу зыщрагъэужь. Лагерым пэмыжыжъэу гуэлышхуэ илэщ. Абы цыкълүхэм махуэ къэс зыщагъэпскI, иужьклэ хэт пшахъуэм, хэти удзыпцлэм хогъуальхъэри дыгъэм зрагъажьэ.

Дыгъэр гуащлэу къопс псалъэухам и мыхъэнэм зимыхъуэужу нэгъуэщI псалъэхэмклэ кыыжыфлэ.

149. Сурэтым феплэи, абы щыфлъягъум теухуауэ рассказ клэщI цыкълү фтхы, глаголым и зэманищри къэвгъэсэбэпурэ. Глаголхэр щлэфтхъэ.

23. Глаголым и щхьэхэр

▲ **150.** Фыкъеджэ. Псалъэухахэр кыфтыкыи глагол къыхэгъэ-белджылыкӀахэр зэрызэщхьэщыкыим фыкӀэлъыплъ.

Сэ еплӀанэ классым **сыщоджэ**. Уэ еплӀанэ классым **ущоджэ**. Ар еплӀанэ классым **щоджэ**.

Дэ фыуэ **доджэ**. Фэ фыуэ **фоджэ**. Ахэр фыуэ **йоджэ**.

Глаголым щхьэуэ щы илӀэщ: япэ щхьэ — солажьэ, долажьэ; етӀуанэ щхьэ — уолажьэ, фолажьэ, ещанэ щхьэ — мэлажьэ, йоджэ, мэлажьэхэр, йоджэхэр.

151. Фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкӀа глаголхэр зэрыт щхьэр къыжыфӀэ.

1. Сэ иджыпсту школым **сокӀуэ**, пщыхьэщхьэ хьэщӀаплӀэ **сыкӀуэнуц**. 2. Уэ стӀол цыкӀум **убгъэдэсынуц**. 3. Абы дахэу уэрэд **желӀэ**, пщэдей пщыхьэщхьэ абы клубым уэрэд **щыжи-лӀэнуц**. 4. Мис иджы мазэм нэсауэ дэ лагерым **дыщопсэу**, пщэдей къалэм дылӀпхъуэжынуэрэ дяпӀкӀэ абы **дыщыпсэу-нуц**. Дэ хэтса удз дахэр иджыри **къэгъэгъакъым**, ауэ мыгувэу **къэгъэгъэнуц**.

Дыщопсэу глаголыр зэрызэхэт ӀыхьӀкӀэ зӀпкърыфх. Ар сыт хуэдэ зэман зэрытыр?

иджыпсту

152. Фыкъеджэ. Точкэхэм я плэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъу префиксыр пывгъэувэжурэ къифтхыкI.

1. СыщыцIыкIум щыгъуэ дэ зы хыв ...иIащ, жьы хъуауэ. Сэ хуабжъу ...фIэфIт абы и шэр. Сэ а хывыжъым ...ызэреджэр КIэбышэт. 2. Фочыр къ...щтауэ ди хъэ Парийи гъусэу си къуэшыр КIэбышэ и лъыхъуакIуэ щыдэкIым, сэри ...ыздишэну ...елъэуащ.

– Уэ ...цIыкIуш, уэ абы ...нэкIуэфрэ? – жилэри кы...текияш, арщхъэкIэ ...гъри залымыгъэкIэ ...фIэкIуащ. 3. Бгым дытету ...кIуэурэ гъуей мэз Iувым ...хыхъащ.

КъардэнгъушI 3.

Фи унагъуэм щызэрахуэ Iэщхэм теухуауэ рассказ кIэщI цIыкIу зэхэфлэхьи фтхы.

153. Фыкъеджэ. КъифтхыкIи глаголхэм япыувэ щхъэ префиксхэр щIэфтхъэ: япэ щхъэр зы екъуакIэ, етIуанэ щхъэр екъуаитIкIэ. А префиксхэр зэхъуэкIа зэрыхъумрэ ахэр глаголхэм зэрапыувэ щIыкIэмрэ фыкIэлъыплъ.

Унэ лэжьи гъэ

Сэ школым сыкъикIыжа нэужь, зыкъомрэ жьы къабзэм сыхэтщ, итIанэ унэ лэжьи гъэр согъэзащIэ.

– Уэ унэ лэжьи гъэр бгъээзщIа?

– Хъэуэ, сэ иджыри згъээзщIакъым. Сэ сышэджагъуа-кIуэщи, унэ лэжьи гъэр пщэдджыжьым согъэзащIэ. Си ныбжьэгъум дэрэ дызэгъусэу унэ лэжьи гъэр догъэзащIэ. Ар еджэнымкIэ нэхъ кыкIэрехури, сэ сыдоIэпыкъу. Дызэ-

гъусэу лэжыгъэ дгъэзэщлэнум дытопсэлъыхьри, итланэ си
ныбжыэгъур езыр йолэжыж.

Фэ дауэ вгъэзащлэрэ унэ лэжыгъэр, кыкълэрыхухэм фа-
дэлэпыкъуркъэ?

Гъэзащлэ глаголыр зэман псомкли зэфхъуэкI.

Япэ щхьэ

Глаголым и япэ щхьэм кыгъэлыагъуэ лэжыгъэр
псалъэр жызылэм зэрилэжыыр. *Сэ школым соклуэ. Дэ*
пщэдей дежъэнуш.

Глаголым и япэ щхьэм кыгъэлыагъуэр закъуэ бжы-
гъэмэ, сэ, куэд бжыгъэмэ, дэ къахь. *Сэ седжащ. Дэ*
деджащ.

▲ 154. Фыкъеджэ. КъифтхыкI япэ щхьэм ит глаголхэр щIэфтхъэ, я бжыгъэр ищхьэм тевгъэувзурэ.

Сэ махуэр зэрызгъакIуэр

Пщэдджыжьыр сыхьэтиблым нэсащ. Сэ сыкъотэдж, зы-
зотхьэщI, зызохуапэ. Пщэдджыжьышхэ сошхэри школым
сокIуэ. Дэ школым дыщоджэ. Шэджагъуэм ди унэ сыкъо-
кIуэж, сошхэ, зызогъэпсэху, унагъуэ IуэхухэмкIэ си анэм
сыдоIэпыкъу.

Пщыхьэщхьэм си урокхэр зызогъащIэ. ИужькIэ си Iэр, си
напэр, си пщэр, си тхьэкIумэхэр сотхьэщI. Си дзэр сольэщIри
сыхьэтибгъум деж согъуэлъыж.

Фэ дауэ вгъакIуэрэ зэманыр? Фи зэманыр зэрывгъакIуэм теухуауэ
рассказ кIэщI цIыкIу зэхэфлъхьы фтхы.

**Япэ щхьэм, закъуэ бжыгъэм ит глаголым щхьэ пре-
фиксу *сы-*; *с-* е *з-* поувэ. Сэ *сыпхащ*. Сэ номин *слъэгъуащ*.
Сэ унэ лэжыгъэр *згъэзэщIащ*. Япэ щхьэм, куэд бжыгъэм
ит глаголым щхьэ префиксу *ды-*; *д-* е *т-* поувэ. Дэ ки-
ном *дыкIуэнущ*. Дэ лэжыгъэ куэд *длэжъащ*. Дэ ди ны-
бжъэгъум деж письмо *ттхащ*.**

155. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, япэ щхьэм, закъуэ бжыгъэм ит гла-
голхэр зы екъуакIэ, куэд бжыгъэм итхэр екъуаиткIэ щIэфтхъэ. Щхьэ
префиксхэм я пыувэкIэм фыкIэлъыплъ.

Ди школым сурэттех кружокым лэжъэн щыщIидзащ.
Дэ абы дыщыхуеджэнущ сурэттехыкIэм. Сэ а кружокым

махуэ къэс соклуэ, дагъэлъагъу псори зызогъащӀэ. «Уэ япэм щыгъуэ сурэттехыклэ пщӀэуэ щытакъым, иджы сурэт фыуэ тыбохыф», – желэ мамэ. Дэ тетхынущ сурэт ди щыплэ дахэм. Сурэт тщӀлахэм щыщу нэхъ екӀу хъуахэр выставкэ тщӀынурэ дгъэлъэгъуэнущ. Сэ къыслъысу а выставкэм сурэт зыбжанэ схьынущ. Дэ ди выставкэр екӀуу дгъэщӀэрэщӀэну ди мурадщ.

Выставкэ псалъэу текстым хэтыр зэрыт падежхэр къыжыфӀэ.

156. КъэкӀуэну глаголхэр япэ щхьэм иту, закъуэ бжыгъэуи куэд бжыгъэуи зэман псомкӀи зэфхъуэкӀуэрэ, фтхы. Щхьэ префиксхэр къыхэвгъэщхьэхукӀ.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: *с̄окӀуэ, с̄ыкӀуащ, с̄ыкӀуэнущ, д̄окӀуэ, д̄ыкӀуащ, д̄ыкӀуэнущ; с̄окӀу, с̄кӀуащ, с̄кӀунуш, д̄окӀу, т̄кӀуащ, т̄кӀунуш.*

КӀуэ, кӀу, еджэ, джы, тхэ, тхы, псалъэ, утхыпщӀ, лажьэ, лэжь, гъакӀуэ.

утхыпщӀын

157. Фыкъеджэ. Глагол къыхэгъэбелджылыклахэр зэрыт щхьэр къэфхутэ. Къыщифтхыклэ, щхьэ префиксхэр екъуа цыкӀукӀэ къыпэщӀэфх, закъуэ бжыгъэ къэзыгъэлъагъуэ префиксыр зы екъуакӀэ, куэд бжыгъэ къэзыгъэлъагъуэр екъуаитӀкӀэ щӀэфтхъэ.

Сэ жьы зыщӀезгъэхуну **сыкъыщӀэкӀати** Марэ **сыхуэзащ.** Сэ абы сеупщӀащ: «Дэнэ укӀуэрэ, Марэ?» – **жыслэри.** Абы

жэуап **кыызитащ**: «Си унэ лэжыгъэр **згъээщлати** зызгъэ-
псэхуну **сыкыдэклащ**», – жиэри. Дэ тlур дызэгъусэу зы-
къомрэ къэткlухъа нэужь, ди деж **дыкъэкlуащ**. Унэм **дыкы-
щlыхъэжри** тхылъ дызэдеджащ, **дытепсэлъыхъыжащ**. Ди
анэр лэжъапlэ кыикlыжри кыщlыхъэжати дэ кыдэупщlащ,
цlыкlухэм **драгъусэу** пщэдей губгъуэм лэжъакlуэ **дыкlуэнрэ**
дымыкlуэнрэ.

Текстым хэт цlэпапщlэхэр къэвгъуэти зыхуэдэр кыжыфlэ.

Етlуанэ щхъэ

Глаголым и етlуанэ щхъэм кыегъэлягъуэ псалъэр
зыжралэм а зытепсэлъыхъ lуэхугъуэр зэрилэжыр: Уэ
дахэу уотхэ. Фэ кружокым фыкъэкlуэнущ. Глаголым и
етlуанэ щхъэм кыгъэлягъуэр закъуэ бжыгъэмэ, уэ, куэд
бжыгъэмэ, фэ къахъ: Уэ упсэлъащ. Фэ фыпсэлъащ.

▲ **158.** Фыкъеджэ. Кыфлхыкl, етlуанэ щхъэм ит глаголхэр щlэф-
тхъэ, ахэр зэрыт бжыгъэр къэвгъэлягъуэ.

Библиотека

Уэ уи ныбжыэгъум и деж укlуащ. Абы желэ: «Сэ библио-
текэм сокlуэри уздэсшэнщ». Фэ зэгъусэу «Сабийхэм папщlэ
библиотека» жиlэу зи бжэм тет унэм фыщlохъэ. Абы тхылъу
щlэлъыр мин lэджэ мэхъу. Фэ абыхэм щыщу фызыхуейр
псынщlэу кыфхуахъынущ. А библиотекэм адыгэбзэкlэ тха
тхылъ куэди щlэлъщ.

хьэ. Адрейхэм хуэдэу, уэри уи стлолым ...бгъэдотлысхьэ. Стлолым ...бгъэдэсщ, урокым щидзэным ...пэплъэу. Фи тетрадхэр кы...ощтэ, фи тхылъхэр кыызэу...охри унэ лэжыгъэ зэры...гъэзэщам зэ аргуэру ...оплъыж.

Етланэ щхьэм и префиксхэр дамыгъэклэ къэвгъэнахуэ: закъуэ бжыгъэ къэзыгъэпъагъуэмрэ куэд бжыгъэ къэзыгъэпъагъуэмрэ кы-
жыфлэ.

● **Фигу ивубыдэ: щхьэ** префиксхэр псалъэ зыпытым ипэ дыдэ итуи адрей префикс пытхэм я кум хэтуи къэкӀуэнклэ мэхьу: *пхьыжащ, ныпхуэстхащ.*

160. Мы глаголхэм фыкъеджэ. Зэхэфтхыкл: япэщыклэ япэ щхьэм итыр (закъуэ бжыгъэр, абы и ужьклэ куэд бжыгъэр), итланэ етланэ щхьэр (закъуэ бжыгъэр, абы и ужьклэ куэд бжыгъэр).

Сыхохъуэ, дыпсэуш, флъагъунш, влэжъащ, фохъумэ, сехь, тхьащ, птхынуш, дыщысащ, фыщытш, докӀуэ, блэжы-
нуш, соджэ, вджащ, фоджэ, зджащ, уогуфлэ, пызоупщӀ, пывоупщӀ, пыдоупщӀ, тызолъхьэ, тыволъхьэ.

Тельхьэ унафэ щыныгъэ глаголыр къэмышъуныгъэ мыхьэнэ илэу фтхы.

161. Мы псалъэхэм псалъэуха кыххэфщыкл, и мыхьэнэ елъытаклэ префиксхэмрэ клэуххэмрэ пывгъэувэурэ.

Уэ, пщэдджыжь, сыхьэт, блы, къотэдж.

ПсынщӀэу, уэ, ...кыщолъэтри, зытхьэщыплэ, ...окӀуэ.

Итланэ, уэ, лъэщӀ, уи, дзэр, дзэльэщӀ, порошок.

Мажьэ, уи, щхьэц, ...ожь.

Псом, яужь, уи шыгъын, щотлагъэ, пщэдджыжьышхэ ...ошхэ.

Аращи, уэ, кыбоштэ, уи, портфель, тхылъ, дыбольхъэ, унэ, кыщцокл.

Кыщифтхыкклэ, яужьрей псалъэухаитым хэт глаголхэр етиуанэ щхьэм, куэд бжыгъэм иту кыффтхыкл.

Ещанэ щхьэ

Глаголым и ещанэ щхьэм кыегъэлыагъуэ лэжыгъэр зи гугъу ящым зэрилэжыр. Еджаклуэр матхэ. Ар йоджэ. Ахэр еджахэщ. Еджаклуэхэм диктант ятхэщ.

▲ **162.** Фыкъеджэ. Глаголым и ещанэ щхьэр кыэвгъэлыагъуэ, зэрыт зэманыр кыжыфлэ.

Дыгъэмрэ Мазэмрэ

Зэгуэрым Дыгъэмрэ Мазэмрэ зэныкыуэкъурт. Дыгъэм жиэрт: «Жыгым пыт пщлэщэхэр щхьуантлэщ». Мазэм ахэр дыжыныфэу тхэ щилуэжырт.

Мазэм жиэрт: «Щылъэм шыпсэу цыхухэр мэжей». Дыгъэм ар идэртэкъым: «Цыхухэм сэт шыгъуи кыаклухь, мэлажъэ».

– Атлэ, апхуэдэу шыщытклэ, Щылъэр зэпымыууэ щымщ, дауи? – щлэупщлэщ Мазэр.

– Хэт ар уэ кыбжезылар? – игъэщлэгъуаш Дыгъэм. – Щылъэм даущыр шытепщэщ.

Апхуэдэу ахэр куэдрэ зэныкъуэкъуаш.

Абы ирихьэллэу Жьыкыкыуэуаш. А тлум я псалъэмакыыр Жьым зэхехри мэдыхьэшх.

– Щхъэ фызэныкыуэкъурэ? Сэ жэци махуи кыизолъэ-тыхь икйи псори зэрыщытыр сощлэ, – жиалщ Жьым. – Тлум жыфлэри пэжщ.

Мазэм ар щызэхихым, мурад ищлалщ Щылъэм кыи-хукъуэплъыну, Дыгъэр кыищепсым деж. Мис араш Дыгъэр щыкыухьэм деж, псори зыщлэну зыфлэфл Мазэр кыищлы-кыуэкыр.

Ещанэ щхъэм, закъуэ бжыгъэм ит глаголым щхъэ префикс и-, е- поувэ. Хъыджэбз цыкълум письмо итхалщ. Хъыджэбз цыкълум письмо етх.

Ещанэ щхъэм, куэд бжыгъэм ит глаголым щхъэ пре-фикс я-, а- поувэ. Сабийхэм пщлантлэр ягъэкъабзэ. Мусэ-рэ Лидэрэ цыжьбанэ къагъуэташ.

Ауэ щхъэ зыгъэлыагъуэ префикс хэмытыххэуи гла-голыр къэкълуэнклэ мэхъу. Шыр мэущ. Студентыр матхэ. Удзыр щхъуантлэу къэкълалщ. Комбайным гуэдзыр кыихыу йокълуэкл.

Адыгэбзэ глаголхэм яхэтщ щхъэуэ тлү-щы зилэ. Пса-лъэм папщлэ: Уэ мы тхылъыр кыизэтталщ. Фэ дэ хыба-рыфл кыиджефлалщ. Сэ уэ мы тхылъыр абыхэм кыипху-загъэхьалщ.

163. Фыкъеджэ. Къифтхыкл, ещанэ щхъэм ит глаголыр къэвгъуэти щлэфтхъэ.

Мэз лъапэу пэу щхъуантлэм
 Акъужьыр цоубзэр,
 И бзухэр бзэрабзэу
 Уэрэдклэ къыпожьэр.
 Июль дыгъэу жьэражьэр
 А щыплэм цолэсэ,
 Уэсыбгхэм телъащлэу
 Щлэращлэу мэклуасэ.

Щоджэнцыклу А.

164. Фыкъеджэ. Къыщифтхыкклэ, ещанэ щхъэм ит глаголхэр бжыгъэклэ зэфхъуэкл, закъуэ бжыгъэр куэд бжыгъэ, куэд бжыгъэр закъуэ бжыгъэ фщыуэрэ.

1. Уафэгум пшэ хужь цыклым къыщеклухь. 2. Къуэклий куум псы клантлэ цыклур цолэуэлъауэ. 3. Бзу цыклухэм абгъуэ ящл. 4. Уэгунэбзум уэгу лъагэм къыщелъэтыхь. 5. Жыг хадэм къуанщлэхэм къыщалъэтыхь. 6. Мылэрысейхэр мэгъагъэ. 7. Тракторыр мавэ, абы гектар куэд иващ.

165. Фыкъеджэ. Къыхэфтхыкл глаголхэр: япэ щхъэм итыр зы къехыгъуэу, етлуанэ щхъэм итыр етлуанэ къехыгъуэу, ещанэ щхъэм итыр ещанэ къехыгъуэу.

1. Мамэ желэ: «Уэ псынщлэ дыдэу ухохъуэ». 2. Щлалэр губгъуэшхуэм иту маклуэ, бзу цыклухэм ядежьууэ уэрэд желэ. 3. Дэ уэрамым дроклуэ, уэрэд жыдолэ, дэ цыхухэр къытхуогуфлэ. 4. Еджаклуэхэр пщэдей экскурс клуэнущ. 5. Уэри пщэдей экскурс уклуэну? 6. Дэ экскурсыр зэреклуэклэм

дытопсэлъыхъыж. 7. Сэ экскурсым сыщылакъым. 8. Дэ зы-
къомрэ автобускIэ дыкIуащ, итIанэ мэзым лъэсу дыщIыхъащ.
9. Мис фэ бгы бжъэпэм фытетщи илъащIэмкIэ щежжэх псым
фоплъ.

Бжъэпэ псалъэр падеж псомкIи зэфхъуэкI, падеж кIэуэххэр
щIэфтхъэ.

24. Глаголхэм я спряженэ

▲ Глаголхэр зэхъуэкIа мэхъу.

1. **ЩхъэкIэ:** *сотх, уотх, етх.*

2. **ЗэманкIэ:** *сотх, стхащ, стхынущ.*

3. **БжыгъэкIэ:** *сотх — дотх, уотх — фотх, етх — ятх.*

**Глаголхэм щхъэкIэ, зэманкIэ, бжыгъэкIэ захъуэж, абы
спряженэкIэ йоджэ.**

Спряженэм и таблицэ

Закъуэ бжыгъэ

Щхъэхэр	Ит зэман	БлэкIа зэман	КъэкIуэну зэман
Япэ	соджэ	седжащ	седжэнущ
2-нэ	уоджэ	уеджащ	уеджэнущ
3-нэ	йоджэ	еджащ	еджэнущ
Япэ	сокIуэ	сыкIуащ	сыкIуэнущ
2-нэ	уокIуэ	укIуащ	укIуэнущ
3-нэ	макIуэ	кIуащ	кIуэнущ

Щхьэхэр	Ит зэман	Блэкла зэман	КъэкӀуэну зэман
Япэ 2-нэ 3-нэ	сохь уохь ехь	схьащ пхьащ ихьащ	схьынущ пхьынущ ихьынущ
Япэ 2-нэ 3-нэ	сыщысщ ущысщ щысщ	сыщысащ ущысащ щысащ	сыщысынущ ущысынущ щысынущ

Куэд бжыгъэ

Щхьэхэр	Ит зэман	Блэкла зэман	КъэкӀуэну зэман
Япэ 2-нэ 3-нэ	доджэ фоджэ йоджэхэр	деджащ феджащ еджахэщ	деджэнущ феджэнущ еджэнухэщ
Япэ 2-нэ 3-нэ	докӀуэ фокӀуэ макӀуэхэр	дыкӀуащ фыкӀуащ кӀуахэщ	дыкӀуэнущ фыкӀуэнущ кӀуэнухэщ
Япэ 2-нэ 3-нэ	дохь фохь яхь	тхьащ фхьащ яхьащ	тхьынущ фхьынущ яхьынущ
Япэ 2-нэ 3-нэ	дыщысщ фыщысщ щысхэщ	дыщысащ фыщысащ щысахэщ	дыщысынущ фыщысынущ щысынухэщ

166. Мы глаголхэр щхьэкли, зэманкли, бжыгъэкли зэфхъуэкӀыурэ кӀифтхыкӀ. Щхьэ, зэман, бжыгъэ къэзыгъэлъагъуэ префиксхэмрэ суффиксхэмрэ щӀэфтхъэ.

Бауэ, гъэгъуш, ды, дэ, лъагъу, псалъэ, дыжэ, щыт.

Зэрыгъуэзэн шапхъэ: собауэ, сыбэуаш, сыбэуэнуш, уобауэ, убэуаш, убэуэнуш, добауэ, дыбэуаш, дыбэуэнуш, фобауэ, фыбэуаш, фыбэуэнуш, мэбауэ, бэуаш, бэуэнуш.

167. Фыкъеджэ. Глаголхэр зэрыт щхъэ, зэман, бжыгъэхэр къыжыфлэ, ахэр къыхэфтхыкли щхъэ, зэман, бжыгъэ къэзыгъэлъагъуэ префиксхэмрэ суффиксхэмрэ щлэфтхъэ.

Жыг

Джыдэ иыгъыу мэзым клуэцлрыкл лыжыыр Жыгым кыллэгъуаш.

– Си хъурегъклэ ит жыгхэр, кхъылэ, иупщлык, – жилэри Жыгыр лыжыым къелъэлъуаш. – Сэ мыпхуэдэ мээ лувым сы-

къыщыкыфыркъым. Жыгхэр хуабжыу зэран къысхуохъу. Сэ дыгъэ къыстепсэркъым, си лъабжьэм жаплэ игъуэтыркъым. Сэ хуиту сыкъэкыну сыхуейщ. Плъагъуркъэ, сэ цыкыуу, ажь-мыжыу сыкъэнащ.

Шылыч жыхапхъэ къыхыну мэзым кыуа лыжбым Жыгым и лъэлур игъэзэщлащ. Иджы а Жыгыр хуеишхуэм и закъуэ итщ. Зэ дыгъэм ежъэ, зэм уэм екъутэ. Жъапщэшхуэ къэхъури зи закъуэу ит жыгыр ирищыкылащ. Ар щымым техуащ.

– Сыту акъылыншагъэт ар! – жилащ Щымым, Жыгым зы-хуигъазэри. – Уэ мэзым щлэт жыгыжъхэм уахэтыжамэ, абыхэм ущахъумэнт дыгъэ жьэражъэми, жъапщэми икыи укъэуэнтэкъым.

ЖЫХАПХЪЭ

168. Фыкъеджэ. Глаголхэр къэвгъуэти зэрыт щхъэр, зэманыр, бжыгъэр къыжыфлэ.

Тхэкълумэкыыхь шыр

Щлалэ цыкылур губгъуэмкылэ кыуэцлрыжырти, илъэгъуам зэщлгъэувыыкылащ. Абы япэмкылэ зы къашыргъэжъ, мывэм хуэдэу, зыкъыщридзыхаш. Щлалэ цыкылур щыжъэхэлъэм, къашыргъэм зылэтри лъэтэжащ. Абдеж щлалэ цыкълум къылъэгъуащ къашыргъэм къылыпыхужа тхэкълумэкыыхь шырыр. Абы и щхъэ цыкълум лъыр къежэхырт, и нэ лъэныкъуэр къашыргъэм къречат.

Щлалэ цыкълум ар кыищтэри я унэ къыхъащ. Тхэкълумэкыыхь шырыр нэхъ ин хъуху гуэщым щлэсащ. Щлалэ цыкълум абы иригъэшхырт щлакхъуэ щыкъуей, къэбыстэ тхэмпэ.

Планым тету кыжыфлэж.

1. Кышыргэмрэ тхэкүмэкыхь шырымрэ.

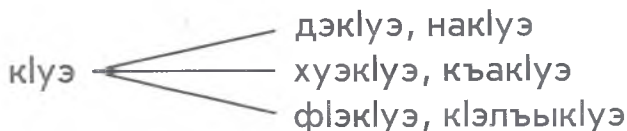
2. Тхэкүмэкыхь шырыр кызэрелар.

3. Щалэ цыкүм тхэкүмэкыхьыр унэм кыхьащ.

«Тхэкүмэкыхь шыр» жилэу изложенэ фтхы.

25. Глагол префиксхэм теухуа гурылуэныгэ

▲ **169.** Фыкьеджэ. Кыфтхыкли **кlyэ** псалъэм пыува префикс зэмылэужьыгъуэхэр дамыгэклэ къэвгъэлыагъуэ.

Мы глаголхэр мыхьэнэклэ зэрызэщхьэщыкыр къэвгъэлыагъуэ.

А префиксхэр глагол псалъэпкъым хыхьэ префиксхэщ.

Глаголхэм префикс япыту бзэм куэдрэ кыщокlyэ. Префиксхэр пыбгъэувэурэ зы глагол лъабжъэм мыхьэнэ зэмылэужьыгъуэ ебгъэгъуэтыфынуш: *тхэн — хуэтхэн, дэтхэн, клэлъытхэн, зэхуэтхэн, нэтхэн, къэтхэн, зэрытхэн, иритхэн, щытхэн, пытхэн, тетхэн, итхэн, бгъурьтхэн, щлэтхэн.*

170. Дэ-, къэ-, нэ-, щлэ-, флэ-, щы-, пэ-, бгъуры-, те-, бгъэ-, дэ-, хуэ- префиксхэр мы къэкlyэну глаголхэм щыщу кызэзэгъым пывгъэувэурэ, псалъэухам хэвгъэувэ. А псалъэухахэр фи тетрадхэм ифтхэ.

Лажьэ, тхы, кlyэ, шхэ, псалъэ, джэгү, еджэ, тlyс.

171. Фыкъеджэ. Глагол къыхэгъэбелджылыклахэм я лъабжьэхэр къэвгъуэт, лъабжьэм и пэ кыит префиксхэр зэрызэхуэмыдэм гу лъыфтэ.

Хъумплэцлэдж

Хъумплэцлэджыр псы ефэну псы лүфэм **лүхьащ**. Псы ефэну зыщригъэзыхым, ар псым **хэхуащ**. Хъумплэцлэджыр псым **къыхэклыжыфыркъым** — **ирехьэх**. Абы ирихьэллэу тхэрыкъуэ цыкълү **блэлъэтырт**, и жьэм жызумей къудамэ жьэдэлъу. Къудамэ цыкълур абы хъумплэцлэджым **хуридзы-хаш**. Псым ирихьэх хъумплэцлэджыр пхъэ къудамэ цыкълум дэпщяуэ тесщ. Арати, хъумплэцлэджыр псым къелащ.

Щаклуэм тхэрыкъуэр къиубыдыну хъы **иридзащ**. Хъумплэцлэджыр лым и лъакъуэм дэпщейри едзэкъащ. Щаклуэр хъумплэцлэджым **къыгъэщтащ**, тхэрыкъуэр къы-зэриубыдыну хъыри **лэцлэхуащ**. Тхэрыкъуэр къащтэри лъэ-тэжащ.

Зэры-, щлэ-, мы-, флэ- префиксхэм я тхыклэр

▲ **172.** Псалъэухахэм фыкъеджи глагол-сказуемэхэр къэвгъуэт. Псалъэ къыхэгъэбелджылыклахэр къыхэфтхыкли абыхэм япыт префиксхэр дамыгъэклэ къэвгъэнахуэ.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: зэры-Музэчырыр...

1. Ар **зэры-Музэчырыр** и псалъэклэмклэ занщлэу къэс-цыхужащ. 2. **Зэрыклэстумыфлыр** жыжъу сыплъэри къэс-лъэгъуащ. 3. А сэ слъэгъуар **щлэмы-Мухъэмэдыр** сыт? 4. Ар, шэч хэмылъу, **зэры-Мухъэмэдыр** сэ къэсщлащ. 5. Сыт ар **щлэстлолыр**? Ар лэнэщ. 6. Ар здэклуар **мы-Тэрчкъалэмэ**, сщлэркъым. 7. А къэпщтар **мыручкэмэ**, къэрэндащщ. 8. Уэ а унэр **пфлэмыдахэми**, сэ **сфлэдахэщ**.

Псалъэхэм япыувэ префиксхэм тхыклитл ялэщ:

а) префиксхэр цлэ унейм пыувэмэ, екъуа цыкlyкlyкly кыыпах: *зэры-Лэскэнщ, щлэ-Лэскэныр, мы-Лэскэнмэ, флэ-Лэскэнщ;*

б) префиксхэр цлэ зэдайм пыувэмэ, зэпыту ятх: *зэрыдахэщ, щлэдахэр, мыдахэмэ, флэдахэмэ.*

173. **Зэры-, щлэ-, флэ-** префиксхэр кызыыхуэхъа псалъэхэм, зэры-тхыпхъэм хуэдэу, пывгъэувэурэ фыкъеджэ.

(Зэры-)телеграммэр, (щлэ-)стлолыр, (мы-)унэр, (флэ-)иныр, (зэры-)Фатлимэтыр, (щлэ-)Фатлимэтри, (мы-)Фатлимэтмэ, (флэ-)Фатлимэтщ.

174. Скобкэхэм дэт префиксхэр зэрытхыпхэм хуэдэу псалъэхэм пывгъэувээрэ, псалъэухахэр кыифтхыкI.

Унэм кыыщIыхьа щIалэр си гъусэм (мы-)Къэралбийуэ жилэрт. Ауэ сэ абы и напэбгъум сызэрылуплъэу ар (зэры-) Къэралбийр къэсщIащ. Сыт ар (щIэ-) (мы-)Къэралбийр? Ар (зэры-)еджакIуэфIым сэ сыщыгуфIыкIырт. Сыт ар (щIэ-) еджакIуэ Iейнур? Ар (мы-)еджакIуэ Iейуэ жыплэ хъунуш. Къэралбий сэ зыкIи (сфIэ-)еджакIуэ Iейкъым. Ар фIыуэ йоджэ, хьэл-щэн дахэ хэлъщ.

ЗэрыеджакIуэфIым псалъэр, дамыгъэхэр къэвгъэсэбэпурэ, зэрызэхэт IыхьэхэмкIэ зэпывуд.

175. Псалъэуха зэхэфлъхьи фтхы, **зэры-, щIэ-, мы-, фIэ-** префиксхэр псалъэхэм пывгъэувээрэ.

Бахъсэн, Iуащхьэмахуэ, Кавказ, агроном, еджакIуэ, автомобиль, председатель.

автомобиль

председатель

176. Глаголхэр зэрызэхэт Iыхьэ елъытакIэ схемэмкIэ зэпкърыфх.

СыкIуащ, фтхынуш, зэрыкIуэрэ, мэлажъэхэр, мышхэн, зэпрыкIащ.

Глагол	Префиксхэр	Лъабжъэ	Суффиксхэр	КIэух
--------	------------	---------	------------	-------

26. Псальэпкъым а-мрэ э-мрэ зэрыщатх

▲ 177. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи ударенэр тевгъэувэ. ЕкъуакӀэ зэпыщӀа псалъэ зэлябжьэгъуитӀ къэс япэ ит псалъэм а-уэ къапсэлъу, етӀуанэм деж, ударенэр зэрытемыхуэжым щхьэкӀэ, э-уэ къапсэлъ хъуар щӀэфтхъэ.

Зэрыгъуэээн щапхъэ: псалъэ — псалъэпкъ.

Псалъэ — псалъэпкъ, хадэ — хадэшхуэ, фалъэ — фалъэщӀэ, лъапсэ — лъапсэжъ, щабэ — щабэгъэ, уадэ — уадэшхуэ, гуахъуэ — гуахъуэжъ, лъакъуэ — лъакъуэлъэщӀ, лъащӀэ — лъащӀэху, плӀанэ — плӀанэпэ.

178. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи псалъитӀ зэпыщӀа къэс япэ итым хэт а-р щӀэфтхъэ.

Сабэ Iув, псалъэ тэмэм, дамэ лъагэ, напэ хъурей, банэ папцӀэ, пхъуантэ дахэ, рамэ бгъуфӀэ, мазэ ныкъуэ, цыджанэ екӀу.

цыджанэ

ЩыӀэцӀэ псалъэм хэт а-м ударенэр зэрытемыхуэжым къыхэкӀыу э-уэ къапсэлъ хъуа щхьэкӀэ къэмынэу, а-уэ ятх: дзасэ — дзасэжъ, махуэ — махуэфӀ, гъавэ — гъавэхэкӀ.

Глагол псалъэм а къапсэлъми э къапсэлъми, къапсэлъыр щатх: псалъэ — псалъэн, псалъащӀ; гъасэ — згъэсащӀ, догъасэ, дгъэсэнущ.

179. Фыкъеджэ. КъыщифтхыккӀэ, псалъэ къэс къызэрапщытэ псалъэр екъуакӀэ пыфтхэ.

Уафэгу, вагъэшхуэ, сабалъэ, вагъэбдзумэ, гъашашхъэ, къуанщӀэбэ, псалъашхъэ, махуэшхуэ, дамашхъэ, баналъэ.

180. Фыкъеджэ. Хьэрф дэутыпщыклахэр, а-ми э-ми, дэвгъэувэж. Хьэрф дэвгъэувэжахэр щӀэфтхы абыхэм я тхыкӀэр къыжыфӀэ.

ПцӀащхъуэ

Гъ...тхэр къызэрысу пцӀ...щхъуэ цыкӀлхэр югымкӀэ къоль...тыкӀыжри ди щыплӀэм къагъ...зэж. ПцӀащхъуэхэм къу... жэм къызэрагъэзэжу абгъуэ щыным щӀ...дзэ. Андрей бзухэм зэращӀым ещхъкъым пцӀащхъуэхэм абгъуэ зэращӀыр. ПцӀащхъуэхэм я абгъуэр чыщц цыкӀлхэмрэ къуд...-мэ цыкӀлхэмрэ кӀых...щыкӀыркъым. Абыхэм я абгъуэр ятӀэ лъ...къуэххэм кӀых...щыкӀ. Унэ, гуэщ бжыыхъэкӀ...пэхэм абгъуэ щыплӀэр пцӀащхъуэхэм къыщых...х. Ахэр псыхъуэм лъ...тэурэ жьэкӀэ ятӀэ цыинэ тӀэкӀу къ...хьри блыным кӀэрагъ...пщӀэ. Апхуэдэурэ пцӀащхъуэ цыкӀлхэм абгъуэ ящӀри дж...дыц щ...бэкӀэ къращӀыкӀыж.

Япэ псалъэухар псалъэухам и пкъыгъуэкӀэ зэпкърыфх.

бжыыхъэклапэ

▲ 181. Фыкъеджэ. Хьэрф дэутыпщыклахэр (а, э-хэр) точкэхэм я плӀэкӀэ дэвгъэувэжурэ къифтхыкӀ.

ТхьэкIумэкIыхь шыр

Едж...кIуэ цыкIухэр зэгүэрым мэзым кIу...уэ тхьэкIумэ-
кIыхь шыр цыкIу къ...гүээтащ. Абыхэм а цыкIур къахьри
къэкIу...жащ. А шыр цыкIур ху...бжью шынэкъэр...бгъэт.
Зы жыг къуд...мэ хъейуэ уэс IэшкIэ къызэреху...хыу, къа-
щт...рт. А цыкIур шынэурэ екIу...кIащ зы тхьэм...хуэ, м...-
зэ, илъэс. ИтIанэ ар ин хъури шын...н зэуэ щигъэтыж...щ.
Дэ ар дгъ...шхэрт, псы едгъ...фэрт. Абы и Iупэ цыкIухэр
игъэпI...жъажьэу удз ишхырт.

Хьэрф зыхэвгъэувэжа псалъэхэр тIууэ зэхэфтхыкI: щыIэцIэхэр япэ
къехыгъуэу, глаголхэр етIуанэ къехыгъуэу.

Фэ мэзым фыщыкIуам щыгъуэ къэвгъуэтам, флъэгъуам теухуауэ
рассказ кIэщI цыкIу зэхэфлэхьы фтхы.

182. Псалъэхэм фыкъеджэ. Хьэрф дэгъэхуар (а-ми э-ми) дэфтхэ-
журэ псалъэхэр къехыгъуитIу зэхэфтхыкI: щыIэцIэхэр зы къехыгъуэу,
а псалъэ лъабжьэм къытекIа глаголыр етIуанэ къехыгъуэу.

Лъ...пэ, лъ...пэнтхъуащ, лъ...пахъуэ, лъ...пэрэпэнущ,
лъ...пэрисэ, йоль...пауэ; пс...лъэгъуэ, пс...лъэ, пс...лъащ,
пс...лъалъэ, пс...лъэфыркъым, пс...лъэгъуей, пс...лъэуха,
пс...лъэмакъыншэ, пс...лъакIуэ; лъ...къуэ, лъ...къуипI,
лъ...къуэ захуэ, лъ...къуэ псыгъуэ, елъ...къуэуащ.

183. Фыкъеджэ. Хьэрф дэутIыпщыкIахэр (а-р е э-р) дэвгъэувэж.

Хадэ

Гъ...тхэ дыгъэм м...хуэ къэс щIыр нэхъ къегъэху...бэ.
ЩIыр гъуащ, удзыр щхъу...нтIагъэу къытрикIутащ. Жыг-

хэм тхьэмпэ щхьу...нтлэ цыкӀухэр къапыкӀащ. Х...дэ щӀэгъуэ хьуащ. Нобэ мамэрэ сэрэ щӀым дол...жь. Сэ щӀыр къызотӀ. Мамэ хь...сэ цыкӀуурэ зэпеудри гъуащӀ пхьэӀ...пэкӀэ трель...-щӀэ. Хьэсэ цыкӀухэм жылэхэр тресэ. Абы тресэ: къ...быстэ, кӀ...ртӀоф, н...ртыху, б...дрэжан, нэгъуэщӀ къэкӀыгъэхэри.

Хьэрф **а, э** зыдэгъэувэжа псалъэхэр гупитӀу зэхэфтхыкӀ: япэщӀыкӀэ щыӀэцӀэхэр, итӀанэ – глаголхэр.

1. Сыт глаголым къыгъэлъагъуэр?
2. Сыт хуэдэ упщӀэхэм жэуап хуэхъурэ глаголыр?
3. Унафэ щыныгъэ глаголхэм къагъэлъагъуэр къыжыфӀэ.
4. Глаголым и зэманхэр зэрызэщхьэщыкӀыр къэвгъэлъагъуэ.
5. Глаголым и щхьэхэр къевбжэкӀ.
6. Глаголым и спряженэр къыжыфӀэ.
7. Глаголхэм япыувэ префиксхэр къевбжэкӀ.
8. Псалъэпкъым **а**-мрэ **э**-мрэ зэрыщатхыр зэхэвгъэкӀ.

27. ЦӀэпапщӀэхэмрэ префиксхэмрэ

Префиксыр — ар псалъэм и Ӏыхьэщ. Ар псалъэм пыту ятх: *сылэжьащ, блэжьащ, илэжьащ*. **ЦӀэпапщӀэр** — ар псалъэ лъэпкъыгъуэщ. Ар псалъэ зи гъусэм къыпыхауэ ятх: *сэ, уэ, дэ, фэ, ар, абы, абыхэм*.

▲ **184.** Текстыр къифтхыкӀ. Щхьэ цӀэпапщӀэхэр зы екъуакӀэ, щхьэ префиксхэр екъуаитӀкӀэ щӀэфтхьэ.

Сэ сытхащ. Сэ диктант стхащ.

Дэ дытхащ. Дэ диктант ттхащ.

Уэ утхаш. Уэ диктант птхаш.

Фэ фытхаш. Фэ диктант фтхаш.

Абы диктант итхаш. Абыхэм диктант ятхаш.

185. Фыкъеджэ. КъыхэгъэбелджылыкIа псалъэхэм цIэпапщIэхэмрэ префиксхэмрэ къахэвгъуатэ, закъуэ бжыгъэм щитымрэ куэд бжыгъэм щитымрэ зэхэвгъэкI.

Школым IэщIагъэ кружок щылэщ. **Дэ абы** докIуэ. **Дэ** IэпщIэлъапщIагъэм школым **дыщыху**оджэ. Нобэ **дэ** шэнт тщIынущ. **Сэ** шэнт лъакъуэхэр сыупсынущ. **Уэ**, Мурат, бдзыгъэхэр пщIынущ. Албэч **фэрэ** кукъу цIыкIухэр **фщIы**. Мухъэмэд пхъэпсымкIэ мэлажьэри, **абы** кукъу цIыкIухэр иупсынщ. Андрейхэм шэнтыщхьэр **тра**лүлэнщ. **Дэ** шэнтыр дыщызэхуэс пэшым **щIэдгъэ**увэнущ. IэщIагъэ кружокым тхъэмахуэм тIэу си ныбжьэгъухэри сэри тфIэфIу докIуэ.

IэпщIэлъапщIэ псалъэм сыт къикIыр? МыхъэнэкIэ абы къыгъунэгъу псалъэрэ абы къыпэщIэуэ псалъэрэ къыхуэфхь.

Иужь дydэ ит псалъэухар псалъэ лъэпкъыгъуэкIэ жьэрыIуатэу зэ-пкъырфх.

IэпщIэлъапщIагъэ

186. Глаголхэм щхъэ цIэпапщIэхэр подлежащэу къахуэфхьурэ псалъэуха зэхэфлхьы фтхы.

Солажьэ, злэжьащ; дытхаш, ттхаш; укIуащ, пкIуащ; фоджэ, вджащ.

ЦIэпапщIэр зы екъуакIэ, префиксыр екъуаиткIэ щIэфтхъэ.

187. Текстым фыкъеджи цӀэпапцӀэхэмрӕ префиксхэмрӕ къыжы-фӀӕ. Ахӕр закъуӕ бжыгъӕрӕ куӕд бжыгъӕрӕ зӕхӕвгъӕкӀ.

ШхапӀӕ

Нӕгъабӕ ди къуажӕм шхапӀӕ дӕгъуӕ дащӀыхъащ. ШхапӀӕм лӕжъӕн жьыуӕ щӀедзӕ. Абы шхын зӕмылӀӕужьыгъуӕхӕр щагъӕхъӕзыр. ШхапӀӕм махуӕкӀӕ цӀыху куӕд щошхӕ. Сӕ абы сыщышхӕну нобӕ сыщӀыхъат. Асыхъӕту си ныбжъӕгъур ныскӀӕ-лъыщӀыхъащ. Дӕ тӀур ӀӕфӀу дызӕдӕшхӕ.

КъифтхыкӀи цӀэпапцӀӕхӕр зы екъуакӀӕ, префиксхӕр екъуаитӀкӀӕ щӀӕфтхъӕ.

28. БжыгъэцІэмкІэ гурылуэгъуэ

▲ 188. Фыкъеджэ.

Декабрым и щэщІрэ зым жэщым сыхъэтыр пщыкІутІым деж илЪэсыщІэр кЪыхъэнущ. ЕджакІуэхэм ёлкэм клэращІэн ягъэхъэзыр. Борис **шы цыкІу пщыкІуэ** ищІащ. Ёлкэ щхъуантІэм хуагъэхъэзырам **и Іыхъэ щанэр Лизэ** ищІащ. **ЕплІанэ классым** щІэс еджакІуэхэр къадоІэпыкыу **япэ классым** щІэсхэм.

КъыхэгъэбелджылыкІа щыІэцІэхэмрэ абыхэм я гъусэ псалЪэхэмрэ кЪыхэфтхыкІ. КъыхэгъэбелджылыкІа псалЪэхэм къагъэІыагъуэр кЪыжыфІэ.

ПсалЪэ лъэпкыыгъуэу предметхэм я бжыгъэр е предметхэр щабжкІэ, ахэр зэрызэкІэІыкІуэр къэзыгъэІыагъуэ псалЪэм бжыгъэцІэкІэ йоджэ: бгъу, пщІы, еханэ, тІу, щанэ, тІурытІ, тхурытху.

щанэ

тІу

189. Фыкъеджэ. КъифтхыкІ, бжыгъэхэр псалЪэкІэ зэфхъуэкІыурэ.

1. ИлЪэсыр мазэ 12 мэхъу. 2. Мазэр тхъэмахуи 4 мэхъу. 3. Тхъэмахуэр махуи 7 мэхъу. 4. Январыр махуэ 31-рэ мэхъу.

5. Февралыр махуэ 28-рэ е махуэ 29-рэ мэху. 6. Зы махуэмрэ зы жэщымрэ суткэ мэху. Суткэр сыхьэт 24-рэ мэху. 7. Сыхьэтыр дакыкыэ 60 мэху.

● *Фигу ивубыдэ: бжыгъэцлэ **зы**-р (1) зи гъусэ псалъэм сыт щыгъуи япэ иту ятх: 1 партэ, зы пылэ, зыгу.*

190. Сэмэгурабгъумклэ ит бжыгъэцлэхэмрэ ижырабгъумклэ ит псалъэхэмрэ зэвдзылэурэ псалъэ зэпыщла къэвгъэхуи фтхы.

зы, пщыклуз, пщыклутху,
ебланэ, етлощланэ, щэ,
епщланэ, тлощл.

партэ, доска, тетрадь,
махуэ, япщлащ, тхылъ,
тлысыплэ, трактор.

Ебланэ, партэ псалъэхэр хэту псалъэуха зэхэфлэхыи фтхы. Псалъэухар псалъэухам и пкыгъуэкли псалъэ лъэпкыгъуэкли зэпкырыфх.

29. Зэрабж бжыгъэцлэхэр

▲ **191.** Текстыр кыфтыкли бжыгъэхэр щлэфтхъэ. Бжыгъэцлэхэр зыхуэдэр къэфхутэ.

Ди жыг хадэ

Ди школыр куэд щлактым зэращлрэ. Абы и хъуреягъыр илъэс и пэклэ губгъуэ нэщлу щытащ. Дэ мурад тщлащ а губгъуэ нэщлым жыг хадэ щыхэтсэнү. Еджаклуэ псоми а жэрдэмыр кыиддалыгъащ. Гъатхэм дэ ди лэклэ а щыплэм жыг хадэ щыхэтсащ. Абы хэлэжыыхъащ ди классым щыщу еджаклуэ 20.

Иджы ди жыг хадэм мылэрысей 25-рэ, балией 37-рэ, санэ гуэрэн 54-рэ, щхъырыбей 11, мамкъутей 80 къыщокл.

Мы гъэм дэ мэраклуэ куэд къыпытчыжащ.

**Предметхэм я бжыгъэр къэзыгъэлыагъуэу дапщэ! сыт хуэдиз! упщлэхэм я жэуап хъу бжыгъэцлэхэм зэ-
рабж бжыгъэцлэклэ йоджэ: зы, тлу, щы, пщыклул, тлощлрэ
щырэ, щэ, мин.**

192. Фыкъеджэ. Цифрэклэ тха бжыгъэхэр псалъэклэ зэфхъуэклыу-
рэ кыфтыкл, зыхуэдэ бжыгъэцлэр къэфхутэ.

Дзыгъуэ цыклул илъэси 3-клэ мэлпсэу. Клэпхъыр илъэси 5-клэ, тхъэклумэкыхъыр илъэси 8-клэ, бажэр илъэс 14-клэ, дыгъужьыр илъэс 15-клэ мэлпсэу. Хъэр илъэс 20–25-клэ, жэмыр илъэс 25-клэ, шыр илъэс 35–40-клэ мэлпсэу. Аслъэ-
ныр илъэс 35-клэ, мышцэр илъэс 40-клэ, къыур илъэс 50-клэ, къуаргъыр илъэс 80-клэ, бгъэр илъэси 120–150-клэ, пылыр илъэси 150–200-клэ, шылъэгур илъэс 200–300-клэ мэлпсэу.

Зы бжыгъэр зи гъусэ псалъэм япэ иту ятх. **Зым** нэмышцл адрей бжыгъэхэр псалъэм щигъусэм деж, дауэ ятхрэ?

193. Зэрабж бжыгъэцлэхэмрэ щылэцлэхэмрэ хэту псалъэуха зэхэфлэхьы фтхы.

Зы жэм, комбайн пщыклуз, гектар тлощл, шы щэщл, мэл хыщл, щынэ блыщл, дакъыкъэ тлощлрэ тхурэ.

Зы суткэр сыхъэт тлощлрэ плырэ мэхьу псалъэухар зэпкърыфх: псалъэухам и пкъыгъуэклэ, псалъэ лъэпкъыгъуэклэ.

▲ 194. Фыкъеджэ. Къыфтхыкл, цифрэклэ тха бжыгъэхэр псалъэклэ зэфхъуэклыурэ.

Махуэшхуэхэр

Январым и 1-р Илъэсыщлэщ.

Мартым и 8-р Цыхубзу дунейм тетым я махуэщ.

Апрелым и 12-р Космонавтикэм и махуэщ.

Майм и 1-р Гъатхэмрэ Гуащлэдэклымрэ я махуэщ.

Майм и 9-р Теклуэныгъэм и махуэщ.

Сентябрым и 1-р Щлэныгъэм и махуэщ.

щлэныгъэ

**Бжыгъэцлэхэр тлум къыщыщлэдзауэ пщлым нэс зыклэ-
лъыклуэ псалъэм пыту ятх: жэмитл, партиплл, еджаклуипщл,
минищ, тхуанищ. Абыхэм хуэдэу зи гъусэ псалъэм пыту
ятх бжыгъэцлэ щэ-ри: ручкищэ, гектарищэ.**

**Зи гъусэ псалъэм и ужь иту къаклуэ адреи бжыгъэцлэ
псори пыхауэ ятх: мылэрысэ пщыклуий, гуэгуш мин.**

195. Фыкъеджэ. КъифтхыкIи бжыгъэцIэ **зыр** къыкIэлъыкIуэ псалъэм пыту щытхамрэ пыхауэ щытхамрэ фызэхуеплъ.

Ди дадэ Iэщ зэрехуэ. Дэ дилэщ: зы жэм, зыв, зы бжэн, мэлитху. Дэ дилэщ Iусыпхъэ иткIутэу зы къэп, зы ашыкышхуэ, зы матэшхуэ. Бжэным и зы лъакъуэр узати, дадэ пхъэщIэпхэ хуищIащ.

БжыгъэцIэ зым къыкIэлъыкIуэ псалъэр пычыгъуэ закъуэрэ и кIэр хьэрфзешэ ы-кIэ иухмэ, апхуэдэ псалъэмрэ бжыгъэцIэ зымрэ зэпыту ятх, адрейхэм щыгъуэ зэпыхауэ ятх: шы — зыш, лы — зыл, гу — зыгу, Iэ — зы Iэ, мэл — зы мэл, тхьэкIумэ — зы тхьэкIумэ.

196. БжыгъэцIэ **зыр** къэкIуэну псалъэхэм я гъусэу фтхы. Ахэр зэпыту щатхымрэ зэпыхауэ щатхымрэ къыжыфIэ.

Санэ, щхъырыб, шкIэ, лы, мы, вы, ду, бзу, сабий, балигъ, район, сэ, перо, адэжынэ.

балигъ

адэжынэ

30. ЗэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэхэр

197. Зэрабж бжыгъэцIэхэм зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэ къыхэвгъэкI.

Блы, пщIы, етхуанэ, пщыкIуэ, пщыкIутху, пщыкIубл, ебланэ, пщыкIуий, тIощI, тIощIрэ тхурэ.

Предметхэр шабжклэ, ахэр зэрызэкклэлыкүэр кээ-зыгъэлыагъуэу едапщанэ? едапщанэрей? упщлэхэм я жэуап хьу бжыгъэцлэхэм *зэрызэкклэлыкүэ бжыгъэцлэклэ йоджэ: езанэ, езанэрей, етлуанэ, етлуанэрей, ещанэ, ещанэрей, епщыкүлтанэ, епщыкүлтанэрей, етлощланэ, етлощланэрей.*

Зэрабж бжыгъэцлэм зэрызэкклэлыкүэ бжыгъэцлэ кьытрагъэкл.

▲ **198.** Фыкъеджэ. Упщлэхэр яхуэвгъэувурэ, бжыгъэцлэ кьыхэгъэ-белджылыклахэр лэужьыгъуитлэ (зэрабжрэ зэрызэкклэлыкүэу) зэхэв-гъэкл. Япэщыклэ зэрабжыр, итланэ зэрызэкклэлыкүэр кьыхэфтхыкл.

Дэ **епланэ** классым дыщоджэ. Ди классым топджэгумклэ зэхьэзэхуэм **етлуанэ** увыплэр щиубыдащ. **Япэ** джэгугъуэми **етлуанэми** дытекүат, ауэ иужьклэ зыбжанэрэ тфлахьащ. Псо-ри зэхэту **пщыкүлтурэ** дыджэгуащ. Гъэ кьакүэ **япэ** увыплэр дубыдыну ди мурадщ.

Щапхъэ:

Зэрабж бжыгъэцлэ

Зэрызэкклэлыкүэ бжыгъэцлэ

тлү

етлуанэ, етлуанэрей

щы

ещанэ, ещанэрей

хы

еханэ, еханэрей

бгъу

ебгъуанэ, ебгъуанэрей

пщыкүз

епщыкүзанэ, епщыкүзанэрей

тлощл

етлощланэ, етлощланэрей

тлощлрэ тхурэ

тлощлрэ етхуанэ, тлощлрэ етхуанэрей

Зэрыээклэлъыклүэ бжыгъэцлэр зэрабж бжыгъэцлэм кыытокл префикс *е-*, суффикс *-анэ, -анэрей* пыувэклэрэ: *е-бгъу-анэ, е-тлощл-анэрей, тло-щлрэ е-щ-анэ.*

199. Сурэтым флыуэ феплэ, абы теухуауэ рассказ клэщл цыккл (псалъэухаи 4-5 хъууэ) зэхэфлэхьи фтхы, щылэцлэ, плъыфэцлэ, цлэпа-пщлэ, глагол, бжыгъэцлэ, послелог псалъэ лъэпкыгъуэхэр хэту.

200. Фыкъеджэ. Псалъэхэм псалъэуха къыхэфщыкыурэ фтхы. БжыгъэкIэ тхэхэр псалъэкIэ фтхыж.

1. Си, бохъшэ, щай, зырыз, 3, дэлът. Тетрадь, 2, къэсщэхуну, зы, щай, естащ. Ар, ахъшэ, сlyгъым, и, lыхъэ, щанэщ. 2. Ди, класс, партэ, 20, щlэтщ. Абы, и, lыхъэ $\frac{3}{4}$, партэ 15, мэхъу. 3. Илъэс, мазэ, 12, мэхъу. Абы, и, lыхъэ, щанэ, мазэ, 4, мэхъу. 4. Си, адэ, илъэс, 40, мэхъу. Абы, и, ныбжь, и, lыхъэ, планэ, сэ, сохъу. Сэ, илъэсипщl, сохъу. Си, къуэш, нэхъыщlэ, си ныбжьым, и, $\frac{1}{2}$ щ, зэрыхъур. Ар, илъэс, 5, мэхъу.

1. Бжыгъэцlэр сыт хуэдэ упщlэм жэуап хуэхъурэ?
2. Сыт хуэдэ бжыгъэцlэ лlэужьыгъуэ фщlэрэ?
3. Зэрызэкlэлъыкlуэ бжыгъэцlэр дауэ къэхъурэ?
4. Бжыгъэцlэ зыр къыкlэлъыкlуэ псалъэм пыту, пыхауэ щатххэр къыжыфlэ.
5. Бжыгъэцlэ 2-м къыщыщlэдзауэ 10-м нэс, 100-хэмрэ ахэр зигъусэ псалъэхэмрэ дауэ ятхрэ?

ЗЭДЖАМ КЪЫТЕГЪЭЗЭЖЫН

Алфавитыр, пычыгъуэр, ударенэр

1. Сыт алфавиткIэ зэджэр?
2. Алфавитыр хьэрф дапщэ хьурэ?
3. Сыт хьэрфкIэ зэджэр?
4. Макъзешэхэмрэ макъ дэкIуашэхэмрэ къыжыфIэ.
5. Пычыгъуэмрэ ехьэкIыкIэ хабзэмрэ зэрызэхуштыр къыжыфIэ.
6. Ударенэм щыплэ пыухыкIа иIэр фигу къэвгъэкIыж.

201. Мы къэкIуэну щыIэцIэхэр алфавиткIэ зэрызэкIэлъыкIуэм хуэдэу зэхэфтхыкI.

Инженер, шырыкъу, лъэдакъэ, лъэпэд, милиционер, бжэн, сэнжэху, пластэ, дыгъужь, шыр, унэ, бжэ, мышэ, мэкъу, стIол, щхьэ, мазэ, балыджэ, лимон, сэхуран, гъатхэ.

сэнжэху

сэхуран

202. Мы псалъэ къэкIуэнухэр пычыгъуэкIэ зэпывуди епхьэкI зэрыхьунум физэхуеплъ.

Уэнжакъ, уэншэку, иджыпсту, гупсысэ, лъэнтхьуй, сэбэп, къэлътмакъ, псыIэрышэ, Iэпхьуамбэ, IэмышцIэ, Iэблэ, бэяун, лэгъупыкъу, къэкIухьлъакъуэ, бэлацэшхуэ, щыма-хуэ, бжьакъуэ, джэдкъаз.

иджыпсту

бэяун

203. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, хьэрфзешэ дэхуахэр дэвгъэувэ-журэ.

Щхъу...нIагъэ, гъ...тхэпэ, с...бырыIуэ, пI...лъэншэ, н...-пщIэху, м...фIащхъэ, т...фэтес, къу...жэгъу, кI...псэрыкIуэ, х...бзэжъ, щI...кIуээзехъэ, з...уэлI, гъ...вэхэкI, дыгъу...сэрей, Iэм...лыншагъ.

Iэмалыншагъ

204. КъифтхыкI. Хьэрф дэкIуашэкIэ къригъажьэ псалъэхэр щIэфтхъэ.

Хьэблэ, бэрэбанэ, ажэгъуэмэ, цыжьбанэ, афэрым, ислъэмей, вагъуэ, гуащэ, джэду, елэн, ин, хьыринэ, жы-зум, ежъу, анэш, ищхъэрэ, тхьэлухуд, нэлүцэ, угъурлы, альп.

бэрэбанэ

Ударенэ зытехуэ а-р щIэфтхъэ.

Зэрыгъуээзэн щапхъэ: цыжьбанэ

205. Зэлъабжьэгъу псалъэхэр тIурытIу зэвдзылIэурэ къифтхыкI, пычыгъуэкIэ зэпывуд. Зэлъабжьэгъу псалъитI къафщити псалъэуха зэхэфлхъэ.

Лэгъуп, нэмыс, хадэ, лэгъупэжъ, уэрэд, шабзэ, нэмы-сыфIэ, уэрэдыпкъ, жыг, хуабэ, пыIэ, хьарбыз, жыгыщхъэ, пыIэпс, хьарбызыку, шабзауэ, хадэшхуэ, хуабэвэх, шаб-залъэ, лэгъупыкъу.

Уэрэдыпкъ псалъэр хэту псалъэуха зэхэфлхъэ.

Псалъэм и зэхэлыклэр

1. Псалъэ ыхьэхэр кыжыфлэ.
2. Сыт хуэдэ псалъэ ыхьэра нэхыщхьэр?
3. Псалъэ кыагъэхъун щхьэклэ, сыт хуэдэ ыхьэхэр кыагъэсэ-бэпрэ?
4. Псалъэхэм я зэпхыныгъэм щхьэклэ сыт хуэдэ ыхьэхэр кыагъэсэ-бэпрэ?

206. Псалъэхэр зэрызэхэлъ ыхьэклэ зэпкырыфх.

Хьы, нэхь, къэхь, хуэхь, дэхь, клэлъыхьыныр; тхэ, матхэ, дытхаш, кыыхуэтхэн, тетхэн, итхэн, щлэтхэн, бгъурытхэн; блыныр, блыным, блынымклэ, блыну.

Зэхъуэкла зэрыхъу префикс	Псалъэ кыызэрыхъу префикс	Лъабжьэ	Суффикс	Клэух

207. Мэкъу, бдзы, шэ, плъэ псалъэхэм кыахуэвгъуэт я лъабжьэгъу псалъэхэр. Лъабжьэр щлэфтхэ.

Клэлъышэ, мэкъуауэ, бдзумэ, щлишаш, мэкъушэ, мэкъу-мэш, бдзыгъэ, иришэллаш, мэкъуауэгъуэ, бдзышхуэ, клэ-лъоплъ, бдзын, дэплъа, хуэшэн, хишаш, щлэплъэнущ.

208. Точкэхэм я плэклэ хуэфащэ щхьэ префиксхэр (*сы-/с-, з-/д-, т-/у-/б-, п-/фы-/ф-, в-/е-, я-*хэр) япыфтхэ кыэклуэну псалъэхэм.

...клуэ, ...хь, ...лэ.

209. Кіэуххэр япывгъэувэ мы псалъэ къэкӀуэнухэм.

Бжэн, библиотекэ, ду, бэлыто, хугу, гырэ.

гырэ

Макъ дэкӀуашэхэр

 Фигу къэвгъэкӀыж I-р сыт хуэдэ хьэрфхэм ябгъэдэувэу макъ пытӀа къэзыгъэлъагъуэ хьэрф къэхъуми.

210. МакъкӀэ фыкъеджэ. КъифтхыкӀи макъ пытӀа къэзыгъэлъагъуэ хьэрфхэр щӀэфтхъэ.

Гуль

Гуль жалэри зы джэд пщэ пцӀанэжь щыӀэти, абы деж Адакъэжь хьэщӀаплэ къэкӀуаш. Адрей къыхуипщэфӀахэм къыдэкӀуэу пластэ гъуэжьыфӀ ищӀри къыхутригъэуващ. Пластэр Адакъэжь игу щрихьым:

– КхыӀэ, Гуль, мы уи пластэ щыкӀэр сыгъащӀэ! – жиӀэри къелъэуаш.

– СӀо, си пластэ щыкӀэр? – желэ Гуль, – Ӏусыпсыр къавэу зэрыхуежъу, шыуан дзакӀэм сыдолъейри адэкӀэ сылъэм, мыдэкӀэ сылъэурэ сощӀ. Апхуэдэу сщӀа пластэр фӀы мэхъу.

Адакъэжь къэкӀуэжри, и пщэфӀэгъуэр къыщысым, псы тригъэуващ. Псыр къавэу щыхуежъэм, Гуль зэрыжиӀам хуэдэу, дэлъейри къелъэм-нелъэурэ мэхри псывэм хэхуаш.

«Дыщэ кланэ»

Фигу къэвгъэкӀыж Ӏупэр хъурей хъууэ къапсэлъ макъхэр.

211. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, ь, ь-хэр зэпэщIэзых дамыгъэу щыщытыр зы екъуакIэ, хьэрф зэгуэтым и гуэгъуу щыщытыр екъуаиткIэ щIэфтхъэ.

1. Нобэ ди клубым зэхуэс щыIэну объявленэ къраулащ.
2. Драматург Акъсырэ Залымхъан «Дахэнагъуэ» пьесэр ит-
хаш. 3. Ди къуажэдэсхэм я лэжыгъэфIым теухуауэ газе-
тым статья тетащ. 4. Лъакъуэрыгъажэм и шэрхъхэр хьэуакIэ
ягъэпщ. 5. ИпэкIэ жэмхэр бэкхъ щыIэм щымахуэкIэ щIэту
щытамэ, иджы ахэр жэмэщ хуабэхэм щIэтщ.

Лъакъуэрыгъажэ псалъэм хьэрфу хэтыр алфавиткIэ зэхэфтхыкI.

клуб

212. Iупэр хьурей хьууэ къапсэлъ макъ дэкIуашэхэмрэ абыхэм я
гуэгъу Iупэр хьурей мыхьуу къапсэлъ макъ дэкIуашэхэмрэ хэту хьэрф
къэс и псалъэ зырыз къэвгупсыси фтхы.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: гъуджэ — гъасэ.

Макъзешэхэр

 А-мрэ э-мрэ я къэпсэлъыкIэр щызэхэгъуащэу я тхыкIэм щыуагъэ
къыщишэр фигу къэвгъэкIыж.

213. Фыкъеджэ. КъифтхыкI, точкэхэм я плэкIэ хуэфашэ хьэрфыр
(а е э) дэвгъэувэжурэ. Псалъэ зэпыщIахэр къэвгъуэти ударенэ тевгъэ-
увэ.

1. Си къуэш н...хъыжбыр сым...джэщым щIэлъти, хьуж-
ри къыщIэкIыжащ. 2. ЖыгыIум и лъэбжь...нэ жанхэр жыг

лъ...дийм хеуклэри и пэ п...пцлэмклэ пхъафэр клуэцлреуд. 3. Жыгыурум хьэпл...цлэ цыклунитлэ дыдэхэр пхъ...фэ шлагъым кыыщлех. 4. М...зэ б...лыджэр с...тыр дахэу кыытриклутащ. 5. Хьэндыркъуакъуэм и фл...лъэ лъ...къуитлыр куэдклэ нэхъ клэщлщ, и кл...бдз лъакъуэхэм нэхърэ. 6. Гу...щлэдэклым хьэр кыыпокл. 7. Къ...лэ у...рамхэм хуэдэу, къу...жэ у...рамхэми иджы автобусхэр щызоклуэ. 8. Гъэм...хуэ хуабэр кыыхьэным куэд илэжкъым.

214. Фыкъеджэ. Къифтхыкли псалъэхэм хэт ы-р щлэфтхъэ: макъ дэклуашэр иришажьэу макъзешэу кыыщыклуэр зы екъуаклэ, макъзэ-пэщлэхыу кыыщыклуэр екъуаитклэ.

Мывэ, нышэдибэ, салъкъын, ыурых, ыхьлы, белджылы, кыуумыщтэ, щлэхыу, тхылъылъэ, нартыху, кыуумыщлыхумэ, бгырыпхыу, жыгыщхъэ, клэлындор.

салъкъын

Япэ ит псалыитхур, зэрехьэклыпхэм хуэдэу, зэпывуд.

215. Фыкъеджэ. Къифтхыкли зи клэр й-клэ иух псалъэхэм й-р щыщлэфтхъэ, а псалъэ зэпыщлэхэм ударенэр тевгъэувэ.

1. Дэ мэзыжъым дыклуэри пщлий куэд къэтщыпаш. 2. Еджаклуэхэм мы гъэм жыг тлощл хасащ. 3. Абыхэм жыгыу хасам и ыхъэ щанэр балиейщ. 4. Алий хьыклэ аргъей ин къиу-быдащ. 5. Цыклухэр къуэклиым зэпрыклащ, лъэнтхъуий бы-дэхэм зыклэращлэурэ. 6. Гъатхэм деж дунейр дахэщ. 7. Сабийхэри балигъхэри щогуфлыкл гъатхэ кыыхьам. 8. Сэ плейтей сыхъуауэ лыжъым и хьыбарым седалуэрт.

Псалъэухам и пкъыгъуэхэмрэ псалъэ лъэпкъыгъуэхэмрэ

Псалъэухам и пкъыгъуэхэмрэ псалъэ лъэпкъыгъуэхэмрэ къыжыфлэ.

Псалъэухам и пкъыгъуэхэр: ...

Псалъэ лъэпкъыгъуэхэр: ...

216. КъифтхыкI.

1. ЩIалэ цIыкIум лъакъуэрыгъажэкIэ къежыхь. 2. Уэшх ткIуэпс пIащэхэр тхьэмпэм къытолъалъэ. 3. Бжэндэхъу шырыр кIэзызу къудамэм тест. 4. Мазэ ныкъуэр уэгум къиуващ.

Псалъэухахэр псалъэухам и пкъыгъуэкIи псалъэ лъэпкъыгъуэкIи зэпкърыфх.

217. Псалъэухахэм фыкъеджэ.

Сабийхэр нобэ кхъуафэжьей цIыкIукIэ псым зэпрыкIащ.

Мы псалъэухар зэпкърыфх япэщIыкIэ псалъэухам и пкъыгъуэкIэ, итIанэ псалъэ лъэпкъыгъуэкIэ.

ЦIыкIухэм бзухэр ягъашхэ.

Подлежащэр зы екъуакIэ, сказуемэр екъуаитIкIэ щIэфтхъэ. Псалъэхэр тIурытIу зэвдзылIэурэ зэхэфтхыкI.

ЩыIэцIэ

1. Сыт щыIэцIэкIэ зэджэр?

2. Дауэ зэхъуэкIа хъурэ щыIэцIэр?

Пщэдджыжь уэсэпс

Удзыпэ щхъуантлэхэм уэсэпс пылъу нэху къокI. Дыгъэр къазэрытепсэу, уэсэпс цыкIухэр бахъэ мэхъу. Бахъэ хъуа уэсэпсым зелэтри хъуам хохъэ. Апхуэдэурэ куэд зэхохъэри итланэ уэшхыу къохыж.

КъифтхыкI. ЩыIэцIэхэр зы екъуакIэ, глаголхэр екъуаитIкIэ, пльы-фэцIэхэр екъуа нэшэкъашэкIэ цIэфтхъэ.

ПльыфэцIэ

1. Сыт пльыфэцIэкIэ зэджэр?
2. Дауэ зэхъуэкIа хъурэ пльыфэцIэр?
3. Сыт хуэдэ псалъэ лъэпкъыгъуэ пльыфэцIэр зэгъэщIылIауэ псалъэухам къыщыкIуэр?
4. Сыт хуэдэ упщIэм жэуап хуэхъурэ пльыфэцIэр?

220. Фыкъеджэ, пльыфэцIэхэр къыжыфIэ.

Бдзэжъеящэ

Гъэмахуэ пщэдджыжь гъуээзэджэт. Дэ бдзэжъей дешэну гуэл хъурейм дыкIуэрт. Ди гъуэгур губгъуэм кIуэцIрыкIырт. ПцIащхъуэ цыкIухэм хъуа къабзэм къыщалъэтыхьырт. Макъ жьгырухэмкIэ джэхээрэ, абыхэм бадзэ цыкIухэр къаубыдырт. Дэ лъагъуэ бгъуэзэ цыкIумкIэ дэддзыхри нэпкъ лъагэм дыбгъэдыхьащ. Дэ бгы лъагэм дехри гуэл Iуфэм ды-лухьащ. Къамыл лъагэхэр блын щхъуантIэу дэнэкли къыщытт.

Дэ ди къунтххэр псым хэддзащ. Бдзэжьей цыкӀухэм кьеуэу щадзащ.

Макъ жыгъырухэмкӀэ псалъэ зэпыщӀам теухуауэ фэ фщӀэр къыжыфӀэ. СыткӀэ зэкӀурэ а тӀур? Падеж зэрытыр, бжыгъэр къыжыфӀэ.

221. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ, плъыфэцӀэмрэ абы игъэбелджылы щыӀэцӀэмрэ къэвгъуэт, падеж кӀэуххэр зыпыувэ псалъэр къэфхутэ.

1. Дыгъуасэрей газетым уеджа? 2. Пщэдджыжь бзыгъэм дыгъэ дыщафэр губгъуэшхуэм къыщхъэщыхъащ. 3. Мэ гуа-кӀуэ къызыкӀэрих мэкъу аргъынэ кӀыхъхэр пхафэм зэбгъурылӀу илът. 4. Гъатхэ нэжэгужэр зэуэ кӀыхъащ. 5. Пхъэхуей жыг лъагэм и пщӀащэ цыкӀухэр Ӏуцащэрт. 6. Бжьыхъэм жэп гуащӀэр зытѳа жыг тхъэмпэ фагъуэхэр къыпохури кӀэрахъуэурэ щӀым йотӀысэх. 7. Гъэми щӀыми зи тхъэмпэр пӀийуэ щыт псей щхъуантӀэхэм зэи захъуэжыркъым. 8. Къанжэ кӀэ кӀыхъым увыӀэгъуэ имыӀэу къельзэтыхъ. 9. Псыр къиури нэпкъ лъагэм къыдэкӀащ.

222. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀ. Скобкэхэм дэт плъыфэцӀэхэр къыдэфхыурэ хуэфашэ падеж кӀэуххэр пывгъэувэ.

Си ныбжьэгъу (пэж) дэрэ дызэгъусэу псыпцӀэмкӀэ дыкӀуэцӀрыкӀырт. Хъэ (губзыгъэ) щакӀуэм дэлэпыкъуэгъушхуэ хуэхъунуш. Ар зэм удзыпцӀэ (щхъуантӀэ) хэту жэрт, зэм и пэ (кӀыхъ) памэрт, зэми тхъэкӀумитӀыр игъэкӀауэ зэщӀэдэ-лукӀырт. Апхуэдэ хъэ (Ӏуш) уи гъусэу щакӀуэ укӀуэныр гъуэ-зэджэщ. Абы фӀыуэ ецӀыху дыгъужь (бзаджэ), мыщэ (гъуа-бжэ). КӀэпхъ (бацэ) тхъэкӀумэкӀыхъ (жэр) зэрицӀыхум и гугъу умыщӀыххэ, ахэр абы зэи ӀэщӀэкӀыркъым.

223. Скобкэхэм дэт плъыфэцлэхэр къыдэфхыурэ щылэцлэм ягъусэу фтхы. Ахэр зэпыхауэ щатхымрэ зэпыту щатхымрэ къыжыфлэ.

Пылэ (щхъуэ), джанэ (флыцлэ), (дыгъуасэрей) шы, вы (джэмыдэ), шклэ (сырыху), щыхь (ин), тхылъымплэ (Iyв), машинэ (плъыжь), удз (кыр), уэншэку (щабэ), мылэрысэ (флы), жьаклэ (гъуэ), жэм (къуэлэн), гъуэгу (щлэ), къуажэ (кыхь), сыхьэт (жы), шыбзэ (щабэ).

шыбзэ

224. Фыкъеджэ.

Гъатхэр къэсащи, дунейр щлэращлэ мэхъу. Еджаклуэхэм псоми мурад тцлащ ди школ пцлэнтлэр зэлъылутхыну. А лэжыгъэм школым щлэс псори хэтащ. Дэ унафэ тцлащ школ пцлэнтлэр класс-классклэ зэпэдгуэшу зыхуей хуэдгъэзэну.

Дэ пцлэнтлэр къабзэу дгъэкъэбзащ, жыгыщлэ цыкIу зыбжани хэтсащ. Жыгышхуэхэм я лъабжьэр къэттIыхьри сэху тетклэжащ. Дэ дызэгъусэу апхуэдизклэ лэжыгъэшхуэ едгъэклуэклэти, абы ущеплэкIэ, гур хэхъуэрт.

Тхыгъэм псалъащхъэ хуэфщI.

Мы планым тету фи псалъэкIэ къыжыфлэж.

1. Еджаклуэхэм сыт мураду ящлар?
2. Хэт сымэ лэжыгъэм хэтар?
3. Лэжыгъэм щладзэным и пэ кыхуэу сыт хуэдэ унафэ ящла?
4. Еджаклуэхэм зэгъусэу ирагъэклуэклэ лэжыгъэм школ пцлэнтлэм сыт хуэдэфэ къытригъэуа?

Ціэпапщіэ

1. Ціэпапщіэхэр зи плэ иувэу къякӀуэ псалъэхэр сыт хуэдэ?
2. Щхъэ ціэпапщіэхэр зэрызэщхъэщыкӀым фытепсэлъыхь.
3. Еигъэ ціэпапщіэхэр къяжыфӀэ.
4. Зыгъэлъагъуэ ціэпапщіэхэм сыт хуэдэ къякӀуэкӀэ яӀэ?

225. Фыкъеджэ. КъифтхыкӀи ціэпапщіэхэр щӀэфтхъэ: щхъэ ціэпапщіэр зы екъяукӀэ, еигъэ ціэпапщіэр екъяуаитӀкӀэ, зыгъэлъагъуэ ціэпапщіэр екъяуаищкӀэ.

1. Сэ Москва сыщыӀащ. А къалэр ди къэрал иным и къа-
лащхъэщ. 2. Си къуэш нэхъыжьыр Мейкъуапэ кӀуащ. Сэ абы
письмо хузотх. 3. Ди щхъэщыгум пшэ хужь Іэрамэ итщ. 4.
Мы ручкэм уэ иритхэ, мо ручкэм сэ сритхэнщ. 5. Си шы-
пхъумрэ сэрэ дызэгъусэу арифметикэмкӀэ урокыр дгъэзэ-
щӀащ. Ди унэ лэжыгъэр зэфӀэкӀа нэужь, дэ тӀури дыджэгуну
унэм дыщӀэкӀащ.

226. КъякӀуэну псалъэхэм **си, ди, уи, фи, и, я, зи** еигъэ ціэпапщіэхэр
я гъусэу фтхы: зэм псалъэхэм падеж кӀэух **-р, -м**-хэр пыту, зэм пымы-
ту.

Танэ, нэ, Іэ, шы, вы, лы, пыІэ, щӀы, гу, пкъо, бзу, Іыхьлы,
гуащэ.

227. **Мы, мо, а** зыгъэлъагъуэ ціэпапщіэхэр, **тӀу, щы, тху**
бжыгъэцӀэхэр, **трактор, унэ, тетрадь** псалъэхэм я гъусэу псалъэуха
зэхэфлхъээрэ фтхы.

228. КъякӀуэну еигъэ ціэпапщіэхэмрэ щыӀэцӀэхэмрэ псалъэухам
хэвгъэувээрэ фтхы. ЩыфтхкӀэ, скобкэхэм дэтхэр къядэфх. Еигъэ

цлэпапщлэхэмрэ щылэцлэхэмрэ зэпыту щытхамрэ зэпыхауэ щытхамрэ къыжыфлэ.

Фи (унэ, унэр); ди (шы, шым); си (ужь, ужьыр); уи (щлы, щлым).

Глагол

1. Сыт хуэдэ псалъэ лъэпкъыгъуэ глаголклэ зэджэр?
2. Глаголыр дауэ зэхъуэкла хьурэ?
3. Унафэ щыныгъэ глаголым къэмыхъуныгъэ къызэрыкл префикс **мы-** щыхъуэм деж и тхыклэр къэвгъэлъагъуэ.
2. Псалъэпкъым **а, э** щатхыр къыжыфлэ.

229. Мы унафэ щыныгъэ глаголхэр къэмыхъуныгъэ мыхъэнэ илэу зэвдзэкли фтхы.

Телъхъэ, тедэ, идэ, щлэхъэ, къелых, зытхъэщл, лых, хуэщл, хуэхъ, хэлхъэ, къэхъ, илхъэ, бгъурылхъэ, тесэ, дэлхъэ, клэрыдэ, лъытлагъэ, дэх, ет, лушхэ, жылэ, къызэт, зыгъэгусэ.

230. Фыкъеджэ. Фигу къэвгъэклыж псалъалъэ зэрызэхалхъэр. Псалъэхэр псалъалъэу зэхэфлхъэ.

Абы, анэ, сабий, гуащэр, ихуэпаш, егъэджэрэз, укъуэдй, хуэпэн, мэпсалъэ, сотхъэщл, иыгъщ, къотэдж, мывэ, гъущл гъуэгу, зыхидзащ, къелэт, зопсалъэ, хидзащ, къэтэджынущ.

231. Фыкъеджэ. Текстым хэт глаголхэр етлуанэ щхъэм ивгъэуэвурэ къифтхыкл.

Лъэщаплэм сыкъоклүэ, лэмэпсымэ сызыхуейхэр къызо-
щтэ, тхылъ телъхьэплэ сщынуур къылызох. Есхьэллэну псори
къыхызохри лэжьыгъэм соуваллэ. Соупс, пызох, зэклары-
золүлэ, пшахъуашхэклэ сытолъэщлэхь, солэж.

232. Фыкъеджэ. Къифтхыкл. Унафэ щыныгъэ глаголхэр къэзгъуэт.
А глаголхэм къэмыхъуныгъэ мыхьэнэ зилэ префикс **мы**-м япэ къиувэ
у-р щлэфтхъэ.

Хъумэ икли флыуэ лъагъу ди нэхъыжьхэм зауэ гуащлэм
къыщытхуазэуа хуитыныгъэмрэ насыпымрэ. Флыуэ лъагъу
укъыщалъхуа щыналъэр, абы и дэтхэнэ удз цыклары, шко-
лыр, егъэджаклүэр, партэ узыбгъэдэсыр. Партэ гущылым
зыри тумытхэ. Класс клүэцлми клэлындорми тхылъымплэ,
нэгъуэщл узыхуэмеиж хьэпшыпхэр щыхыфлумыдзэ. Ахэр
абы хухэха ашыкхэм идзэ, зыри клэрумыгъэхуу. Уи тхылъхэр
къабзэлъабзэу, ухуэсакъыу зехъэ, ахэр бжьыгъэ зыщлын
лъэпкъ тхылъылъэм думылъхьэ.

233. Фыкъеджэ. Хьэрф къыхэгъэбелджылыкла зыхэт псалъэхэм
я тхыклэр (а е э щлэтхар) къыжыфлэ. А псалъэхэр сыт хуэдэ псалъэ лъэ-
пкъыгъуэми къэфхутэ.

1. Залым и лэщлагъэр ирегъэфлаклүэ. Уэ уи лэщлагъэр еб-
гъэфлэклүэну уи къалэнщ. 2. Сэ си ныбжьэгъум сопсалъэ.
Уэ уи ныбжьэгъум уепсалъа? 3. Сэ лэжьэн сухри си хьэп-
шыпхэр зэщлэскъуэжащ. Улажьэурэ уеджэныр тыншкъым,
ауэ, мурад пщымэ, зэдэпхыфынущ. 4. Щлалэ цыклар ба-
быщ шырхэм еджэрт: «Фыкъаклүэ фыкъэклүэж, фи ныбэ из
хъуамэ!» – жиэурэ. 5. Еджэныр сыт щыгъуи класэ хъуркъым,
жыслэри, си ныбжьыр хэклүэтами, еджаклүэ сыкларэ. 6. Сы-

щыцлыкүм щыгъуэ, сэ сехъуапсэрт фыуэ шым тесыфым.
Ин сыхъури си хъуэпсаплэр къызэхъулащ.

Бжыгъэцлэ

1. Бжыгъэцлэхэм сыт къагъэлъагъуэр?
2. Сыт хуэдэ упщлэм жэуап хуэхъурэ бжыгъэцлэхэр?
3. Зэрабж, зэрызэклэлъыкүэ бжыгъэцлэхэмрэ абыхэм я гъусэ псалъэхэмрэ я тхыклэр къэфпщытэж.

234. Къэкүэну бжыгъэхэм зэрызэклэлъыкүэ бжыгъэцлэ къытевгъэк.

Зы, тлу, щы, тху, и, бгъу, пщыкүз, тлощ.

235. Къифтхык. Зэрабж бжыгъэцлэхэр зы екъуаклэ, зэрызэклэлъыкүэхэр екъуаитклэ щлэфтхъэ.

1. Ди Хэку иным и дэтхэнэ щыплэмми кыккыу Москва къалэм гъущл гъуэгу зыбжанэ йоклуалэ. 2. Епланэ классым стлол тлощл щлэтщ. Изид стлол етхуанэм бгъэдэсщ. 3. Соня илъэс епщланэм хыхъащ. Абы дэрэ дызэбгъурысу етлуанэ сатырым хэт ещанэ стлолым дыбгъэдэсщ. 4. Нэгъабэ ди щыплэм щыламахуэ ткий щылащ, щылэр градус щэщлым нэсу щытащ. 5. Ди къуажэм щыщу цыху тлощл еджакүэ клуащ. Абы и щанитлыр еджаплэ нэхъыщхъэ щлэтлысхъащ. 6. Хыр щыклэ бгъэбагъуэмэ, пщыкүий мэхъу.

236. Фыкъеджэ. Бжыгъэхэр псалъэклэ фтхы.

Бжыгъэ 37-р 3-клэ, 6-клэ, 9-клэ, 12-клэ, 15-клэ, 18-клэ,

21-кӀэ бгъэбагъуэмэ, бжыгъэ гъэщӀэгъуэн къыщӀедз: 111-рэ, 222-рэ, 333-рэ, 444-рэ, 555-рэ, 666-рэ, 777-рэ.

237. Текстым фыкъеджэ. КъифтхыкӀ, цифрэкӀэ къэгъэлъэгъуа бжыгъэцӀэхэр псалъэкӀэ зэвдзэкӀыурэ. ЩыӀэцӀэхэм япыт падеж кӀэхухэр къыхэвгъэщхьэхукӀ.

Жъэжъейм цӀыхум и Ӏэпкълъэпкъым лэжыгъэшхуэ щрегъэкӀуэкӀ. ЦӀыхум лъыуэ щӀэтыр жъэжъейм пхрокӀ, абы лъыр егъэкъабзэ. Сыхьэт 24-м и кӀуэцӀкӀэ 1 жъэжъейм къылъысу лъыуэ килограмм 2000 пхрокӀ, нэгъуэщӀу жыплэмэ, зы дакъыкъэ къэс лъы литррэ ныкъуэрэ егъэкъабзэ. 1 суткэм и кӀуэцӀкӀэ цӀыхум лъыуэ щӀэтыр жъэжъейтӀым 360-рэ пхрокӀ. Лъыр зэрызекӀуэ лъынтхуэ цыкӀуу жъэжъейхэм хэлъ псори букъуэдиймэ, километр 1,8 и кӀыхьагъ хъунущ.

Псалъэ лъэпкъыгъуэхэр (къызэщцэкъуэжыныгъэ)

Псалъэ лъэпкъы- гъуэхэр	Къыгъэля- гъуэр	Жэуап зыхуэху упщцэхэр	ЗэхъуэкIа зэрыхъур
ЩыIэцIэ	предмет, предметым и цIэр; <i>еджакIуэ мыIэрысэ Замир</i>	хэт? сыт?	бжыгъэкIэ падежкIэ
ПлъыфэцIэ	предметыр зыхуэдэр; <i>дахэ, къабзэ дыгъуасэрей</i>	сыт хуэдэ? дэтхэнэ?	бжыгъэкIэ падежкIэ
ЦIэпапщцIэ	щхъэ, предме- тыр зыбгъэдэ- лъыр; <i>сэ, уэ, ар, абы, дэ, фэ, ахэр, абыхэм, си, ди, уи, фи</i>		бжыгъэкIэ падежкIэ
Глагол	предметым ищцIэр, къыщыщIыр; <i>лъэтэн щысын къутэн</i>	сыт ищцIэр? сыт къы- щыщIыр?	щхъэкIэ бжыгъэкIэ зэманкIэ

БжыгъэцIэ	предметым и бжыгъэр; зы, тIу, щы, еплIанэ(рей), еханэ(рей)	дапщэ? едапща- нэ? едапща- нэрей?	падежкIэ
Послелог	деж, пщIондэ, нэс		
Союз	ауэ, арщхьэкIэ, -и, икли, -рэ-рэ		

ПСАЛЪАЛЪЭ ЦЫКІУ

А

а́бгъуэ
абрэ́мывэ
автомобі́ль
агроно́м
ада́къэ
ады́гэ
а́жэ
ажьмы́жь
а́клэ
акъы́л
акъылэ́гъу
алэры́бгъу
амба́р
анэдэлъху́бзэ
анэнэп́лэс
анэ́щлэ
апте́кэ
апхуэ́длэ
арэ́зы
ахъ́шэ
ашы́к
ащты́м

Б

бажа́пцлэ
балі́й
бана́пцлэ
банэ́ху
бати́нклэ

бащлѣ́йкъ
ба́дрэжа́н
ба́джы́хъ
ба́лъто
ба́ракъ
ба́рэба́нэ
ба́яун
бгы́къу
бгъуэ́нщл́агъ
бдза́пцлэ
бдзэ́къу́нтх
бейгу́эл
бензі́н
бжа́блэ
бжэ́мышх
бжэндэ́хъу
бжя́пцлэ
бжьо́
бзэ́гу
бзиху́
бзуу́пцлэ
библиотéкэ
блانا́гъэ
бо
бостéй
бо́хъшэ
бру́л

В

ва́бдзэ
ваго́н

вагъэбдзѳмэ
вагъэмбѳкъу
вагъуѳбэ

Г

горизѳнт
грамм
гыныху
гырэ

Гу

гуащѳафѳэ
гуащѳэрыпсѳу
гугъуагъ
гулъытэ
гупсысэ

Гъ

гъавэ
гъавэхѳкѳ
гъащѳѳшхуэ
гъэсабырын
гъэункѳыфѳын

Гъу

гъуэгу
гъуэгурыкѳуэ
гъуэншѳдж
гъунапкъэ
гъунапкъѳэншэ

гъунѳгъу
гъуо

Д

дакъѳжъ
дакъѳкъэ
дамыгъэ
данагъуэ
дапщѳщ
дахагъ
дѳджѳхъу
дѳтхѳнэ
дирѳктор
дунѳй
дурѳш
дурыдып
дыгъуасѳрѳй
дыкъуѳнѳгъ

Дж

джѳмыдѳ
джѳш
джырафѳинэ

Дз

дзыдзѳ

Е

ѳдапщѳанэ
ѳлыркѳѳш

емы́лдж
ету́анэре́й
ещанэ́рей

Ё

ёлкэ

Ж

жанáгъ
жэрдэм
жыгы́улу
жызу́м
жыхáпхъэ

Жь

жьэра́жьэу
жьуджа́лэ

З

закъуэ́тlа́къуэ
зэзэмы́зэ
зэкъуа́жэ́гъу
зэма́н
зэмылэ́ужьы́гъуэ
зэпэхъу́рей
зэпымы́чу
зэпыува́н
зе́рызэ
зе́фlэтхъы́н
зэхэ́зещхъу́эн

зэхэ́щlэ́н
зэхэ́щlы́кl
зэху́эдэ
зыма́хуэ
зыры́з
зыщlэгъэ́мбрыу́эн

И

игъáщlэ́кlэ
иджыпстý
инже́не́р
ипщэ́кlэ

К

Кавка́з
кэ́ржэ́
килогра́мм
клуб
класс
колхо́з
команди́р
коммуни́зм
комба́йн
комсомо́лец
космона́вт
ко́смос

Ку

куэ́бжэ
куэ́бзэ́пс
куей

КІ

кІáнтІэ
кІáрц
кІэдыкъя́къяуэ
кІэлóш
кІэлындóр
кІэнáуэ
кІэпхын
кІэпІейкІэ
кІэстýм
кІыхълІыхъ

КІу

кІуэарáкъяэ

Къ

къабзáгъ
къабзій
къазмáкъ
къалéн
къáмэ
къандырджэл
къáнжэ
къапхъэн
къаты́р
Къэбэрдéй
къэбы́стэ
къэкІухъáкІуэ
къэльтмáкъ
къэнжáл
къэптáл

къэрáбэ
къэрáл
къыды́р
къызэщІэхъáеу
къы́пцІэ

Къу

къуалэбзý
къуаншэбы́ншэ
къуáнцІэ
къуаргъ
къуэщІий
къулéй
къулыкъу
къундэпсó

Кхъ

кхъáпІэ

Кхъу

кхъуéй
кхъуейжъáпхъэ
кхъужъéй

Л

лэпІáнкІэ
линéйкэ
лыды́н

Лъ

лъáпцІэ
лъакъуэубы́д

лъахъц
лъахъш
лъахъшэ
лъэбжьа́нэ
лъэнкlа́пlэ
лъэнтхъу́й
лъэпхъуа́мбэ
лъэхъэ́нэ
лъэщlэ́с
лъы́нтхуэ

Лl

лыхъу́жь

М

малъхъэ́дlс
мамы́р
махъсы́мэ
ма́хъшэ
мэкъуауэ́гъуэ
мэра́кlуэ
модрéй
мора́фэ
мура́д
мы
мылы́лъэ
мышъэ́нэ
мышъэ́нэ́ншэ
мыlэ́рьlсэ

Н

набдзэгубдза́плъэ
налкъу́т

насы́п
нахуа́гъ
нэгъузыу́жь
нэпкъы́жьэ
нэщэ́нэ
нэщхъéй
ныбжьэ́гъу
ныбжьы́щlэ
ныкъусаны́гъэ

О

объявлéнэ
орден

П

пага́гъэ
пасэре́й
пэжа́гъ
пэрыу́эн
пэу́блэ
пэш
пэщlэ́дзэ
пэлэ́щlэ
пежэ́жьэ́н
пищlэ́н
пкlа́уэ
пкlэлъéй
пкъо
пкъы́гъуэ
пкъы́нэ
пкъы́рыпкъыу
планéпэ

плѣщѣ
поштзѣхъэ
правлѣнэ
председѣтель
прирѣдэ
псалѣальэ
псалѣажь
псалѣащхъэ
псалѣэпэ
псэлѣэн
псэу
псей
псо
псыкъуйй
псынщѣагъ
псыхъэлыгъуэ
псыхъэлъахуэ
псырыльэ
псылагъ
пхыуд
пхъэбгъу
пхъэзэгъэх
пхъэхуей
пщѣапщѣэ
пщѣащхъуэ
пщѣамплэ
пщѣдджыжь
пщыкѣуплѣ
пщѣантѣэ
пщѣий
пщѣондэ
птѣулькѣэ
пъѣсэ

ПІ

плѣщхъагъ
плѣйтѣй

Р

радио
район
революцэ
республикэ
ручкэ

С

сабий
сабыр
салъкъын
сатыр
саугъэт
сэбѣп
сэкъат
сэнтх
сѣвер
социализм
сочинѣнэ
статья
стѣкан
сурѣт
сымаджѣщ
сыхъэт
съезд

Т

тэмэм

тэрээ́
теа́тр
телегра́ммэ
телефо́н
термо́метр
тетра́дь
ткий
ткы́бжь
ткlyáткlyэ
ткlyэпс
толькы́ун
тутéй
тхылъы́льэ
тхуей
тхьэгъэлэ́дж
тхьэмбы́л
тхьэмбылы́фэ
тхьуэ́бзэщхьуэ
тынша́гъ

П

тlэу
тlyáщlэ

У

уáе
уáшхэ
уэлба́нэ
уэнжа́къ
уэншэ́ку
уэсэ́пс
узынша́гъэ

упщы́лун
утхыпщы́н

Ф

фалъэ́шхуэ
фэтэ́р
фэты́джэн
фейдэ́
фи́йн
фо

ФI

фlамы́щl
фláльэ
фláнэ
фlы́ншэ

Х

хада́пщlэ
хадэхэ́кl
ха́кlyэ
хэлъэ́т

Ху

хуаба́гъ
хуэм
хуежы́эн
хупщы́нэ
ху́щхьуэ

Хь

хьэндьра́бгъуэ
хьэрхуэ́рэгъэ

Хъ

хъарбы́з
хъэуа́н

Хьу

хъуа́кIуэ

Ц

цыжъба́нэ
цыхъа́р

ЦI

цIампы́рэ
цIыкIу

Ч

чэсыргéй
чэзú
чо
чэщéй

Ш

шаб́ий

шэды́гъуэ
шэнтжэ́й
шэры́уэ
шей
шейде́фэ
шхупцIа́тэ
шыбж́ий
шы́бзэ
шылэхъа́р
шындырхъуо́
шыпсыра́нэ
шыры́къу
шы́угъэ

Щ

щэдж
щэ́кIуэ́гъуэ
щэнджа́тэ
щомы́щ
щтамы́лэ
щхъэгъу́бжэ
щхъэ́пцIэ
щхъэхъу́мэ
щхъыры́б
щхъуа́нтIа́бзэ
щыуа́гъэ

ЩI

щIа́кIуэ
щIакхъуэ́гъа́жъэ
щIэны́гъэ
щIы́пIэ

щ|ь|ху
щ|ь|э|ры|с

Э

экс|к|у|рс

Ю

юг

Я

я|ж|ь|а|щ|х|ь|у|э
я|т|а|г|ь|у|э
я|т|э|п|с
я|т|э|х|у

І

І|э|б|ж|ь|а|н|э
І|э|л|ь|э|щ|І
І|э|м|а|л
І|э|м|а|л|ы|н|ш|а|г|ь
І|п|к|ь|л|ь|э|п|к|ь
І|э|п|щ|І|э|л|ь|а|п|щ|І|а|г|ь|э
І|э|ф|р|а|к|І|э
І|ь|х|ь|э
І|ь|х|ь|л|ь|І

ІУ

І|у|э|х|у|щ|І|а|п|І|э
І|у|д|а|н|э
І|у|т|І|а|н|э
І|у|щ|х|ь|э

ПСАЛЪАЩХЪЭХЭР

ИПЭ ИТ КЛАССХЭМ ЩАДЖАХЭМ КЪЫТЕГЪЭЗЭЖЫН

1. Псалъэуха	4
2. Макъхэмрэ хьэрфхэмрэ. Пычыгъуэмрэ ударенэмрэ	8
3. Псалъэм и зэхэлъыклэр.	11
Лъабжьэ	12
Кlэух	14
Зэхъуэкlа зэрыхъу префиксхэр	15
Псалъэ къызэрыхъу префиксхэр	18
Суффикс	19
2. Псалъэпкъ	22
5. Псалъэухам и пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъухэр	23

ЩЫlЭЦlЭ

6. Щыlэцlэ унейхэмрэ зэдайхэмрэ.	31
7. Щыlэцlэм и закъуэ бжыгъэмрэ куэд бжыгъэмрэ	34
8. Щыlэцlэхэр падежкlэ зэхъуэкlа зэрыхъур (склоненэ)	38
9. Щыlэцlэхэм я склоненэ щыкlитыр: белджылы мыбелджылы	40
10. Щыlэцlэм и закъуэ бжыгъэмрэ куэд бжыгъэмрэ я склоненэр	43
11. Падеж кlэуххэм я тхыкlэр	47
Послелог	53

ПЛЪЫФЭЦlЭ

12. Плъыфэцlэхэр бжыгъэкlэ зэхъуэкlын	55
13. Плъыфэцlэхэм падежкlэ зэрызахъуэжыр	60
12. Зэгъусэу къэкlуа щыlэцlэмрэ плъыфэцlэмрэ я тхыкlэр	64

ЦІЭПАПЩІЭ

15. Ціэпапщіэмклэ гурыуэгъуэ	68
16. Щхъэ ціэпапщіэхэр	70
17. Еигъэ ціэпапщіэхэр	73
18. Зыгъэлъагъуэ ціэпапщіэхэр	77

ГЛАГОЛ

19. Глаголым теухуа гурыуэгъуэ	83
20. Унафэ щыныгъэ глагол	84
21. Инфинитив	88
22. Глаголым и зэманхэр	90
23. Глаголым и щхъэхэр	96
Япэ щхъэ	98
Етлуанэ щхъэ	101
Ещанэ щхъэ	104
22. Глаголхэм я спряженэ	107
25. Глагол префиксхэм теухуа гурыуэзныгъэ	111
Зэры-, щіэ-, мы-, флэ- префиксхэм я тхыклэр	113
26. Псалъэпкъым а-мрэ э-мрэ зэрыщатх	115
27. Ціэпапщіэхэмрэ префиксхэмрэ	118

БЖЫГЪЭЦІЭ

28. Бжыгъэцлэмклэ гурыуэгъуэ	121
29. Зэрабж бжыгъэцлэхэр	122
30. ЗэрызэклэлъыкӀуэ бжыгъэцлэхэр	125
<i>Зэджам кыитегъэзэжын</i>	<i>129</i>
Псалъалъэ цыкӀу	147

Учебное издание

Захохов Леон Гидович

КАБАРДИНСКИЙ ЯЗЫК

4 класс

На кабардино-черкесском языке

Заведующий отделом

А. Х. Мукожев

Редактор

Ф. Б. Малаева

Художник-редактор

Ю. М. Алиев

Технический редактор

Л. А. Тлупова

Корректоры

С.Х. Ворокова, Г. Ш. Урусмамбетова

Компьютерная верстка

А. З. Тхаитлова

Подписано к печати 25.04.12. Формат 70х90¹/16. Бумага офсет-
ная №1. Гарнитура журнальная рубленая. Печать офсетная.
Усл.п.л. 11,7. Уч.-изд. л. 5,56. Тираж 5000 экз. Заказ №90

ГУ «Издательство «Эльбрус»
360051, Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленных диапозитивов

ООО «Тетраграф»
360051, Нальчик, пр. Ленина, 33

Захохов Л. Г.

З 38 Кабардинский язык: Учеб. для 4 кл. общеобразоват. учреждений. – 14-е изд. – Нальчик: Эльбрус, 2012 – 160 с.: ил.

ISBN 978-5-7680-2456-7

УДК 373.167.1:811.352.3
ББК 81.602.22-921

ISBN 978-5-7680-2456-7

9 785768 024567

НАЛШЫК
«ЭЛЬБРУС»
2012

4 АДЫГЭ БЗЭ

4

АДЫГЭБЭ